

8649

MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL SERIES

Published under the authority
of the
Government of Madras

General Editor :

T. CHANDRASEKHARAN, M. A., L. T.,
Curator, Government Oriental Manuscripts Library,
Madras,

No, XLIX

ర ఘు నా థ నా య కా భ్యు ద య ము

(ద్విపదకావ్యము)

మ టి యు

ర ఘు నా థా భ్యు ద య ము

(యక్షగానము)

విజయరాఘవ నాయక విరచితములు

TANJORE SARASWATHI MAHAL SERIES. No. 32.

RAGHUNĀTHANĀYAKĀBHYUDAYAMU

(DWIPADA KĀVYA)

and

RAGHUNĀTHĀBHYUDAYAMU

(YAKSHAGĀNA)

by

VIJAYARĀGHAVA NĀYAKA

CRITICALLY EDITED WITH INTRODUCTION AND NOTES

BY

Dr. N. VENKATARAMANĀYYA, M. A., PH. D.,

Retired Reader in Indian History, Madras University.

AND

M. SOMASEKHARA SARMA,

History Department, Andhra University, (Bstd.)

PUBLISHED

by

S. GOPALAN, B.A., B.L.,

Honorary Secretary, for the Administrative Committee,

T. M. S. S. M. LIBRARY, TANJORE.

1951

Price Rs. 2-12-0

PREFACE.

The two works in Telugu contained in this publication are of historical, biographical and literary value. *Raghunātha Nāyakābhyaṅdayamu* is a *Dwipada Kāvya* and *Raghunāthābhyaṅdayamu* is a *Yakshagāna* (an opera usually recited by street-bards). Both deal with the same theme, namely, the life of Raghunātha Nāyaka, the most illustrious Nāyak King of Tanjore, who reigned from 1614 to 1633 A. D.; and both the works have been written by his son and successor, Vijayarāghava Nāyaka (1633 to 1673 A. D.).

The story of the two works is the same, and is not remarkable except for its great literary and historical value. The daily routine of the King and his court, the life of the people in the 17th century, the leading landmarks of the palace buildings some of which still exist, depicted in the work, form part of their chief merits and render them invaluable as first-hand sources of information.

We are grateful to Dr. N. Venkataramanayya and Sri. M. Somasekhara Sarma for the scholarship and thoroughness which they have brought to the editing of the work. Their English and Telugu introductions are both comprehensive and analytical and will be found of inestimable value particularly by students of Tanjore history.

We are grateful to the Government of Madras for their timely grants that have enabled us to publish this and other valuable manuscripts of this Library.

Tanjore,
5-5-1951.

S. GOPALAN,
HONORARY SECRETARY,
Saraswathi Mahal Library Committee.

GENERAL INTRODUCTION
TO THE
Madras Government Oriental Series.

The Government of Madras took up for consideration the question of publication of the various manuscripts in different languages on subjects like Philosophy, Medicine, Science, etc., early in May 1948. Imposed on manuscript libraries in the Madras Presidency were requested to send a list of unpublished manuscripts with them for favour of being considered by the Government for publication. The Honorary Secretary of the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore, alone complied with this request. This list as well as a similar list of unpublished manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, were carefully examined and a tentative selection of manuscripts suitable for publication was made. The Government in their Memorandum No. 34913/48-10 Education, dated 4-4-1949, constituted an Expert Committee with the Curator of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, as the Secretary, for the final selection of manuscripts suitable for printing and for estimating the cost of publication.

The following are members of the Committee :

1. Sri T. M. Narayanaswami Pillai, M A., B L.,
2. „ R. P. Sethu Pillai, B.A., B.L ,
3. „ C. M. Ramachandra Chettiar, B A., B L.,
4. Sri R. Krishnamoorthy, (Kalki)
5. Dr. N. Venkataramanayya, M.A., PH D.,
6. Sri M. Ramanuja Rao Naidu, M A., L.T.,
7. „ V. Prabhakara Sastri,
8. „ N. Venkata Rao, M A ,
9. „ H. Sesa Ayyangar,
10. „ Masthi Venkatesa Ayyangar, M.A.,
11. „ M. Mariappa Bhat, M.A , L.T.,
12. Dr. C. Achyuta Menon, B.A., PH.D.,
13. „ C. Kunhan Raja, M A., D. PHIL.,
14. „ A. Sankaran, M A , PH.D., L T.,
15. Sri P S. Rama Sastri,
16. „ S K. Ramanatha Sastri,
17. Dr. M. Abdul Haq, M.A., D. Phil. (Oxon),
18. Afzul-ul-Ulma Hakim Khader Ahamed,
19. Sri P. D. Joshi,
20. „ S Gopalan. B.A., B.L.,
21. „ T. Chandrasekharan, M.A., L.T.

The members of the Committee formed into Sub-Committees for the various languages, Sanskrit, Tamil, Telugu, Kannada, Malayalam, Marathi and Islamic Languages. They met during the month of May, 1949, at Madras and Tanjore to examine the manuscripts and make a selection. The recommendations of the Committee were accepted by the Government in G. O. No. Mis 2745 Education, dated

31--8--1949 and they decided to call these publications as the "**Madras Government Oriental Series,**" and appointed the Curator, Government Oriental Manuscripts Library, Madras, as the General Editor of the publications.

The following manuscripts have been taken up for publication during the current year :

"A" From the Government Oriental Manuscripts Library, Madras.

TAMIL

1. Kappal Sattiram
2. Anubhava Vaidya Murai
3. Attanakolahalam
4. Upadesa Kandam
5. Colan Purva Pattayam
6. Konga Desa Rajakkal
7. Sivajnana Dipam
8. Sadasiva Rupam, with commentary.

TELUGU.

1. Sangitaratnakaramu
2. Aushadha Yogamulu
3. Vaidya Nighantuvu
4. Dhanurvidya Vilasamu
5. Yoga Darsana Vishayamu
6. Khadga Lakshana Siromani.

SANSKRIT.

1. Vishanarayaniyam
2. Bhargava Nadika
3. Hariharacaturangam
4. Brahmasutravrtti—Mitaksara
5. Nyayasiddhanta Thattvamrtam.

MALAYALAM.

1. Garbha Cikitsa
2. a. Vastulakshanam
b. Silpasastram
c. Silpavishayam
3. Mahasaram
4. Kanakkusaram
5. Kriyakramam

KANNADA.

1. Lokopakara
2. Rattamata
3. Asvasastram
4. a. Aushadhagalu
b. Vaidyavishaya
5. Sangitaratnakara
6. Supasastra.

ISLAMIC LANGUAGES.

1. Jamil-Al-Ashya
 2. Tibb-E-Faridi
 3. Tahqiq-Al-Buhran
 4. Safinat-Al-Najat.
-

**"B" From the Tanjore Maharaja Serfoji's
Sarasvathi Mahal Library, Tanjore.**

TAMIL.

1. Sarabhendravaidya Murai (Diabetes)
2. Do. (E. N. & T.)
3. Konkanarsarakku Vaippu
4. Tiruccirrambalakovaiyar with Padavurai
5. Sarabhendra Vaidya Murai—
(Anæmia & Jaundice)
6. Talasamudram
7. Bharatam
8. a. Pandikeli Vilasa Natakam
b. Pururava Cakravarti Natakam
c. Madana Sundara Vilasa Natakam
9. Percy Macqueen's Collection in the Madras
University Library on Folklore
10. Ramaiyan Ammanai
11. Sarabhendra Vaidya Murai — (Asthma,
Cough and other lung diseases)

TELUGU.

1. Kamandakanitisaramu
2. Taladasapranapradipika
3. Raghunatha Nayakabhyudayamu
4. Rajagopala Vilasamu
5. Ramayanamu by Katta Varadaraju

MAHRATHI.

1. Natyasastrasangraha
2. a. Folk Songs

- b. Dora Dharun Veni Paddhati
- c. Asvasa Catula Dumani
- 3. Pratapasimhendra Vijaya Prabandha
- 4. a. Sarabhendra Tirthavali
- b. Lavani
- 5. Devendra Kuravanji
- 6. Bhakta Vilasa
- 7. Sloka Baddha Ramayana

SANSKRIT.

- 1. Asvasastra with Tricolour Illustrations
- 2. Rajamrganka
- 3. Ananda Kandam
- 4. Ayurvedamahodadhi
- 5. Gita Govinda Abhinaya
- 6 a. Colacampu
- b. Sahendra Vilasam
- 7. Dharmakutam-Sundara Kanda
- 8. Jatakasara
- 9. Vishnutattvanirnaya Vyakhya
- 10. Sangita Darpanam
- 11. Bijapallavam

It is hoped that the publication of most of the important manuscripts will be completed within the next four years.

Some of the manuscripts taken up for publication are represented by single copies in the Library and consequently the mistakes that are found in them could not be corrected by comparing them

Note :—In list “ B ” above, No. 5 and 11 in Tamil, and No. 3 in Sanskrit were Substituted for three works of the original list, which were found later, to be unsuitable for publication. The Substitution awaits approval by the Government.

with other copies. The editors have however, tried their best to suggest correct readings. The wrong readings are given in round brackets and correct readings have been suggested in square brackets. When different readings are found, they have been given in the foot-notes except in the case of a few books, in which the correct readings have been given in the foot-note or incorporated in the text itself.

The Government of Madras have to be thanked for financing the entire scheme of publication although there is a drive for economy in all the departments. My thanks are due to the members of the Expert Committee who spared no pains in selecting the manuscripts for publication. I have also to thank the various editors, who are experts in their own field, for readily consenting to edit the manuscripts and see them through the press. The various presses that have co-operated in printing the manuscripts in the best manner possible also deserve my thanks for the patience exhibited by them in carrying out the corrections made in the proofs.

MADRAS, }
1951. }

T. CHANDRASEKHARAN,
General Editor.

INTRODUCTION

The Raghunāthanāyakābhyudayam and the Raghunāthābhyudayam of the Tanjore, Nāyak king Vijayarāghava Nāyaka—one a poem in the *dvipada* metre and the other an *yakshagāna*—have remained so far unpublished, though they had long been familiar to the students of the South Indian History and Telugu literature. Important passages from these works have, no doubt, been extracted from time to time by scholars and included in treatises on the history of the Nāyak kings and works of similar character; but these extracts are quite inadequate to do justice to their literary value and historical importance. In undertaking the publication of these works, the authorities of the Mahārāja Sarfoji's Sarasvati Mahal Library have placed the people of South India under a deep debt of gratitude.

1

The manuscript material:—The present edition is based on the copies of the works furnished by the Sarasvati Mahal Library authorities. The manuscript material is indeed scanty. Only one ms of the Raghunāthanāyakābhyudayam (No. 334 of the DCTM) and two of the Raghunāthābhyudayam Nos. 559, 560) are found in the library, and their condition is far from satisfactory. The occurrence of corrupt Prākṛit, Tamil and Kannaḍa passages in the Raghunāthābhyudayam has made the task of editing much more difficult; but for the kind help of Dr. V. Raghavan, M.A.Ph.D., Reader in Sanskrit, Madras university and of Mr. M. Mariappa Bhat, M.A., Reader in Kannaḍa in the same University, it would

not have been possible to correct the mistakes and restore them to their original condition. I take this opportunity to offer them thanks on my behalf and on that of Sri M. Somasekhara Sarma, who has collaborated with me in editing these works and contributed in addition a very valuable introduction in Telugu.

These two works are closely connected with each other; their names are practically identical; the subject matter is the same; and considerable portions of the text are common to both. Not only are the dvipada passages of the Raghunāthābhyudayam mostly culled from the Rāgunāthanāyakābhyudayam but several *darus* and *vākyas* are also dvipadas taken from the same work either set to music or arranged as continuous prose passages without the alteration of even a word. It is for this reason that these two works are taken together and presented to the readers in a single volume.

The theme, however, is old and conventional; and it has been familiar to the Telugu literate public ever since the composition of the *Bhōginī-danḍakam* of Bammaera Pōtarāju in the first half of the 15th century AD. The *Bhōginīdanḍakam* and the *Venkatapatirāyadanḍakam*, another work of the same character, as their names indicate, are composed in the *danḍaka* metre; but the Raghunāthanāyakābhyudayam, as stated already, is a dvipada-kāvya, and the Raghunāthābhyudayam an yakshagāna. The change in the form is perhaps an innovation of Vijayarāghava himself. Living as he did in one of the greatest musical epochs in South Indian history, he could not remain entirely uninfluenced by the spirit

of his age. Song and dance were the principal preoccupations of the society of which he was the leader; and they exercised a profound influence over the literature of the period. The *dvipada* and the *yakshagāna* became the favourite media of literary expression, as they were more suited to singing and dramatic representation than other forms of literary composition; and Vijayarāghava, influenced profoundly by the conditions of his age, seems to have abandoned the monotonous *daṇḍaka* and adopted the *dvipada* and *yakshagāna* in its place.

The theme, however, continued unchanged. As in the Tamil *Ula*, the hero, usually a king, goes in a procession, accompanied by his courtiers, through the streets of his capital. The women of the city taking their stand in some suitable place—a balcony, a veranda, a door-way or a window of their houses—view the royal procession, and exhibit, overcome by feelings of love, amorous symptoms by means of gestures and disorderliness of dress and conduct. One of them, invariably a courtesan, is smitten with love and sends him a messenger, her old mother, or, as in the present case, her pet parrot to the king declaring her love to him and begging him to favour her with a visit to her house. The king responds; and the *daṇḍaka*, *dvipada-kāvya* or *yakshagāna*, as the case may be, comes to an end.

As examples of literary composition, these works do not rank very high. The *Raghunāthanāyakābhyudayam* is an ordinary *dvipada-kāvya* without any noteworthy feature to rise it above the level of the numerous compositions of its class. Vijayarāghava has, no doubt, perfect mastery over the technique of the

literary art, but his *dvipada*, though mellifluous and occasionally eloquent, does not rise to the heights of Ranganātha, Sōma, Gaurana, Tiruvengaḍanātha and Kōṅṛunātha. The *Raghunāthābhyaḍayam* is, however, important not so much due to its artistic and literary excellence as to certain characteristic features which mark a new departure in the development of our *yakshagāna*.

The origin of the *yakshagāna* is lost in obscurity. It has been supposed that it had its origin among the *Koṛavas*, a wild tribe, living in the hilly tracts of the Telugu country. During the time of the annual *yātras* at Śrīśaila, Indrakīla, Vēdādri, Mangaḷagiri, Garuḍādri, Mālyādri, Venkaṭādri etc., members of the tribe, both men and women, are supposed to have entertained the pilgrims by means of song and dance and earned money. As their performance gained popularity, bands of artists called *Zakkalas* are said to have adopted their mode of dance and earned by means of it their living in cities and towns. The *yakshagāna* which is said to have thus arisen from the practice of *Zakkalas*, soon became a regular kind of popular entertainment. And poets are then said to have given it a literary form by composing *yakshagānas* on various epic and puranic themes. ¹

This theory of the origin of the *yakshagāna*, though interesting, cannot be accepted; for the *Koṛavañji* or *Eṛukala Koṛavañji*, the name of a particular variety of *yakshagāna*, which has given rise to this speculation, is comparatively late in its origin. It makes its appearance for the first time in the first half of the 17th century, whereas the *yakshagāna* was already

¹ See Śrī V. Prabhākara Sastri's introduction to the *Sugrīvavijayam* pp. 4f.

a recognized form of dramatic performance in the time of Pāṅkuriki Sōma, early in the fourteenth century AD. There is reason to believe that the yakshagāna was not peculiar to the Telugu country. The Tamil poem, *Silappadikāram*, which modern scholars and literary critics assign to the 8th or the 9th century AD., refers to dramatic compositions ; three varieties are recognized of which *iśai* seems to be the prototype of the yakshagāna. The beginnings of the yakshagāna have probably to be traced to the pantomime of the kind of the *Katha-kali*, which has survived in Kērala on the west coast until our own times. However that may be, there can be no doubt that yakshagāna is common to the whole of South India ; and this fact must not be overlooked, while attempting to discover its origin.

The character of the yakshagāna in the early stages of its development is not known, as the earliest specimen that has come down to us, viz., the *Sugrīva-vijayam* of Kandukūru Rudrakavi, belongs to the age of the emperor Kṛishṇadēvarāya of Vijayanagara in the first half of the 16th century AD. The story of Sugrīva's first meeting with Śrīrāma, the formation of an alliance between them, and the slaying of Vāli form the subject matter of the play. It is made up of a few verses, 1 *utpalamāla*, 2 *sīsas*, 2 *gītas* and 1 *kanda*, besides a number of dvipada passages, some varieties of *ragada* in the *tripuṭa*, *zampe*, *kuruchazampe*, *āṭa* and *ēka-tālam*s ; a few songs such as the *artha-chandrikas*, and *dhavaḷas* and an *ēla*. These are interspersed with several short prose passages, which are explanatory in character and serve frequently as stage directions. The *Raghunādhābhayudayam*

marks an advance in the development of the technique of the yakshagāna. In the first place, the varieties of ragada such as tripuṭa, zampe &c, the arthachandrikas, and the dhavaḷas disappear; and their place is taken by *daru* (*dhruva*), which is to play an important part in the later yakshagāna compositions. Secondly, the adoption of prose dialogue introduces an element of realism into yakshagāna, and transforms the original dance performance into a drama.

2

The capital and the palace :—Tanjore, the capital of the Nāyak kings, is described at some length in the Raghunāthanāyakābhyudayam; but the description is couched in conventional terms, which apply to no city in particular, and has, therefore, very little to tell us about the condition of the city under the Nāyak rulers. The description of the royal palace is, however, genuine; and it yields much valuable information about the courts, halls, the royal apartments and other parts, not known from other sources. The palace stood surrounded by a lofty *prahari* (wall of protection) in the midst of the beautiful streets inhabited by the courtesans; a handsome *hazāra* (pavilion) surmounted with golden *kalāṣas* stood at the entrance. Passing through that pavilion one entered a courtyard, surrounded by terraced corridors, where the must elephants of the palace were stabled. Beyond that was a similar courtyard called *Patāñi-bavanti-sajja* in which horses, unrivalled for their swiftness, were tethered. Then, there was a large hall, where the *samprati-karanikas* assembled to write the accounts of the palace. Next, there was another hall called *Rāmabhadrasāla*, so called after a picture of Śrī Rāma

which was probably painted on its walls. Passing the hall, one reached the *kōṇē-vākili* or the gate leading into the interior of the palace, guarded by the *guri-gollas* (watchmen of the *golla* caste) armed with bamboo staffs. Inside the *kōṇē-vākili* were the *Lakshmī vilāsa*, where the chiefs and captains of the army awaited the king arranging themselves in rows; the marble gate (leading into the inner apartments) adorned with the images of the lions; the *Achyuta ranga-kūṭa* (the sports arena) in the cool shadow of the *punnāga* tree near by; the beautiful mansion called *Nākapurivilāsa*; the lofty *Lāgula-chappara*; the gymnasium; the *nāṭakaśāla* (the dancing hall); the courtyard of the *Madanagōpālavilāsa*, in which was enshrined the image of the god Mannār; the *Srī Rāma-saudha* (Sri Rāma's mansion) which shone like a second Pushpaka, and in the extensive blue marble flooring of which was reflected the picture of Pāṭṭābhirāma seated in a pavilion of golden filigree work; the *Vijayabhavana* with the golden doors, on the *vēdika* of which sat a crowd of *kañchukies*; the *Indirāmandira*, in which were painted pictures representing Raghunātha's victory over Chōlaga, the conferment of sovereignty on the king of Nēpāla (Jaffna), the victory over the rulers of the Pāṇḍya and the Tuṇḍira countries and the establishment of Rāmadēvarāya on the throne; and the *Vijayarāghavarivilāsa* evidently named after Vijayarāghava Nāyaka and other royal palaces.

The daily routine and court ceremonial:—The Nāyak kings seem to have adopted the routine of their daily work and the ceremonial of the court from the Rāyas of Vijayanagara; for the programme of

daily work and the formalities said to have been observed by Raghunātha and Vijayarāghava in the two works edited here, bear close resemblance to what is said about these subjects in the Rāyavāchakam and the Chronicle of Nuniz. It is reasonable to suppose that Chevvappa, the founder of the dynasty, copied the daily routine and the court ceremonial of the imperial court of Vijayanagara, when he acquired the nāyakship from Sadāśiva and that continued unchanged under his successors. Like his imperial master at Chandragiri, Raghunātha woke up from sleep at day-break, looked at the reflection of his own person in the mirror, saw a couple of brahmans, glanced at the golden pots filled with milk, and gazed upon the image of Garuḍa, the harbinger of prosperity. When the formalities consequent upon his *uppavaḍam* (waking up) were over, he put on the dress and ornaments for the durbar. The process of his toilet was elaborate. In front of him was placed a life-size mirror in an erect position, supported by a damsel of handsome appearance, while the servants of the treasury stood by his side with golden trays filled with ornaments. First, he decked his hair with the garlands of *sampangi* flowers and wore upon them a costly *kullāyi* (cap) ornamented handsomely with large *suppāṇi* pearls. He then adorned himself with bracelets, and large ear-rings set with lustrous gems; next, he smeared his body with fresh saffron paste, and filled his ears with civet. Having thus decorated and perfumed himself, Raghunātha put on a half-shirt of *paithiṇi* cloth, and tied around his loins a beautiful garment of golden yellow silk; he wore also necklaces, armllets, and rings brilliant with gems of various kinds, and fastened on his

ankle a *gaṇḍapendēra* (an anklet of the heroes) set with precious stones extracted from the crown of the Pāṇḍya king (i.e., the Nāyak of Madura). As soon as he finished his toilet, he proceeded, led by two damsels each holding him by a hand and accompanied by his two queens Kaḷāvatamma on the left and Lakshamma on the right, to the audience hall and took his seat on a throne, placed on a *mañcha* or elevated platform. The throne was constructed with considerable mechanical skill; it was provided with *pāñchālīkas* (dolls) holding the various articles of royal insignia, such as the fly-whisk, spittoon &c., and luxuriously furnished with cushions and pillows embroidered with the lace of gold-thread and pearls. In front of the throne was placed a low stool of cunning workmanship with representations of parrots in emerald, on which the king rested his feet. The audience was at first strictly private. None excepting the members of the king's family, his queens, sons and grand children, had the privilege of admission to it. The audience began with a dance. Several *pātras*, expert in the art of dancing, then came forward and began to perform before the king; Rūpavatī showed the *padachālī*, and Chandrarēkhā danced the *pēraṇi*; Śāśirēkhā displaying her skill in the rare *kōpus* (modes) of dance, sang in the *zakkiṇi* (a species of song); Lōkannāyakī and Kīravāṇī danced *durupada-kōḷika* and *durustanī-kōpu*; ¹ some sang *koṛavaṇji*, *śivalīla* and *gujarāti-dēśi*; one of the women played novel tunes on the *vīṇa*, while others displayed their individual skill in playing on musical instruments such as

1. *Durupada-kōḷika* is a dance in which the *pātra* danced with quick steps; the meaning of the *durustanī-kōpu* is not, however, clear.

murali, *rabāb*, *tambura*, *daṇḍe*, *chengu*, *svarṇamaṇḍala* and *rāvaṇahasta*. Some read out the *Achyutābhyudayam*, *Nalacharitram*, *Pārijātāpaharaṇam*, *Vālmīkīcharitram*, the *chātu kāvya* called *Jānakīpariṇayam* and other works composed by Raghunātha himself; some asked *samasyas* and others completed them. The king then distributed presents to the *pātras* according to their merits, and all the women retired to the *antahpura* or the inner apartments of women.

The *avasarams* or ushers, dressed in white robes, and holding *tattas* of pure gold in their hands, entered the audience hall from outside and submitted that the kings of the neighbouring states, petty chiefs, nobles, *purōhīts*, poets and others were waiting for audience and that, if it pleased His Majesty, they would usher them in. Raghunātha with a glance of his eye signified his assent. They went out and returned almost immediately with the courtiers. The *guri-doras* (petty chiefs) were the first to enter; they advanced towards the throne, while the ends of their *jilugu-duppatis* (upper garments of delicate texture) swept over the ground, and with the permission of the king took the seats as befitting their rank. He chatted with them for a while, granted their requests and dismissed them.

The court rose at this stage. Some of the women of the royal household, who were in charge of the bath-room, entered and announced that the bath was ready. On hearing this, the slipper-bearer of the king placed the jewelled *pādukas* (wooden slippers) on His Majesty's feet; and he rose up from the throne and walked slowly towards the bath-room, accompanied by maidservants

on either side. When he reached the bath-room, he kicked off the *pādukas* and seated himself on a low plank-shaped golden seat, and bathed his body with cool rose-water, which the maidservants handed to him in golden *tambugas* (small narrow-necked vessels used for bathing, drinking &c.) from the well-filled *kopperas* (large boiler-like vessels used for storing water). When he finished his bath, the maids dried his body with a soft linen cloth, and handed to him a white *pañcha* (nether garment) which he tied around his loins; over it he wore a coloured *duppati* (a cloth of double breadth) in the *sāri* (?) fashion; he then put on pearl ear-rings, and *śrī rāmabhadra-tālī* and proceeded to the place, where he usually put on the caste mark. On his way, he saw a couple brahmans, and passing through several *kakshyas* (enclosures) he arrived at the Lakshmī Vilāsa, the habitat of the goddess of fortune. He prostrated at the sacred feet of his *guru*, who was awaiting his arrival there; and having taken the latter's permission, he offered grass to the *kapila-dhēnu* (brown-cow) and seated himself in the *padmāsana* pose on a *jambukhāṇa* (carpet) in front of a mirror, surrounded by the people of the city, and painted the vaishnavite caste marks on his face and twelve other specified parts of his body. He muttered the *ashtāksharī*, counting the beads of his pearl rosary. At the instance of his *guru*, he offered with much fervour worship to the god Rājagōpāla, and distributed with his own hands *tāmbūla* (betel) and sandal paste to the readers of the Rāmāyaṇa and the Bhāgavata, calling each of them by his name. He then received on his head the *akshatas* (grains of rice coloured yellow or red) of blessing, and prostrating once again at his *guru's* feet sent him back to his residence.

Then Raghunātha entered the *antahpura*, and took his midday meal; he walked the *śatapadas* (hundred steps), recited the *Bālarāmāyaṇam* and slept for four *ghaṭikas*. He woke up, and being desirous of riding in a procession through the streets of the city, he commanded an *annagāru* a (eunuch) to warn the guard. The *annagāru* proceeded to the outer court waving the baton of his office, and shouted, 'O! ye, lords of the guard, His Majesty intends to ride through the city, make yourselves ready and come forward on your horses.'

King Raghunātha emerged from the palace and entered the gilded *sarudu-chappara* (portico), where lay on its knees *Airāvata*, the state elephant, in full panoply, with all its trappings to receive him on its back; while the cries of *samukhā* (presence) of the *kaṭikas* (mace-bearers) rent the air, and the nobles of high rank extended their hands to lead him to the kneeling animal. He took his seat on a *gadde* (small throne) in the howdah under an umbrella decorated with pearl tassels, and offered worship to the god *Rāmabhadra*. Chaury-bearers waved their fly whisks behind, and purple *pāvadas* embroidered with flowers of golden lace flew up in front of him. The sound of musical instruments such as the *nāgasaras*, *naragajas*, *tamaḍas*, golden *kāhalas*, *ḍaviṇes*, *ḍhakkas*, *bhēris* &c. burst out, while a party of musicians sang to the accompaniment of *chiruta-maddela*, *chengu* and *dande*; and *vandis* and *māgadhas* standing on either side of him shouted the words of *kaivēra* such as *samadapāṇḍya-nṛipāla sap tā n g a haraṇa* (depriver of the seven members of the royalty of the proud Pāṇḍya king) and *samara-vikrama-ramā-sainpanna*

(the possessor of the goddess of prowess in battle). The procession then set out ; Raghunātha's three sons, Achyuta, Achyuta-Rāmabhadrā and Vijayarāghava rode upon smaller elephants ; and princes, and nobles displaying flags with the emblems of the crocodile and the fish, festoons of the *pikili* feathers, and ensigns of peacock tail and banners of the Sun, the Moon, the Garuḍa and the Gaṇḍabhērūṇḍa followed them on their elephants ; while the women of the city, who were standing upon the terraces, turrets of their houses and other convenient places to see the pomp and pageantry, admired the king and betrayed symptoms of love ; and showered on him fried grain, as a token of their good wishes. A courtesan named Chitrarēkhā, who lived in one of the principal thoroughfares, was so smitten with love that she resolved to satisfy her desire, and sent to him her favourite parrot to plead her cause and induce him to favour her with a visit.

When the ride through the city came to an end, Raghunātha returned with all his retinue to the palace ; he dismissed at the *hazāra* the petty nobles who accompanied him on elephants ; proceeded to the *Bhadraśāla*, adored the god Rāmanchandra even as he sat on the back of his elephant, and passed on to the Lakshmī Vilāsa, where he dismounted, supporting himself on the arms of his favourite nobles. From that place he walked under the shade of *harigas* (shield-shaped parasols) to the shrine of the god Ranganāyaka, whom he worshipped. Led by the mace-bearers who warned him at every step uttering words of caution, he moved on to the Śrīrāmasaudha, offered worship to the image of the god Rājagōpāla, which stood nearby ; and

sitting upon a throne set upon a white marble slab covered with a *jambukhāṇa* (carpet), held a durbar.

Raghunātha after a while gave leave by a sign of his hand to the men of *asam* (*hasham*, retinue, army) to depart from the assembly, and sent for the poets and learned men. Ushered in by the *avasarams*, the poets, dressed, as becoming their profession, in *angies* (tunics) of *parakālī* (linen) cloth, and *kullāyis* made of superior velvet (*sūryapuṭa*) stuff entered first. They wore on their fingers *darbhamuḍis* (golden rings called also *pavitras*) and held golden styles in their hands. They blessed the king, preferred their complaints, and taking their seat near him opened a discussion of the *śāstra*. At the instance of the king, however, they gave *samasyas* in Telugu, Sanskrit and Prākṛit to Rāmabhadramma and Madhuravāṇī, two of the learned courtesans of the court; and the latter completed them in a satisfactory manner without difficulty. The *kavitā-goshṭhi* (intercourse with the poets) lasted for a while; and after the distribution of the presents they were dismissed. The *rāyasams* (secretaries), carrying in thier lap the diaries of the reports brought by skilful spies from the *pramukhas* (chiefs) posted in various camps, came to the king's presence and offered him lemon fruits as *chēkāṅkes* (the presents carried in the hand). Raghunātha enquired whether they received any reports from the quarters (i.e., the countries in all quarters around his kingdom) on the previous day or the day before; and in reply, they read out a letter sent by Nārappa or Nāraṇappa, son of Ayyaparasa of Gunṭur in the northern country. Raghunātha's representative at the court of the Pāchchhāvu (Padshāh), reporting to him the words of

commendation uttered by the latter on hearing of His Majesty's victory at Tōpur. As soon as the *rāyasams* finished reading their reports, the *karaṇikas* of the *Aṭṭhavaṇam* (the accountants of the revenue department), wearing the *paṭika* (crystal) ear-rings and turbans wound round their thick *kullāyis* came forward with *balapams* (pencils of soft white stone) and *kaḍitamams* (account books made of specially prepared black cloth) and explained to him the accounts of the *āyam* (income) *vyayam* (expenditure) of *manōvarti* (household) and *maṇiya* (state). Some of the officers of the crown and farmers of revenue, viz. Chidambara-nātha Mudaliār of the *Dharmāsana* or the Judicial and Charitable Endowments Department; Rangayya and Kastūri of the *Aṭṭhavaṇam* and Asteppa, Dīkshita, the court auditor, are mentioned by name. To produce perhaps an humorous effect, they are made to speak in their respective mother tongues viz Tamil, Telugu and Kannaḍa and accuse one another of corrupt practices. On hearing them dispute the accuracy of the accounts, Raghunātha directed them to submit their account books to the auditor, Asteppa Dīkshita, for examination and report. He then discussed in strict privacy the affairs of the state with his ministers and retired to the *antaḥpura*, led by two maidservants each holding him by a hand.

When Raghunātha arrived at the gate of the *antaḥpura*, some women, who were waiting for him at the place with golden *tambugaṣ* filled with rose-water, washed his feet and wiped off the moisture with a cloth. One of them held up a golden spittoon, and another handed to him a golden vessel filled with fresh water. The king then spat out the *tāmbūla*

into the spittoon, rinsed his mouth thrice and wiped his lips with a piece of cloth. Then he lifted the joined palms of his hand to his forehead in salutation to the Goddess of Sovereignty in the Indirā-mandira and entered his apartments, where his queens Kaḷāvātamma, Venkaṭamma, Lakshamma and the daughter of Viśvanāthuni Pēra waved in front of him the nine kinds of gems heaped in trays to remove the effects of the evil eye. Then he removed all the jewels which he put on for giving audience, and deposited them in *chavi-taṭṭas* (?), held out to him by servant maids. He next put on a fresh lace-bordered white dhoti, adorned his ears with beautiful *onṭus* (ear-rings worn by men), wore the *śrīrāmatalī* and diamond *chēsaris* (chains set with diamonds worn on the hand) and performed the *pañcha-mahāyajñas* (the five great sacrifices). When he had finished these, the women employed in the kitchen brought the *bōna-puṭikas* (baskets of food) and kept them behind a curtain of gold cloth, fastened across the gilded pillars with the capitals of lions-heads, while several damsels blew the *dhavaḷa śankhas* and struck cymbals together in concert. Some placed a seat made of gold, covered with a Portugal cushion and a big golden *paḷḷera* (plate) together with plantain leaves made of gold on either side of it on a jewelled stool, with its legs fashioned like those of a lion, for the king; they also spread carpets of various kinds such as *ratna-kambalas*, *tivāsies* &c., and arranged on them in two rows *phalakas* (planks) and *chakkalas* (cane-bottomed seats) together with cups, tumblers and drinking vessels of various shapes and forms. Some of the young damsels then announced softly to the king that the *paḷḷera* was placed and the

dinner was ready. Led by one of the ladies-in-waiting by the hand, Raghunātha proceeded to the dining place accompanied by his queens and sat in a line with them to dine. The dinner was sumptuous, and the dishes were numerous. No less than forty-five kinds of vegetable and meat dishes and puddings and a dozen varieties fruits are enumerated. Though they give us an idea of the kind of food consumed by the Nāyak kings and their nobles, it is not possible to describe them here. After the dinner was over Raghunātha washed his hands and mouth with cold water poured out from golden *giṇḍees* (pot-shaped vessels) by servant women; performed the *suddh-āchamana*; ate leaves of the *tulasi* plant; walked the *satapada*, recited the Bālarāmāyaṇa and sat upon a gilded chair of superior workmanship, chewing betel handed on to him by women. While he was thus engaged, some maids brought pearls in a tray and waved it before him to remove the effects of the evil eye.

Raghunātha sat there for a while holding converse with his womenfolk. He then sent them to their apartments and repaired in the company of maid servants to the pleasance armed with a bow and balls to shoot at the birds perched on the trees. It was here that he met the parrot-messenger sent by the love-lorn courtesan, and after listening to her suit promised to pay her a visit that night. He then returned to the palace. Having for a while amused himself by playing with the women in the harem, he dressed and adorned himself in a suitable manner and set out for the house of the courtesan, accompanied by his *aḍapam* woman and followed unseen at a distance by the courtiers. On arriving at his destination

Raghunātha sent his *aḍapam* inside the house to inform the courtesan that he had come to fulfil his promise.

The courtesan who was apprised of the king's promise to visit her house by the faithful parrot was ready to receive him. When she was told by the *aḍapam* that he had actually come, she went forward with enthusiasm to receive him warmly, and waved red cloth and pots filled cooked-rice of different colours before him to remove the effects of the evil eye and cast them away ; she next washed his feet with rose-water and wiped off the wetness with her *payyeda* (upper end of garment covering breasts and shoulders) from which emanated the perfume of the *kumkum* (saffron). She then took hold of his hand, and led him into her bedchamber, where she made him sit on a *parangi-pīṭa* (a chair or some other kind of seat imported from the west) and seated herself upon another by his side. At a sign from her eyes, her maids began to entertain the king. One of them sang in *dēśīya rāgas* (indigenous tunes) observing *tāna* and *māna* some of the *padas* composed by her mistress expressing her love to the king ; another took up the *tambura*. and made him hear the *kaṭṭi vādyā* ; another played upon the *ḍhukka* showing the variations of the *tālas* ; and others displayed their skill on *kinnara*, *vīṇa*, *muraḷi*, *chengu*, *raḅāb*, *mukha-vīṇa*, *daṇḍe* and other musical instruments. Then they retired. Raghunātha spent that night enjoying the company of the courtesan and returned to the palace at day-break.

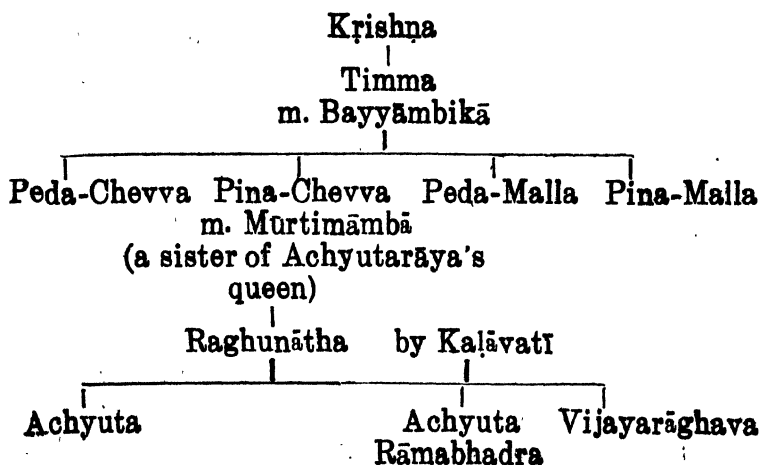
3

The real importance of the Raghunāthanāyakābhyudayam and Raghunāthābhyudayam, however,

lies not so much in their literary value as in their character as records of contemporary history. Choosing, as he did, the life of his father as the theme of his *dvipada-kāvya* and *yakshagāna*, Vijayarāghava had to describe historical events, and introduce historical personages as characters into his poem and play. They contain, therefore, a brief summary of the history of his family and the achievements of himself and his ancestors, besides much valuable information about the administration, social and economic conditions, the routine of daily life of the court, and many other things not known from other sources. As these are not without their interest and may be of some use to the historian, they may be noted here briefly for the benefit of those who cannot, owing to the unfamiliarity of the language, understand these works in the original.

i. *The genealogy of the Nāyak Kings* :-The genealogy of the Nāyak Kings of Tanjore has long been familiar to the students of South Indian history. It is mainly derived from the author's introduction to these two works in which it is stated that a chief called Kṛishṇa was born in the fourth caste ; his son Timma married a certain Bayyāmbikā ; and to them were born four sons, Peda-Chevva, Pina-Chevva, Peda-Malla and Pina-Malla. Of these, the second, Pina-Chevva, became famous in the world. He married Mūrtimāmbā, a sister of the wife of Achyutadēvarāya. A son called Achyuta was born to them ; and he married a lady of the name of Mūrtimāmbā. To them was born Raghunātha, the most illustrious of the Nāyak kings of Tanjore. He married Kalāvati, the daughter of a certain Vemparāja ; and to Kalāvati and Raghunātha

Nāyaka was born Vijayarāghava Nāyaka, the author of the works under consideration. This account is not, however, complete; and it has to be supplemented with some additional information about Raghunātha's family mentioned incidentally here and there in the body of these works. We are told, for instance, that besides Kaḷāvati he had other wives. Three other wives viz Lakshamma, the daughter of the ruler of Gingee, Venkaṭamma, the daughter of a certain Venkaṭendra and the daughter of Viśvanāthuni Pēravibhu, whose name is unfortunately lost, are said to have dined in his company. Raghunātha had at least two other sons besides Vijayarāghava. According to a passage in the Raghunāthanāyakābhyudayam, his three sons,—the eldest Achyuta, the second Achyuta-Rāmabhadra, and the last Vijayarāghava—accompanied him, when he passed through the streets of his capital in a procession. Though the last two are explicitly stated to have been the sons of Kaḷāvati, the name of the mother of his eldest son is not mentioned. Probably he was not the son of Kaḷāvati, but of one of his other queens mentioned above. The pedigree of the Nāyak kings up to the time of Vijayarāghava may be drawn up as follows:—

ii. *the history of the family*: The history of the family, as described in the Raghunāthābhyudayam and Raghunāthanāyakābhyudayam, begins practically with Pina-Chevva one of the four sons of Timma, who is otherwise unknown. It is sometimes said that the ancestors of Pina Chevva were related to the royal family of Vijayanagara and that they held high offices in the imperial army; but this is mere speculation unsupported by evidence. Pina Chevva came of an obscure Baliya family. Of his grandfather and father and of his three brothers, who are mentioned in these and other literary works of this period, nothing is known. The rise of Pina Chevva's fortune was due mainly to the circumstance of his marriage with Mūrtimāmbā, a sister of Tirumalāmbā, who is said to have been one of the queens of the emperor Achyuta-dēvarāya. The statement, however, of the spurious *Tanjāvūru Āndhrarājulacharitam* that Achyuta gave the Chōla country to his sister-in-law as *strīdhana* or dowry and appointed her husband as its sole viceroy is not borne out by evidence. Chevva's connection with Tanjore did not begin, as a matter of fact, before AD. 1549, whereas Achyuta-dēvarāya died seven years earlier in AD. 1542. Moreover, Rāmarāja China Timma and his younger brother Viṭṭhala were governing the Chōla and Pāṇḍya countries as the deputies of Sadāsīva up to AD. 1549-50; and though Chevappa held some sīmas in *amaram* under them in the South Arcot District, he did not gain a footing in Tanjore until after their departure to the north.

Chevva was essentially a man of peace. It is doubtful whether he had ever taken up arms against an enemy. He devoted himself to religion, and effected

improvements to the temples of Siva, his favourite deity, at Śrīśaila, Aruṇāchala, Vṛiddhāchala and other *śaiva-kṣhētras*. How long Chevva ruled at Tanjore it is not possible to ascertain definitely. His last inscription is dated in AD. 1576, and very probably he died soon after. On his death, he was succeeded by his son, Achyutappa Nāyaka, who had been assisting him in the government of the kingdom since AD. 1560. Achyuta like his father appears to have been a lover of peace; he is said to have built at Śrīrangam for the god Rangadhāma, a gilded *sajja* (upper house) and a *prākāra* (wall surrounding the temple); laid out pleasure gardens; and presented to the deity a beautiful crown. Nothing is said about his warlike activities excepting the vague assertion that he like Arjuna won victory over the petty chiefs who opposed him.

One important event, not referred to either in the Raghunāthābhyudayam or Raghunāthanāyakābhyudayam, deserves to be noticed here. According to the Sanskrit Raghunāthābhyudayam of Rāmabhadrāmbā, soon after Raghunātha's appointment as his father's *yuvarājā*, Penugoṇḍa, the capital of the emperor Venkaṭapatidēvarāya, was invested by the Muhammadans; and the emperor summoned Achyutappa to come with all his troops to Penugoṇḍa to help him in its defence. In obedience to the imperial command, Achyutappa sent his forces to Penugoṇḍa under the command of Yuvarāja Raghunātha. On the latter's arrival at the imperial capital, most of the Muhammadans that were besieging it are said to have taken to their heels, and a few that dared to oppose him were easily vanquished and compelled to submit to him. He is also said to have defeated the Murasus at

the fort Ballālapura (Chik-Ballapur in the Kolar Dt.), and brought them back to obedience. Greatly pleased with Raghunātha for the help rendered by him, Venkaṭapatidēvarāya is said to have acknowledged his indebtedness in the open durbar and honoured him with presents of horses and jewelry. Moreover, he is said to have released at Raghunātha's request Kṛishṇappa Nāyaka of Gingee from prison and gave them both leave to return to their respective capitals. On hearing that his son was returning from Penugoṇḍa, Achyutappa went out to meet him at some distance outside the city and received him warmly. Sometime later Achyutappa raised his son to the throne, and entrusted to him the government of the kingdom. ¹

The siege of Penugoṇḍa is important from a chronological point of view; for, it enables us to fix with tolerable certainty the date of the accession of Raghunātha Nāyaka; but the precise date of the siege is unfortunately not known; and it has to be deduced from the data furnished by other sources. In the *Tārīkh -i- Muhammad Quly Qutb Shāhy*, it is stated that Sultān Muhammad Quly Qutb Shāh laid siege to Penugoṇḍa sometime after he removed his headquarters to his new capital Bhāgnagar in AD. 1589., though the duration of the interval that elapsed between the two events is not definitely specified. ²

An inscription in Siddhavaṭam (Cuddappa Dt.) set up in Śaka 1527 (AD. 1605) by Maṭli Ananta recounts a number of victories won by him. It is said that Ananta slew Koṇḍa and Venkaṭa of the Rāvela family in battle; won a victory at Jammulamaḍugu and

1. Sources of Vijayanagara History pp. 285—86.

2. Briggs' *Ferishta* III, App. 454.

offered protection to Nandela Kṛishṇama ; put to flight Koṇḍrāju Venkaṭarāju and took possession of Chen-nūr ; guarded the expeditionary force to Madura in the Drāviḍa country ; and put down the pride of the Yavana Pādshāh in a battle near Penugoṇḍa. It is obvious that all these events happened before AD. 1605, though not perhaps in the order in which they are enumerated here.¹ According to the Kaifiyat of Chiṭṭivēli, Maṭli Ananta defeated at first the Muhammadans near Penugoṇḍa ; then, he vanquished the Pātras and the Manne-Sāmantas of Udayagiri, who were encamped at Kalamakūru ; next, he overthrew the Rāveḷḷa chiefs and their Muslim allies near Guṛṛamkoṇḍa. While Maṭli Ananta was still ruling, it is said, Nandela Kṛishṇama, whom Venkaṭapatirāya kept in confinement in Chandragiri for rebellion, died in the prison. Most of these facts are also mentioned in the Kumudvatīkalyāṇam of Kumāra Ananta, grandson of Maṭli Ananta, in the same order. It is said that Ananta inflicted a defeat on king Qutb Shāh in a battle near Penugoṇḍa and put him to flight ; slaughtered the cavalry forces of the valiant Aśvarao near Gaṇḍikōṭa ; vanquished Kampa-Nainappa of Udayagiri ; destroyed the famous warriors, Rāvela Koṇḍa and Venkaṭa near Guṛṛamkoṇḍa ; and having put Virappa of Madura to death, accomplished successfully the task entrusted to him by the Rāya.² As the evidence of these works is not quite in agreement with the Siddhavaṭam epigraph, it is not possible to fix definitely the chronological order of the events described in them. Nevertheless, a few facts which give a rough indication of the probable time of the siege of Penugoṇḍa may be noted here

1. Sources of Vijayanagara History 249—50.

2. Further Sources of Vijayanagara History, Nos. 216 (b) and (c)

with advantage. The Siddhavaṭam inscription, it may be remembered, refers to an expedition against Madura in the Drāviḍa country, under the guardianship of Maṭli Ananta; and the Kumudvatīkalyāṇam also speaks of an attack on Madura, when Ananta put to death Vīrappa of Madura and performed the commission entrusted to him by the Rāya. Obviously they allude to one and the same event, which happened sometime before AD. 1605., when Vīrappa, the Nāyak king of Madura, was killed. Now, during the time of Venkaṭapatidēvarāya, there ruled two Nāyak kings of the name of Vīrappa at Madura, viz. Vīrappa Nāyaka, son of Kṛishṇappa Nāyaka I (AD. 1572-1595) and Muttu Vīrappa Nāyaka I (AD. 1609-1623). As the latter came to the throne four years after the date of the Siddhavaṭam inscription, and survived Venkaṭapatidēvarāya ruling for nine years after his death, if a Madura Vīrappa was actually killed by Maṭli Ananta, as stated above, he must have been Vīrappa, son of Kṛishṇappa I; and the expedition in which he was killed must have taken place in AD. 1595, the last year of his reign. According to the order of events enumerated in the Siddhavaṭam inscription, the siege of Penugoṇḍa must have taken place after the expedition, and according to the Kumudvatīkalyāṇam earlier. Which of these two records mentions the events in their correct chronological sequence, it is not easy to determine. There is reason to doubt the correctness of the order of events described in the Siddhavaṭam inscription; for the battle Jambula-maḍugu, which according to the unanimous testimony of the kafiyats, took place in Śaka 1520 (AD. 1598-99)¹ is placed before the expedition to Madura which, as

1. Ibid, Nos. 211, 212, 250.

stated above, must have been sent in AD. 1595. Could the siege of Penugonḍa have taken place before the Madura expedition as stated in the Kumudvatīkal-yānam? Possibly; for, Sayyid Mohiuddin Qadri Zor, who has gathered information from original sources not accessible to others, states in his '*Sultān Mohamad Quly Qutb Shāh*' that the sieges of Penugonḍa and Gaṇḍikōṭa took place in A. H. 1003 (AD. 1594-5.)¹ Therefore, the order of events in the Kumudvatīkalyānam may be accepted as genuine; and since Raghunātha participated in Venkatapatirāya's invasion of Murasu-naḍu, he might have remained in the north a little longer and returned to Tanjore about the end of AD. 1595.

How long Achyutappa continued to rule after the return of his son from Penugonḍa, it is not easy to determine. Rāmabhadrāmbā states in her Raghunāthābhya-dayam that, on Raghunātha's return from Penugonḍa, he was crowned; and this happened before his attack on Śōḷaga, and the restoration of the king of Nēpāla to his throne. Achyutappa appears to have abdicated the kingdom in favour of his son, and lived in retirement during the last years of his life. However that may be, there is no doubt that Raghunātha was ruling the kingdom from at least AD. 1600; for he is referred to in the inscriptions as king from that time onwards; and as no record of Achyutappa is found subsequent to this date, it is reasonable to suppose that his reign ended and that of his son began either in that year or a little before. This is corroborated by the evidence of contemporary foreign writers. According to Anquiti du Perron

1. Sultān Mohammed Quly Qutb Shāh pp. 232-4.

and Fr. Cutinho, Achyutappa Nāyaka died about AD. 1600 and his 370 wives burnt themselves on his funeral pyre.¹

Raghunātha was not the lawful heir to the throne. He had an elder brother whom he supplanted. Though Rāghunātha is made to appear in all the literary works produced at the Tanjore court as the only son of his father, the contemporary European travellers and Christian missionaries explicitly state that he had an elder brother. It is stated that by the order of Achyutappa, who was partial to Raghunātha, this unfortunate prince was at first imprisoned; and was subsequently murdered by Raghunātha after his accession to the throne.² This is indeed a damaging record which tarnishes the reputation of Raghunātha who is represented in all the contemporary works as a second Rāma irreproachable conduct. In the absence of confirmatory evidence, it is not possible to arrive at any definite conclusion; and for the present, it is advisable to withhold final judgment.

Of the events of the reign of Raghunātha only two are singled out here by Vijayarāghava as worthy of mention. He is said to have defeated the king of Tuṇḍīra and put him to flight. The king of Tuṇḍīra referred to by Vijayarāghava was, no doubt, Kṛishṇappa, the Nāyak of Gingee. Though the circumstances in which Raghunātha won the victory over him are not described, it must have been gained in all probability in connection with his war with Śōlaga, one of the most powerful nobles in the service of the Nāyak of Gingee. More important than this was Raghunātha's war with Jaggarāja and his ally the king of the

1. Heras, *Aravidu Dynasty*, pp. 399-400.

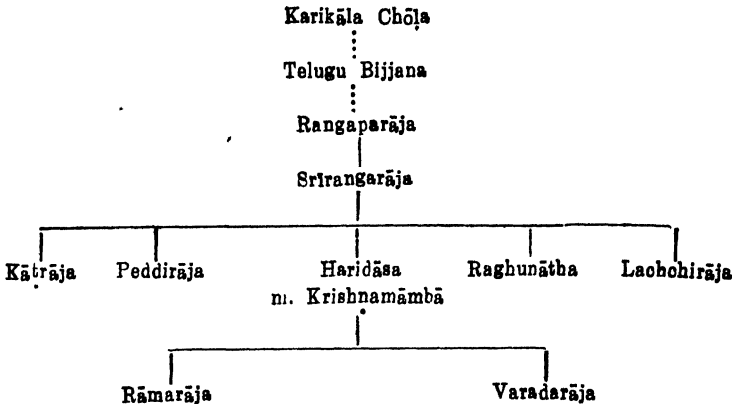
2. *Ibid.*, pp. 401-2.

Pāṇḍya country, i e., the Nāyak of Madura, in which he is said to have taken the latter's daughters as prisoners of war, and placed, as a result of the victory, Rāmadēvarāya on the throne of Ghanagiri i e., Penugoṇḍa. A more detailed account of this war is found in the letter, which Gunṭuri Ayyaparasa Nārappa of the Northern country, Raghunātha's representative in the court of the Pāchchāvu (Pādshāh) is said to have addressed to his master. Raghunātha, according to this letter, set out from his camp at Palamānēri on the morning of śu. 5 of the month of Ashāḍha of the year Nala (8th June, A. D. 1616) after his morning meal accompanied by Rāmadēvarāya and thirty-two other chiefs mentioned by name. On arriving at the Western Camp a fierce engagement took place in which Gobbūru Jaggarāja was killed, and his allies Mākarāja, Daḷavāy Chenchu Rāviḷḷa Mādanna, the ruler of Tuṇḍīra, and Virappa Nēḍu of Madura took to their heels. Raghunātha took hold of the goddess of victory by the hand and caused the trumpet of beneficence (*dharma-dāra*) to be blown to proclaim that the battle was at an end. He also accepted the daughter of the Pāṇḍya ruler whom her father presented to him as an offering of peace, and returned to his capital accompanied by his queen Kaḷāvati.

This letter is important. In the first place, it gives the precise date on which the battle of Tōpur,—though it is not so named here—, was fought. Secondly, it mentions the names of a number of chiefs, not known from other sources, who supported the cause of Rāmadēvarāya. Most of them were the nobles of the Vijayanagara court; and they followed, as stated in

the letter, Rāmadēva, because they were attached to the emperor's family for generations.¹ It is curious that the name of Velugōṭi Yāchama, who was responsible more than any one else for the destruction of Jaggarāja and the enthronement of Rāmadēvarāya, does not find a place in this letter, though we learn from other sources that he played an important part

1. Though these nobles were men of no historical importance, one of them Kaṭṭā Rangaparāja deserves notice, as he was the paternal grandfather (or great grandfather) of the poet Kaṭṭā Varadarāja, the author of the *Parama bhāgavata Charitra*, *Śrīrangamāhātmya* and *Dvipada-Rāmāyaṇa*: In the introduction of Varadārāja's *Śrīrangamāhātmyam*, it is said that in the family of Karikāla Chōḷa, Telugu Bijjana was born; one of his descendants was Ranga; his son was Śrīranga; and the latter had five sons viz., Kātrāja, Peddirāja, Haridāsa, Raghunātha, and Lachchirāja. Of these five sons, Haridāsa, the middle one, became famous; and he married, according to the genealogy given in Varadarāja's *Rāmāyaṇam*, Kṛishṇamāmbā, a daughter of Pōchirāja-Singarirāja, and a sister of Obamāmbā, the queen of Śrīrangarāja II (AD. 1614). To Haridāsa and Kṛishṇamāmbā were born two sons viz., Rāmarāja and Varadarāja. The latter became a great poet. The following is the pedigree of Varadarāja as described in these poems:—

Now, who was the Kaṭṭā Rangaparāju mentioned in the Raghunāthā-bhyudayam? Was he the great grandfather or the grandfather of Varadarāja? As Haridāsa, the father of Varadarāja, is said to have married a sister of Śrīrangarāja II's wife, it is likely that Kaṭṭā Rangaparāja who participated in the Tōpūr battle was Varadarāja's grandfather rather than his great grandfather.

in the battle of Tōpūr. Vijayarāghava appears to have deliberately omitted the name of Yāchama in order to present his father as the sole hero of the battle and attribute to him the entire credit of winning the victory and placing Rāmadēvarāya on his ancestral throne.

Raghunātha Nāyaka ruled until AD. 1630. The latest known record of his reign is dated in Ś.1553, Prajōtpatti, corresponding to AD. 1631-32.¹ This record is, however, dubiously dated and its evidence cannot therefore be accepted as conclusive. An entry in the Day Book of the Dutch factory at Pulicat against 24th Jan. AD. 1631 refers to the death of the Nāyak of Tanjore after a reign of three years. He had put out the eyes of his elder brother from fear of his claiming the throne; and the latter owing to disappointment took poison. A younger brother of 15 or 16 now succeeded.² The passage, short as it is, bristles with difficulties. The only Nāyak of Tanjore that

1. 290 of 1927. The record is dated actually in Ś. 1551 Prajōtpatti; but as the Śaka and cyclic years do not agree, the date has been corrected by the Govt Epigraphist to Ś. 1553 Prajōtpatti, on the assumption that the cyclic year is correct and the Śaka year wrong. (ARE 1927. Part I, P. 49). If, on the contrary, Śaka year happens to be correct, the cyclic year wrong, then the record has to be assigned to Śaka 1551 Śukla (AD. 1629-30). This is probably the correct date of the inscription. Another record 257 of 1927 dated only in the cyclic year Bhava (A.D. 1634) is also attributed by the Government Epigraphist to Raghunātha on the assumption that Dikshitasvāmi and Nāyakarayyan mentioned in it are identical with Gōvinda Dikshita and Raghunātha Nāyaka respectively (ARE 1927. II, Para 95). This is extremely doubtful, as there is no evidence to show that Raghunātha's rule lasted until AD. 1634. The Dikshitasvāmi mentioned in the inscription may very well have been Yajnarāyana Dikshita and the Nāyakarayyan Vijayarāghava Nāyaka.

2. N. Macleod; *De Oost-Indische Compagnie als Zeemogandheid in Azië* p. 492.

could have died at this time was Raghunātha who is seen to have been ruling in Śaka 1551 (AD. 1629-30). In that case, the period of three years which is said to have been the duration of his reign must be a mistake for thirty years. The prince who was blinded and who subsequently put an end to his life by taking poison must have been the brother, whom, according Anquetil du Perron and Father Cutinho, Raghunātha murdered. Who the younger brother of 15 or 16 that succeeded Raghunātha, it is not easy to discover. 'Younger brother' is probably a mistake for 'younger son'. However that may be, it may be accepted that the Nāyak of Tanjore who died in the beginning of AD. 1631 was none other than Raghunātha himself.

After the death of Raghunātha, the succession to the throne was disputed; his three sons Achyuta, Rāmabhadra and Vijayarāghava fought with one another for nearly three years. The details of the civil war are not recorded; but the last prevailed ultimately against his rivals. Vijayarāghava who managed to seize his brothers, blinded them both and having imprisoned them in the fort of Vallam crowned himself king on Ś. 1555 Śrīmukha, Śrāvaṇa śu. 12, Tuesday (Tuesday 6th August AD. 1633).¹

The achievements of Vijayarāghava are described at some length in the introduction to his Rāgunāthanāyakābhyaḍayam. It is said that, while he was still young, he won a victory over the 'Lord of the West' *i. e.*, the Nāyak of Madura. This event appears to have taken place during the reign of his father. Vijayarāghava is also said to have performed all the sixteen

great *dānas* (gifts) on a single day in the year of his coronation. This is corroborated by the evidence of the poet Kāḷaya, according to whom they were made by Vijayarāghava on the day of his coronation.¹⁸ Next, he is said to have put to flight the great Savaram Venkaṭapati and captured Pandanallūr within a *ghaṭika*. The Savaram Venkaṭapati, whom Vijayarāghava defeated, was one of the half-brothers of Savaram China Nārāyaṇarāju, the author of the Telugu *Kuvalayāśva Charitram*.¹ The circumstances in which Vijayarāghava had to fight with Savaram Venkaṭapati are not known. It is interesting to note that Pandanallūr together with Tirukāṭṭupalli belonged to one of Vijayarāghava's elder brothers to whom his father had made them over.² Savaram Venkaṭapati probably supported this prince during the civil war and the battle of Pandanallūr in which he was defeated was fought in that connection. Vijayarāghava claims to have defeated the rulers of the Pāṇḍya and Tuṇḍīra countries, who rebelled against Śrī Rangarāya III and compelled them to wait at the gate of the imperial palace. He seems to have assumed also on this occasion the title of *Jīrṇakarṇāṭaka-sāmrājya-samsthāpanāchārya*, or the re-establisher of the decaying empire of Karṇāṭaka. This happened in A.D. 1643. Though Vijayarāghava takes considerable credit for the part played by him in this affair, his conduct was highly reprehensible. He conspired with the Nāyaks of Madura and Gingee against Śrī Ranga at first and then betrayed his fellow conspirators to the latter. "The Nāyak of Madura enlisted in his

1. Ibid.

2. Vēḍḍhagiriṣan: Nāyaka Tanjore. p. 127.

defection" says a Jesuit missionary, "those of Tanjore and Gingee, by concluding with them a league against their common sovereign. The latter, informed of everything through the Nāyak of Tanjore, who had the meanness to betray his allies, marched at the head of his army and advanced on the territory of Gingee."¹ The Nāyaks of Madura and Gingee were perhaps defeated as stated in the Raghunāthanāyakābhyudayam and entered into some sort of an agreement with Śrīranga III, though they had no desire to honour it.

Vijayarāghava was, like his father and grandfather, a staunch Vaishṇava ; he was specially devoted to god Rājagōpāla of Mannārguḍi and assumed the name of Mannārudāsa as a mark of his devotion to that god. His gifts to the temples of Ranganātha at Śrīrangam and of Rājagōpāla at Mannārguḍi are enumerated here as well as in his inscriptions. It is said that he presented to god Ranganātha a coat of gems (*ratnāngi*), a tiara and several ornaments set with precious stones ; he built the *prākāra*, *gōpura*, *prāsādas* (mansions) and an audience hall called the Vaikunṭha Sabha in the temple, planted a flower garden and excavated a tank. He made provision for carrying on all services in the temple of Rājagōpāla, granted several agrahāras such as Raghunāthapura to Brahmans, and maintained free feeding houses (*sattras*) where they were sumptuously fed

iii. *Administradion*, The Raghunāthanāyakābhyudayam and Raghunāthābhyudayam throw some light on the administration of the Nāyak kingdom. While

1. *Nayaks of Madura* p. 264.

déscribing the royal palace, Vijayarāghava mentions a large hall, where all the *samprati karanams* of the state assembled together and kept accounts. According to the Rāyavāchakam, there were nine sampratris in Vijayanagara.¹ Now a samprati is said to be 'the head karanam (accountant) who supervises the accounts.'²⁰ As the karanikas of the *Kandāchāra*, of the cavalry, of the *Nallapraja* &c are referred to in the Rāyavāchakam,³ it is reasonable to suppose that each section in the army had its own karanikas, and that the head karanika of the *Kandāchāra* (army) was one of the nine sampratris mentioned above. The Nāyak kings, who adopted the administrative machinery of the Vijayanagara empire, had perhaps also nine sampratris under them; and the hall of samprati-karanams, referred to in the Raghunāthanāyakābhyudayam, must have been the office, where all these worked together. A passage in the Raghunāthābhyudayam in which Atthavaṇa Rangayya,⁴ who was the head karanam of the Revenue Department, is mentioned lends colour to this view.⁵ He renders accounts of the entire revenue of the state, showing thereby that he was in charge of the whole department. Other

1. Rāyavāchakam p. 5.

2. Śabdaratnākaram, S.V. Samprati.

3. Rāyavāchakam pp. 41, 42.

4. Atthavaṇa Rangayya, like all the other characters of the yakshaganam is a historical person. He is mentioned in an epigraph in the Vishnu temple at the Nāchchiyārkoil (356 of 1927) dated Ś. 1540 (AD. 1618).—ARE. 1926-27, Part II, Para 95.

5. Another interpretation of the term samprati is that he was the head karanam of a *sthala* or *sima*. A number of villages constituted a *sthala*. The karanams of all the villages of the *sthala* were subjected to the authority of the karanam of the *sthala*, and the karanams of all the *sthalas* in a *sima* were under the control of the karanam in charge of the *sima* and so on.

departments such as *hasham* (army) were probably under the charge of a separate samprati, and the hall in which all these met daily and worked was the Chief Secretariat of the Government.

The passage which embodies the statement of accounts by Aṭṭhavaṇa Rangayya is of immense importance, as it gives us valuable information about the revenues of the Tanjore Nāyak kingdom and the manner of its collection :—

“The rendering of the accounts by Aṭṭhavaṇa Rangayya :—After subtracting 235,000 *māḍas* from 300,000 from the *Dharmāsanam* (judicial and charitable institutions) the balance still due from Chidambara-nātha Mudaliār is 65,000 *māḍas* [Pārva? arrears 15,000 absolute arrears 50,000]; from 250,000 *māḍas* due from the *maṇiyam* and *manōvarti* (the government of state villages and of those reserved for the maintenance of the royal household), after subtracting 150,000 paid in cash and 50,000 in grain, a balance of 50,000 (*māḍas*) is the still due from Kubusam Lakshmayya; a sum of 20,000 *varāhas* is due from Vāchamāṭi after deducting 80,000 paid in cash from 100,000 due from *kara-toras* (ports and rivers); and a sum of 6000 *māḍas* is due from Kōnēri Piḷḷa after subtracting 12000 *māḍas* from 18000, the income from *sunkam* (the excise duties). The total amount of arrears is 141,000 *māḍas*.”

It is seen from this that the territory belonging to the state was divided, as in Vijayanagara, into two kinds, state land (*maṇiyam*) and the land for the maintenance of the palace (*manōvarti*); the total revenue

of the state, which was derived from four sources, viz., *dharmāsanam*, *maṇiyam* and *manōvarti*, *kara-toras* and *sunkam*, was 668,000 māḍas. This amount was not wholly realised in cash. The land revenue (*maṇiyam* and *manōvarti*) was collected partly in cash and partly in grain. Nearly half the income of the state was derived from the *dharmāsanam*, the *maṇiyam* and *manōvarti* coming only next. The revenues were most probably let to tax farmers, who appear to have been tardy in the payment of the monies due to the government.¹ The wrangle between Aṭṭhavaṇṇa Rangayya and another *karaṇam* called Kastūri in the presence of Raghunātha, though intended to introduce an element of humour, indicates that corrupt practices were not unknown. To check the accounts of *karaṇams* and bring them to book in case they were found guilty of falsification, an Audit Department was maintained of which Asteppa was the head. Incidental references to *hasham* (army) are found both in the *Raghunāthābhyudayam* and the *Raghunathānāyakābhyudayam*. The letter of Guṇṭūr Ayyaparasa Nārappa also mentions the various sections of the Tanjore army such as the *elagōlu* (van) at the head of which were the petty chieftains under the command of Āḍiyapādama (?), *chivagaḍas* (lancers), *kaijītam* forces (forces who received the salary from the king himself), the *nallapraja* (men of the forest tribes), musketeers, cavalry and the elephants. Similarly, the practice of pitching the *Veligudāru* or the royal tent outside the city, the twanging of his bow by the king and the

24. ' From Rangājamma's *Mannārudāsavilāsam*, we learn that the revenues of the temple of Mannārugudi were sold to tax farmers (See. *Mannārudāsavilāsam*, Āndhra Sāhitya Parishat Publications No. 19. p. 5.). It is not unlikely that the temple authorities adopted the practice that was followed by the government.

mustering of the forces before setting out on an expedition are also referred to in a song.¹ It is evident that the army was organized on the imperial model. This is but natural; for that was the only organization known to them; and the days of the drilled and disciplined forces in the European fashion were still far off.

Much interesting information on food, dress and the articles of luxury imported from abroad, both from Europe in the west and the East Indian Archipelago, lies scattered throughout these two works. It is not, however, possible to gather all that material here. The Raghunāthābhyudayam the Raghunāthanāyākābhyudayam, the Mannārudāsavilāsam and a host of other works produced at the court of the Nāyak kings of Tanjore embody valuable information about the social and economic conditions of the time and are well worth investigation.

Hēmakūṭa
10, Raman St.,
T' Nagar, Madras. } N. VENKATARAMANAYYA.
20-3-1951

-
1. That this was a practice borrowed from Vijayanagara is shown by the following passage from the Book Durate Barbosa (I. P. 224.) :—
- “ When the war arrived at such a point that he considers it necessary to go in person, and when he has settled in his council that he will go; on an appointed day *the king goes forth to an open plain.....*When he arrives at the plain, they bring him a horse whereon he rides holding in his hand a bow and arrow, which he lets fly towards the country with which he is about to wage war. He then gives out in how many days from that time he will start, and this news runs through the whole city and kingdom. Hence he goes forth at once and *fixes his camping ground in the open country where he awaits the time fixed for advance.* When the time is fulfilled he issues a proclamation.....that all men should attend with their wives, and sons, and households, all are ordered to go thither.”

ప్రీతి క

గ్రంథముమాతృకలు :

ఈ సంపుటమునందలి రఘునాథనాయకాభ్యుదయ, రఘునాథాభ్యుదయములను రెండు గ్రంథములకును మాతృక లొక్కతంజావూరు సరస్వతీమహాలులోని వుత్తకభాండాగారమున మాత్రమే యున్నవి. వానికి భాండాగారాధిపతులు వ్రాయించి పంపిన పుత్రికల ననుసరించి యివి ముద్రితములైనవి. మొదట రఘునాథనాయకాభ్యుదయమునకు వ్రాయించి పంపిన ప్రతి బాగున్నది కాదని వ్రాయఁగా గ్రంథాలయాధిపతులు దయతో మఱలఁ జక్కని రెండవప్రతిని వ్రాయించి పంపినందుకు వారికి మాకృతజ్ఞతాభివందనములు. ఈ గ్రంథములకు మాకందిన పుత్రికల ననుసరించియే పాఠనిర్ణయము చేయఁబడినది. సరియైన పాఠము గుర్తింపఁగుదరనిస్థలము లింకను బెక్కులు కలవు. అటువంటి చోటుల నిచ్చవచ్చినట్లు సవరించుటకు మాఱుగాఁ బాఠము నున్నది యున్నయట్లే వేసి దాని ప్రక్కఁ గుండలీకరణమునఁ బ్రశ్నార్థకపుగుర్తు చూపఁబడినది.

కృతికర్త తంజాపురాండ్ర నాయకరాజు :

పూర్వోక్తములైన రెండు గ్రంథములకును గర్తయొక్కఁడే, విజయరాఘవనృపాలుఁడు. తెలుఁగునాయకరాజగుటచేత నతనికి విజయరాఘవనాయకనయ్యవారని వ్యవహారనామము. పూర్వము మన దేశమును బరిపాలించిన సామంత మండలేశ్వరులు, మహారాజులు మొదలైనవారు కేవలము రాజ్యతంత్రమునందే కాక విద్యావిషయమునను పట్టభద్రులే. సంస్కృతమున ననేకశాస్త్రములందుఁ బాండిత్యమును గడించి యాండ్ర

మునఁ జక్కని వైదుష్యమును సంపాదించుట ప్రాచీనాంధ్ర రాజన్యల కందఱకు ననూచానముగ వచ్చుచుండిన యాచారము. వా రానాఁడు పేరు గాంచిన యఖిలవిద్యలయందును, శాస్త్రము లందును దగిన ప్రజ్ఞాపాండిత్యములు గడించిన కారణముననే తమ యాస్థానములకు వచ్చునట్టి తమ్మాశ్రయించినట్టి కవుల, పండితుల ప్రజ్ఞావిభవమును, శాస్త్రవైదుష్యమును గ్రహించి మెచ్చుకొని వారికిఁ దగినరీతిని గౌరవసమ్మానములను జేయుచు వచ్చిరి. ప్రాచీనాంధ్రరాజసామాన్యమైన ఈ యాచారము నాఁ టిది నేటిది కాదు ; అతి ప్రాచీనమైనది. ఆంధ్రదేశమును మహా విభవముతోఁ బరిపాలించిన సూర్యవంశజులు కాకతికులశేఖరుల కాలమునుంచి వచ్చుచుండిన సంప్రదాయ మిది. కాకతి రాజన్యల యనంతరమున నాంధ్రదేశమును బరిపాలించిన రాజవంశ ములలోని భూనాథు లెందఱో సంస్కృతాంధ్రముల నిష్ణాతులు; వారిలోఁ గొందఱు సంస్కృతమున శాస్త్రములను గావ్యములను రచియించినవారు. ఎల్లభాషలకును దల్లియగుటవలననో గీర్వాణ వాణియగుటవలననో ఆంధ్రరాజలోకమునకు సంస్కృతముమీఁద నభిమానము మెండు. సదస్యలోకమున సంస్కృతభాషావిశార దుఁడు కానివానికి గౌరవమర్యాదలు పూజ్యము కాదు కాని తక్కువ.

విజయనగరాధీశ్వరులు కావ్యరచనయందును, సమర పూహరచనయందును సమానకౌశలముగలవారు. వారిలోఁ గొందఱు రచియించిన గ్రంథములు నేటికిని గలవు. విజయనగర సామ్రాజ్యాధినేతల గౌరవమర్యాదలును, రాజవృత్త సంప్రదాయములును దత్సామంతమండలేశ్వరవర్గమున కనుకరణయోగ్యములె నవి. వారు సంస్కృతాంధ్రముల నాదరించుటం జేసి

సామంతమండలేశ్వరాస్థానములు సయిత ముభయభాషలకును విహారభూములై నవి. విజయనగరాధీశ్వరుఁడు శ్రీకృష్ణదేవరాయ మహారాయలు తెలుఁగున ఆముక్తమూల్యుడను రఁనియించి తెనుఁగు కవితను పట్టోద్ధతిఁ గావించుటతో విజయనగరసామంత మండలేశ్వరులుసయితము ఆంధ్రకావ్యరచనాకుశలులై యశస్సు నార్జించుకొనిరి. సంస్కృతాంధ్రములను సరిసమానముగ నాడ రించి యాయుభయభాషలయందును గవిశేఖరులును రసజ్ఞులునై వినుతి కెక్కిన విజయనగర సామంతరాజన్యులలోఁ దంజాపు రాంధ్రనాయకచంద్రులు ప్రథమగణ్యులు. దక్షిణమునఁ దమిళ దేశమునఁ దంజాపుర నాయకరాజ్యము విజయనగర రాజగౌరవ మర్యాదలను, సంగీత సాహిత్య కలాసంప్రదాయములను, రాజ వృత్త సభావ్యవహారములను వరవడిగాఁ బెట్టుకొని యనుకరించి మఱల నాకలాసంప్రదాయముల నచట వెలయింపఁజేసినది. తంజాపురము మఱల రెండవ విజయనగరమయినది. తంజాపు రాంధ్రనాయకరాజన్యు లందఱు నుభయభాషావిశారదులే, సంగీత సాహిత్యకలాధురీణులే, రసజ్ఞులే. తంజాపురి కవులు గాయకులు పండితులు విద్యావంతులు మొదలైనవారి కాశ్రయమిచ్చి కామి తార్థముల నీడేర్చిన కల్పకము. తంజాపురాంధ్రనాయకరాజ్యము విజయనగరసామ్రాజ్యదీపపుఁ గడపటి మొలుపు. తంజాపురాంధ్ర నాయకరాజ్యస్థాపనముతో దక్షిణ దేశము ఆంధ్రాధిని వేశమై యాంధ్రసంగీతసాహిత్యకలాసుసంపన్నమైనది. తంజాపుర రాజ్యమును బరిపాలించిన ఆంధ్రనాయకరాజచంద్రులు నలుపురే పినచెవ్వ, అచ్యుత, రఘునాథ, విజయరాఘవ నాయకులు. వీరు శ్రీ. శ పదునాఱవ పదునేడవ శతాబ్దులలో వర్ధిల్లినవారు. వీరి రాజ్యపరిపాలనకాల సంపూర్ణ పరిమితి రమారమి నూఱు నూట

పాతిక సంవత్సరములు. ఈ తంజావూరాంధ్రరాజన్యలలోఁ గడపటివాఁడయిన విజయరాఘవ భూపాలుఁడు పైనుడివినయట్లు ఈ సంపుటములోని కృతిద్వయమునకుఁ గర్త.

కృతికర్తృ వంశావళి :

కృతికర్తయైన విజయరాఘవ నృపాలుని వంశావతార క్రమము రఘునాథనాయకాభ్యుదయమున నవిస్తరముగ వర్ణితమైనది. నాలవజాతిలోఁ బుట్టి చాల నధికులైనట్టి రాజులలోఁ గృష్ణభూవరుఁ డొకఁడు. ఇతఁడే తంజావూరి ఆంధ్రనాయక రాజవంశమునకు మూలపురుషుఁడు. ఇతని కుమారుఁడు తిమ్మభూపాలుఁడు. ఇతని భార్య బయ్యోబిక. ఈదంపతులు భయములకుఁ బెడచెవ్వ, పినచెవ్వ పెడమల్ల, పినమల్ల నృపతులని నలుపు రాత్మసంభవులు కలిగిరి. వీరిలోని పినచెవ్వ భూపాలుఁడే తంజావూరి రాజ్యమును బరిపాలించిన ప్రథమనాయక భూపతి.¹ ఇతఁడు చాల ధర్మనిరతుఁడు; శ్రీ శైలారుణాచల వృద్ధాచలాదులలో శంక రాష్ట్రముగా 'శాశ్వతానేకకైంకర్యములు చేసి' కీర్తిఁగాంచెను:

1. కాని చెప్పవచ్చుదని చెప్పఁబడు కాలినాహన శకము 1502 నాఁటి సంజగ గూడు తామ్రశాసనమునఁ దెలుపఁబడిన తంజావూరి నాయక రాజుల వంశావతార క్రమము పైని చెప్పినదాని కిండుక భిన్నముగా నున్నది. ఈ వంశావతార క్రమము ననుసరించి ఈ వంశమునకు మూలపురుషుఁడు కృష్ణభూవరుఁడు కాఁడు; దేవరాజు. ఇతనే భార్య మంగాంబిక. దేవరాజు కృష్ణరాజు ప్రధాని. కృష్ణరాజు విజయంగరాధీశ్వరుఁడైన కృష్ణదేవరాయ మహారాయలే కాని యున్నఁడు కాఁడు. ఇతఁడు తిరువంగిరి దుర్గమును సాధించి ప్రతాపరుద్రగజపతి త్రోడియొద్దమున విజయము సంపాదించి యిచ్చి కృష్ణరాజు నాదరాభిమానములకుఁ బాత్రుఁడై, యా మహారాజు వలననుండి శ్వేతచ్ఛత్రమును ఇతరరాజులొంఘనములను బడసెను. దేవరాజు మంగాంబిక తన కృష్ణరాజు నల్లుఁడగు రామరాజుప్రధానియైన చిన్నరాజుడయించెను. చెప్పవచ్చు

ఈతఁ డొనరించిన ధర్మకార్యములలోఁ గొన్నిటికి శాసనప్రమాణములు కలవు. వీనిలో నడునాచలములోని గోపురనిర్మాణము శాలివాహనశకము 1494-వ ఆంగిరసకు సరియైన క్రీ. శ. 1572-73 నాఁటికిఁ బూర్తియయ్యెనని తిరువన్నామలైలోని యడనాచలేశ్వరాలయము తూర్పుగోపురముమీఁదఁ జెక్కిన పినచెవ్వుప్ప

చినచెవ్వుప్ప యని చిన్నరాజునకు నిరువురు తనూభవులు. రామరాజనియోగమునఁ జిన్నరాజు నేతుపర్యంతముఁగల ద్రవిడదేశాధిపతులను జయించి తంబావురిఁ దన నివాసముఁ గావించుకొ నెను. చిన్నరాజునకుఁ బిదప నతని పదవి నలంకరించినవాఁడు చెవ్వుప్ప. ఈతని జినచెవ్వుప్ప తండ్రిగా భావించుకొనెను. చెవ్వుప్ప విద్యాపోషకుఁడు ; వేదవేదాంగవిదులైన విప్రుల కగ్రహారములను, శ్రోత్రియముల నొసంగెను. సకల శాస్త్రపారంగతుఁడును, వైష్ణవాధిపేతయునైన విజయోంద్రతిర్థులును, తాతాచార్యులును, శివాద్వైతైకైక చక్రవర్తి అప్పయ దీక్షితులును ద్రేతాగ్నులవలెఁ దమ తమ సమయతిత్వసిద్ధాంతములను స్థాపించునిమిత్తము చెవ్వుప్పకొలుపుకూటమునఁ గలియుచుండువారు. చెవ్వుప్ప శాలివాహనశకము 1502 కు సరియైన విక్రమసంవత్సరమునఁ గార్తిక పూర్ణిమనాఁటి చంద్రగ్రహణ నిమిత్తమునఁ గుంభకోణమునందుఁ గావేరీతీరమున క్రీరామపూజనావసరమున సిరనాడులోని మాయూరదేశమునందలి కొక్కూరు, గూళ్లూరు, ఇల్ల, రఘుపకల్లెయను నాలుగు గ్రామములను రఘునందన తీర్థుల ప్రశిష్యుఁడును, సురేంద్రతీర్థుల శిష్యుఁడును, మాభ్వసిద్ధాంత భాష్యకారుఁడునైన విజయోంద్రతీర్థులకు మధ్యమతములోని క్రీరామచంద్రుని ధూపదీపనైవేద్యములనిమిత్త మొసంగెను. శాసనము కడపకు క్రీరాజగోపాల యని చెవ్వుప్పనాయని వ్రా లున్నది. శాసనమును జెక్కినవాఁడు కుంభలింగకుమారుఁడైన కుంభకోణము సభాపతి (Mys. Ar. Rep., 1917 pp. 55-57).

ఈ శాసనము గాక ఈ నాయకరాజులవి శాలివాహనశకము 1536 నాఁటి మఱిరెండు తామ్రశాసనములు కలవు. చెవ్వుప్పవఱకుఁ బూర్వోక్తశాసనములోను వీనిలోను వంశావతారక్రమ మొక్కరీతి నున్నది. అటుపిదప నీశాసనములు చెవ్వుప్ప రాజ్యమును జినచెవ్వుప్ప కొప్పుగించి తాను కుంభకోణమున నివసించుచుఁ బారమార్థికచింతలోఁ గాలముఁ గడపెనని చెవ్వుచున్నవి. చినచెవ్వుప్ప దక్షిణాచార్యుల

కాలమునాటి శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. శివనేశ, లోక
నాథులను సోదరతపన్ను లిరువురి కోరిక ననుసరించి తిమ్మయ పిన
చెవ్వభూవరుఁ డీమహాక్షేత్రమునఁ గట్టించిన గోవురము పదు
నొకం డంతరువులది. ఈ గోవురనిర్మాణము నభినందించుచు
సంస్కృతభాషలో శక్తిమంగలము శ్రీనివాసదీక్షితులును, దమిళ

యైన మన్నారుగుడిని నివాసముగఁ జేసికొని యచ్చటి కృష్ణదేవునిభక్తుఁ డయ్యెను.
చినచెవ్వప్ప కాలివాసనకకము 1586 కు నరియైన ఆనందసంపత్సేరమున శ్రీరామ
నవమీదినమున శ్రీరామాభిషేకకాలమునందు రామవ్యాససమక్షమున విజయోద్ర
తీర్థులకు గ్రామదానముఁ జేసెను. చినచెవ్వప్ప రెండవశాసనము నించుమించుగ
నిట్టిదే.

పూర్వోక్తశాసనములలోఁ జెప్పిన వంశానుక్రమము తంజావూరిరాజ్యమునఁ
బుట్టిన సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములలోను, తంజావూరి నాయకరాజుల ఇతర శిలా
తామ్రశాసనములలోను వర్ణితమైనదానికి భిన్నమైనది. నాయకరాజులకు సమ
కాలికులైన కవులును బండితులును జెప్పినదానికిని, నాయకరాజులు తమ దానశాస
నములలోఁ జెప్పకొనినదానికిని అది భిన్నముగ నుండుటవలనను, ముందుఁ జూపఁ
బడురీతిని శాసనకాలసంవత్సరములు దాతలైన నాయకరాజుల పరిపాలనకాల
మునఁ బడక తేడాగ నుండుటవలనను పూర్వోక్తశాసనములం దభివర్ణితమైన తంజా
వూరాంధ్రనాయకరాజవంశానుక్రమము సరియైనదని విశ్వసించుటకు వీలులేదు.
అందువలన నీశాసనములను గూటస్పృష్టియని పరిగణించి కొట్టివేయవచ్చును.

రంగాజమ్మ రవియించిన యుషాపరిణయకావ్యమునఁ గృష్ణభూపాలుని
పుత్రుఁడు తిమ్మనాయకుఁ డనియు, నతనికిని గోపమాంబకును దిమ్మభూవరుఁ డుడ
యించె ననియు, నీతని కుమారుఁడు పినచెవ్వభూపతి యనియుఁ గలదు. ఈవంశాను
క్రమమునే రంగాజమ్మ తన మన్నారుదాసవిలాసకావ్యమున నిచ్చినది. దీని నను
సరించి పినచెవ్వభూపతి కున ద్విపదకావ్యమున నుడివినరీతిని గృష్ణరాజునకుఁ
బొత్తుఁడు కాక ప్రపాత్రుఁ డగుచున్నాఁడు. విజయరాఘవశ్లోపతికి
సమకాలమున బొచితమైన కావ్యముననే ఇట్టి విభేద మెందులకుఁ గలిగినో
తెలియరాదు.

భాషలో నెల్లప్పునయినారు, కాళింగరాయర్ ఉణ్ణామలై నయనారు ఎల్లప్పురును, కల్మడత్తు ముదలియారును బద్ద్యములను రచించిరి¹.

పినచెవ్వ భూనాథుఁడు విజయనగరాధీశ్వరుఁడును, దుఘవవంశజుఁడగు శ్రీకృష్ణదేవరాయ మహారాయల సోదరుఁడునైన అచ్యుతదేవరాయ మహారాయల రాజులలో నొకతెకు సోదరియైన మూర్తిమాంబను బరిణయమాడెను. ఈ విషయ మీ రఘునాథనాయకాభ్యుదయము ననుసరించియే కాక రఘునాథనాయకచరితము నభివర్ణించుచు సంస్కృతమున రామభద్రాంబ విరిచించిన రఘునాథాభ్యుదయమువలనను, రఘునాథనాయని కంకితమియఁబడిన చేమకూర వేంకటకవికృత విజయవిలాసము వలనను, ఇంక నితరగ్రంథముల ననుసరించియుఁ దెలియవచ్చుచున్నది. మూర్తిమాంబ సోదరియగు అచ్యుతదేవరాయ మహారాయల రాజమహిషి తిరుమలాంబ, ఈమెవేరు విజయవిలాస ప్రబంధమునను. అచ్యుతదేవరాయ మహారాయల శ్రీరంగము శాసనమునను,² 'తంజావూరి యాంధ్రరాజుల చరిత్ర' యను స్థానిక వృత్తాంతమునను కలదు. ఈమెకు ఓదువ తిరుమలాంబ యనియుఁ జేరు.

పినచెవ్వధరాధీశునికిని మూర్తిమాంబకును జనియించిన వాఁడు అచ్యుతభూజాని. తండ్రివలెనే యితఁడును అనేక ధర్మకార్యము లాచరించిన ధర్మతత్పరమతి. ఇతని ధర్మకార్యము లలో నీకావ్యమున నతఁడు శ్రీరంగక్షేత్రమున రంగధామునకుఁ

1. Ep. coll., Nos 419 and 424 of 1928-29

2. Ep. Ind., Vol. XX,

గావించిన 'బంగాడు సజ్జలు, ప్రాకారములు, కిరీటరాజము, శృంగారవనములు' మొదలైనవి వర్ణితమయినవి. ఇతఁడు మూర్తిమాంబను¹ బరిణయమై యామెయందు రఘునాథనాయకుని² గ నెను. రఘునాథనాయకుఁడు తంజావూరాంధ్రనాయక రాజన్య లండఱలో శిరోభూషణము; ఈతఁ డమితశౌర్యసాహసోపేతుఁడు. తుండీరవీరుని దురములోఁ దఱుముట, జగ్గభూవిభుని ఖండించుట, పాండ్యభూనాథుని జయించి యాతని బాలికమణు

1. అచ్యుతప్పనాయకుని కనుబదిమంది భార్య లుండినట్లును, వా రందఱు నతనితో సహగమనము చేయుట కతని చివరి దినములలో నతనితోఁగూడ క్షిరంగమున కరిగినట్లును పిమెంటా, ద్యు జాక్రికొలను పోర్చుగీసువారు వ్రాసియున్నారు. (The Aravidu dynasty of Vijayanagar, p. 400).
 2. క్రీ. శ. 1600 లలోఁ జంద్రగిరిలో నుండి కౌటిస్టోపాదిరి " ఇటీవలనే అచ్యుతప్పనాయకుఁడు చనిపోయెను. బ్రతికియున్న 370 మంది భార్యలతో నాతని శవమును చందనకౌస్తూములమీఁద నుంచి దహనము చేసి " రని వ్రాసెను (Ibid, p. 400).

2. సాహిత్యరత్నాకరకర్తయైన యజ్ఞనారాయణ దీక్షితులవారును, రఘునాథ ధ్యుదయమును రచించిన రామభద్రద్రాంబయ్య అచ్యుతప్పనాయకునికి రఘునాథ నాయకుఁ డొక్కఁడే కుమారుఁడని చెప్పుదురు కాని ఆంకెవ్విట్లో ద్యు పెర్రాకొ అను పోర్చుగల్ దేశీయుఁడు అచ్యుతప్ప యను పేరుగల యగ్రతనూజుఁ డింకొకఁ డుండె ననియు, నశీనినిఁ దండ్రి చెఱయం దుంచెననియుఁ జెప్పుచున్నాఁడు. ఈదిషయమును పిమెంటాపాదిరికి కౌటిస్టోపాదిరి 1600లలో జూలై 17న వ్రాసిన యుక్తరములో ప్రుపవఱుచుచున్నాఁడు; కాని యతనిని చెఱయం దుంచుటకుఁ గారణము మాత్రము వ్రాఱలేదు. సింహాసన మెక్కిన పిదప రఘునాథనాయకుఁడే యన్నగారిని జంపినట్లు ఆంకెవ్విట్లో ద్యు పెర్రాకొ, కౌటిస్టో పాదిరు లిరువురును గూడఁ దెలుపుచున్నారు. (Ibid, p. 402).

రఘునాథనాయకుఁడు కాక అచ్యుతప్పనాయకుని కచ్యుతనాయకుఁ డను సగ్రతనూజుఁ డగుదుట యెంతవఱకు నిజమో నిచారణీయము.

లను దన మూకలచేతఁ జెఱపట్టి తెప్పించుట, రామదేవరాయ
 లను బెనుగొండ సింహాసనమున నిలుపుట యనున వీఠద్యకావ్య
 మున నభివర్ణితములైన రఘునాథ పృథవీశ్వర పరాక్రమకృత్య
 ములు. వేదకోవిదులైన విశ్రులకు షోడశమహాదానములను జేసి
 క్షీర్తి వహించిన వితరణశాలి యితఁడు. ఇతఁడు వెంపరాజచంద్రు
 నకును లక్ష్మోంబకును జనియించిన కళావతీసతిని వివాహమా
 డెను. ఈతని కీమె యొక్క తెయే కాక యీ కావ్యములోఁ దృతీ
 యాశ్వాసమున రఘునాథనాయకుని భోజనసమయ వర్ణన గండ
 ర్భమున వర్ణితయైన విశ్వనాథుని పేరవిభువుత్రి (మాతృకలో నీమె
 పేరున్న భాగము పోయినది), వేంకటేంద్రుని తనయ వేంకటమ్మ,
 రఘునాథాభ్యుదయ యక్షగానమువలన లక్ష్మమ్మ యను
 మఱి మువ్వురు భార్య లుండిరని విశదమగుచున్నది. లక్ష్మమ్మ
 యను నామె చెంజిరాజ పుత్రియట. ఈ సంపుటములోని కృతి
 ద్వయమునకుఁ గ ర్తయైన విజయ రాఘవనాయకుఁడు కళావతీ
 రఘునాథనాయకుల పుత్రరత్నము. విజయ రాఘవనాయకుఁ
 డొక్కఁడే కాక రఘునాథ నాయకునికి నచ్యుత నాయకుఁడు,
 నచ్యుత రామభద్ర నాయకుఁడు నని మఱి యిరువురు తనయులు
 కూడ నుండిరి. చూడుఁ డీక్రింది చరణములు :

' అచ్యుతనామాంకితాగ్ర తనూజఁ
 డచ్యుత రామభద్రావనివిభుఁడు

మొదలైన తనయులు మువ్వ రవ్వేళ్లఁ
బొదలి మూర్తిత్రయంబో వీర లనఁగ ' —పుట, 32.

ఈ మువ్వరు తనూభవులలో న చ్యుత నాయకుఁడు జ్యేష్ఠుఁడు. అచ్యుత రామభద్ర భూవరుఁడు ప్రాయికముగ రెండవ తనయుఁడు కాఁదగును; కడపటివాఁడు విజయరాఘవుఁడు.

విజయరాఘవ నాయకునికి రాజగోపాలాంబికయందు మన్నారు దేవుఁడని యొకకుమారుఁ డుండెను. మధురనాయకుల కడపటి తంజావూరి దండయాత్రకాలమునాటి కీతఁడు శారా గారమున నుండె ననియు, దన కింకఁ బరాజయము తప్పదని తెలిసి కొని విజయరాఘవుఁడు తన యేకై కపుత్రుఁడగు మన్నారు దేవుని గారాగారవిముక్తునిఁ గావించె ననియు, బిదపఁ దండ్రి కొడుకు లిరువురును దెంపరితనముతో శత్రువులతోఁ బోరాడి వీరశయ నమునొంది రనియు దెలియుచున్నది. తంజావూరి నాయకరాజ్య మీ సంగ్రామముతో నంతరించినది. ఈ సంగ్రామములో శత్రునిహతుఁడుకాక తప్పించుకొనిపోయినవాఁడు రాజవంశము నకుఁ జెందిన బాలుఁడు చెంగమలదాసు. ఈతనికిని మన్నారు దేవు నకునుగల సంబంధ మెక్కడను అంత సుస్పష్టముగఁ దెలుపబడక పోయినను విజయరాఘవుని కాలముననే యితఁడు మన్నారు దేవు నితోఁ బాటు సభ నలంకరించుండినట్లు రంగాజమ్మ యుషాపరిణయమువలనఁ దెలియుచున్నది. ప్రాయికముగ నీతఁడు మన్నారు దేవతనూభవుడయి యుండవచ్చును. చెంగమలదాసుతోనే చిన చెవ్వప్పనాయకుని వంశ మేంతరించినది.

—: తంజావూరురాండ్రనాయక రాజవంశవృక్షము :—

చతుర్థవంశమున

కృష్ణనాయకుఁడు

తిమ్మనాయకుఁడు = గోపమాంబ¹*

తిమ్మనాయకుఁడు = బయ్యాయిబిక

పెదచెవ్వనా యకుఁడు	1. పినచెవ్వనాయకుఁడు ² = మూర్తిమాంబ (తంజావూరురాధీశ్వరుఁడు) (క్రీ. శ. 1550(?) - 1580)	పెదమల్లనా యకుఁడు	పినమల్లనా యకుఁడు
----------------------	---	---------------------	---------------------

2. అచ్యుతప్పనాయకుఁడు
= మూర్తిమాంబ
(క్రీ. శ. 1580 - 1600 (?))

అచ్యుతనాయకుఁడు ³	3. రఘునాథనాయకుఁడు = కళావతి ⁴ (క్రీ. శ. 1600 - 1631)
-----------------------------	---

అచ్యుతనాయకుఁడు ⁵ (క్రీ. శ. 1631 - 1638)	అచ్యుతరామభద్ర నాయకుఁడు	4. విజయరాఘవనాయ కుఁడు = రాజగోపాలాం బిక (క్రీ. శ. 1638 - 1673)
---	---------------------------	--

మన్నార దేవనాయకుఁడు ,

చెంగమలదాసు

* ఈ యంశము దీని తరువాతి పుట చూడుఁడు.

వతత్కా-వ్యరచనాకాలమును నిర్ణయించుటకుఁ బూర్వమునఁ బినచెవ్వప్పయుఁ దత్పుత్ర పౌత్రాదులయు రాజ్యపరిపాలనారంభాంతిమసంవత్సరనిర్ణయము గావింపవలసియుండును.

తంజావూరి రాజ్య స్థాపనకాలము :

తంజావూరి నాయకరాజులలో రాజ్యభారమును వహించి పరిపాలనము నేఱిపిన మొదటి భూవరుఁడు పినచెవ్వ భూపాలుఁడనుట నిర్వివాదాంశము, పినచెవ్వ భూధవునికి తంజావూరురాజ్య మేవిధమునఁ జేపడినదో “ తంజావూరి యాంధ్రరాజుల చరిత్ర ”

మీక్షిందిరీతిని నుడువుచున్నది :

“ కొన్ని సంవత్సరములు గడచిన తరువాత శ్రీ కృష్ణ దేవ రాయల తమ్ములు అచ్యుత దేవరాయలవారు రాజ్యానకు వచ్చిరి. ఆయనభార్య తిరుమలమ్మ, ఆమె చెల్లెలు మూర్తైమ్మను వివాహ

(మొందు పుటచూడుఁడు)

1. ఈతరము రంగాజమ్మ యుభాపరిణయ, మన్నారుదాస విలాసముల వలనఁ దెలియవచ్చినది.

2. నాయక నామములకుఁ బూర్వముననున్న యంకలు తంజావూరి రాజ్యమును బాలించిన రాజులను దెలియజేయును.

3. ఈతఁడు మూర్తిమాంబ తనయుఁడగునో కాదో తెలియదు.

4. ఇతనికి కళావతికాక యితరభార్యలుకూడఁ గలరు.

5. క్రీ. శ. 1631 - 1633 లు అచ్యుతనాయకుఁడును విజయరాఘవ నాయకుఁడును సింహాసనమునకుఁ బోరాడుచుండిన సోదరకలవాకాలము. ఈ కాలమున అచ్యుతనాయకుఁడు నామమాత్రమునకు రాజుగ నుండెనేమో; డచ్చినారి ' డాగ్ బుక్ ' ను అనుసరించి చేసినయూహ యిది. అచ్యుతనాయకుఁడును, అచ్యుత రామభద్ర నాయకుఁడును గళావతితనయు లగుదురో కాదో తెలియదు.

6. ఇతఁడు మన్నారుదేవతనయుఁ డగునని యూహ.

మాడిన చెవ్వప్పనాయనివారికి అచ్యుత దేవరాయలవారు స్త్రీ ధనంగా చోళరాజ్యం (తంజావూరు రాజ్యము) దయచేసి, పట్టాభిషిక్తుణ్ణి చేసి కావలసిన వస్తువాహనసామగ్రిన్నీ యిచ్చి అక్కడకు పంపించిరి. చోళదేశానికి ప్రత్యేకంగా నాథుడు లేనందువల్ల విశ్వనాథనాయనివారినే కాక స్వజనంగా అక్కడ మరివకరిని కూడా యేర్పరచవలెననే తలంపుతో అచ్యుతరాయలవారు ఈ విధంగా చేసిరి."

పై నుదాహరించిన పంక్తులవలన చోళ రాజ్యమునకుఁ బిన చెవ్వప్ప నాయనికీఁ బూర్వము విశ్వనాథనాయకుడు నియమితుఁడైనట్లును, మూర్తిమూను బినచెవ్వప్పనాయకుఁడు వివాహమాడిన సందర్భమున అతనికిఁ జోళరాజ్యమును స్త్రీ ధనముగా నొసంగి, విశ్వనాథనాయనివారినే కాక స్వజనమును మఱియొకరినిగూడ నేర్పఱుచవలెనను తలంపుతో నతని నా రాజ్యమునకు పట్టాభిషిక్తునిఁ గావించినట్లును విదితమగుచున్నది. పైని చెప్పిన విశ్వనాథనాయకుఁడు నాగమనాయని కుమారుఁడైన విశ్వనాథనాయకుఁడే. కృష్ణ దేవరాయలు మొదట విశ్వనాథ నాయకునిఁ దంజావూరు మధుర రాజ్యములను బరిపాలింప దక్షిణ దేశ రాజప్రతినిధిగా నియమించె ననియు, గృష్ణ దేవరాయలకుఁ బిదప విజయనగర సింహాసనము నదిష్టించిన యతని సోదరుఁ డచ్యుత దేవరాయలు పినచెవ్వప్ప నాయకునికిని మూర్తిమాంబకును వివాహము జరిగినపిదప ఆ రెండు రాజ్యములను విడదీసి చోళరాజ్యమునకుఁ బినచెవ్వప్పను బట్టాభిషిక్తునిఁ గావించి మధురరాజ్యమును ప్రత్యేకము విశ్వనాథనాయకుని కిచ్చె ననియు మధురనాయకరాజ్య చరిత్రకాదలు శ్రీ ఆర్. సత్యనాథ అయ్యరుగారు విశ్వసించుచున్నారు. తంజావూరి నాయకరాజ్య

చరిత్రమును రచించిన శ్రీ. వి. వృద్ధగిరీశాచార్యులు గారు ఈ కథను వింటుంటే నిజమేనని యభిప్రాయమునే కలిగి, మూర్తిమాంబతోడి వివాహమువలనఁ గలిగిన చుట్టటికము ననుసరించి అచ్యుత దేవ రాయల పరిపాలనకాలమునఁ బినచెవ్వుప్ప కీతంజావూరురాజ్యము చేపడినట్లు వ్రాయుచున్నారు. నాయకరాజ్య చరిత్రమును రచించిన పలువురు చరిత్రకారు లిట్లే యభిప్రాయపడినారు.

ఈ రీతినే తంజావూరి రాజ్యస్థాపనకాలమును గుఱించి చరిత్రకారులలో నభిప్రాయభేదములు కలవు. హీరాను పాదిరి గారి యభిప్రాయప్రకార మిది క్రీ. శ. 1541; వెంకటాచార్యుల గారి యూహ ననుసరించి క్రీ. శ. 1580; శ్రీ కృష్ణస్వామి శాస్త్రి గారి నిర్ణయము ననుసరించి యిది క్రీ. శ. 1549. తంజావూరు గెజెటిరు కర్తల యుద్దేశమునఁ గూడ క్రీ. శ. 1549- వ సంవత్సరమే తంజావూరి రాజ్యస్థాపనకాలము. రామరాజ విట్టలదేవ భూపాలుఁడు క్రీ. శ. 1544 వఱకు దక్షిణదేశముననే యుండుటచేతఁ దంజావూరి నాయకరాజ్యస్థాపన మాతఁడు దక్షిణదేశమున నుండి వెళ్ళిపోయిన పిదపనే 1544 కుఁ దరువాత జరిగియుండవలెనని తంజావూరుజిల్లా గెజెటిరుకారుల యభిప్రాయము. ఇది క్రీ. శ. 1535 లో జరిగియుండవలెనని తంజావూరురాంధ్ర నాయక రాజ చరిత్రకారులు శ్రీ కురుగంటి సీతారామయ్యగారు వ్రాసి యున్నారు.

పూర్వోక్తవిషయములను గుఱించి యింఁచుక విచారించు తము. బినచెవ్వుప్ప నాయకుఁడు అచ్యుత దేవ మహారాయల భార్య చెల్లెల యనిన మూర్తిమాంబను బరిణయమాడెనని తెలుపుగ్రంథము లేవియుఁ బినచెవ్వుప్పనాయకుని కచ్యుత దేవ

మహారాయలు చోళరాజ్యముని ప్రసిద్ధి వహించిన తంజనగరరాజ్యమును శ్రీధనముగ నొసంగినట్లు చెప్పవు. అందువలన నీరాజ్యము చినచెవ్వప్పనాయకునికి శ్రీధనరూపమున సంక్రమించెనన్నవిషయము మృషయేకాని విశ్వాసపాత్రమైనది కాదు. ఇఁకఁ బినచెవ్వప్పనాయని అచ్యుతదేవరాయలు తంజాపురరాజ్యమునకు నియమించెనన్న విషయమును, తంజాపురరాజ్యస్థాపన కాలమునుగుఱించి యాయాయి రచయితలు చేసిన నిర్ణయములును ఎంతవఱకు సరియైనవో విచారితము.

పినచెవ్వప్ప నాయకునిఁ దంజాపుర రాజ్యమున కధిపతిగ నియమించినట్లు తెలుపు అచ్యుతదేవరాయల శాసనమేదియులేదు. దీనంజేసి పినచెవ్వప్పనాయకుఁడు తంజాపురరాజ్యమున కేసంవత్సరమున నధిపతీయయ్యెనో సరిగాఁ దెలియరాదు. కాని మొట్టమొదటిమాఱు పినచెవ్వప్పనాయకుఁడు మనకు అచ్యుతదేవమహారాయల కాలమునాఁటి శాసనములవలననే తెలియవచ్చును. ఉత్తరార్కాడుజిల్లా ఆర్మీజాగీరులోని దేవికాపురమునందలి శార్వరి సంవత్సరమునాఁటి యొకశాసనము¹న అచ్యుతదేవమహారాయలకుఁ బుణ్యముగాఁ బెట్టిన దీపదానమునకు నేతి నిచ్చుటకు గొల్లఱోయలను నియమించినవాడు మల్లప్పనాయక చెవ్వప్పనాయకులు. అచ్యుతదేవ మహారాయల కాలములో శార్వరి శాలి వాహనశకము 1462 కు సరిపోవును. ఈ చెవ్వప్పనాయక మల్లప్పనాయకులు ప్రాయీకముగాఁ బినచెవ్వ నాయకుఁడును, అతని సోదరుఁడు పెదమల్లనాయకుఁడు కాని పినమల్లనాయకుఁడు కాని

కావచ్చును. చెవ్వప్పనాయకునిఁ బేర్కొను రెండవశాసనము¹ కూడ దేవికాపురములోనిదే ; ఇది అచ్యుతదేవ మహారాయల కాలములో శుభకృతు సంవత్సరమునకు సరియైన శాలివాహన శకము 1464 నాఁటిది. ఇది చెవ్వప్పనాయకునికిఁ బుణ్యముగా అడపము మల్లప్పనాయకుని కార్యకర్త నయినప్పనాయకుఁడు చేసిన ధర్మమును దెలుపును. చెవ్వప్పనాయకునికిఁ బుణ్యముగా జేసిన దానమగుటవలన నీశాసనకాలము 1542 నాఁటికి చెవ్వప్ప అచ్యుతదేవ మహారాయల రాజకీయోద్యోగి వర్గమున ఒక ప్రముఖుఁడని చెప్పవచ్చును గాని యతఁడు తంజాపుర రాజ్యమున కప్పటి కధిపతియైన ట్లూహించుట కవకాశములేదు. పైగా నీశాసనము కానవచ్చిన దేవి కా పు ర ము తొండమండలములోనిది కాని తత్స్థాంతపుది కాని కావచ్చును. పినచెవ్వప్పనాయకుఁడు తొండ మండలములోని నెడుంగుస్తమునివాసి యని యతని శాసనముల వలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది². ఈ నెడుంగుస్తము గ్రామము ఇప్పటికి నదే పేరుతో చెంగల్పట్టుజిల్లా చెంగల్పట్టు తాలూకాలో నున్నది. ఈ కారణముననే యతని మొదటిశాసనములు చెంగల్పట్టుజిల్లాకుఁ బొరుగుననున్న ఉత్తరార్కాడు జిల్లాలోఁ గానవచ్చుచున్నవి. తంజావూరుజిల్లాలోఁ గానవచ్చు చెవ్వప్పనాయక ప్రప్రథమ శాసనము³ సాధారణ సంవత్సరము నాఁటిది; ఇది తంజావూరి రైలుస్టేషనుకు సమీపముననున్న మసీదులో నున్నది. దీనిలో శాలివాహన శకములేదు. రాజయిన చెవ్వప్పనాయకుని యాజ్ఞ

1. Ibid, No. 383 of 1912.

2. Ibid, No. 497 of 1907.

3 Ibid, No. 425 of 1924.

చేత సంజోట మున్నీయారు లయిదుగురు పోమునుప్పిరుప్పి ఫక్కి దులకుఁ జేసిన భూదానమును దెలుపుట కీ శాసనము వేయఁ బడినది. ఆమనీదు కిప్పటికిని సోంసు పెరుప్పిల్లి యని వ్యవహారము. సాధారణకు సరియైన శాలివాహన శకవర్షము 1472, అనఁగా క్రీ. శ. 1550 అగుచున్నది. తంజావూరుజిల్లాలోఁ గానవచ్చినట్టి చెవ్వప్పనాయకుని రెండవశాసనము¹కూడ సాధారణ సంవత్సరమునాఁటిదే. ఇది మాయవరము తాలూకా మండై గ్రామము లోని సుందరేశ్వరాలయములో నున్నది. ఇది తిరుమిగై చూరు గ్రామములోని దేవాలయములోఁ బ్రతిసంవత్సరమును రథసప్తమి, అష్టమి తిథులలో సదాశివ దేవమహారాయలకుఁ బుణ్యముగా నెడుంగుష్టము చెవ్వప్పనాయకరయ్య యుత్సవములు జరిపించుటకుఁ జేసిన యేర్పాటులకు సంబంధించినది. క్రీ. శ. 1540, 1542 సంవత్సరములనాటి శాసనముల ననుసరించి చెవ్వప్పనాయకుఁ డప్పటివఱకు నుత్తరార్కాడుజిల్లాలోనే యుండెనని తెలియుచున్నది. క్రీ. శ. 1550 నాటికి చెవ్వప్పనాయకుని రెండుశాసనములును తంజావూరు జిల్లాలోనే శాసనచ్చుటచేతను, అతఁడు రాజనియు చెవ్వప్పనాయకరయ్య యనియు వానిలోఁ జేర్కొనఁబడుటచేతను అప్పటి కతఁడు విజయనగర రాజప్రతినిధిగఁ దంజాపురమును బాలించుచుండెననుట స్పష్టము. క్రీ. శ. 1542, 1550 సంవత్సరముల మధ్య చెవ్వప్పనాయని శాసనము లేవియుఁ గానరా లేదు. అందువలన నారెండు సంవత్సరములకు నడుమ నతఁడు సరిగా నేసంవత్సరమునఁ దంజాపుర రాజ్యమున కధిపతి యయ్యెనో నిశ్చయముగాఁ దెలియదు. ఎట్లయినను తంజాపురాంధ్రనాయక రాజ్యస్థాపనము క్రీ. శ. 1542 తరువాతనే కాని

1. Ibid, No. 72 of 1925.

యంతకుఁ బూర్వము మాత్రము కాదని నిశ్చయింపవచ్చును. అచ్యుత దేవ మహారాయల కట్టకడపటి పరిపాలన సంవత్సరము క్రీ. శ. 1542 అని పలువురు చరిత్రకారులు నిర్ణయించి యుండుటచేత తంజాపుర రాజ్యస్థాపనము ప్రాయశఃకముగా అచ్యుత దేవ మహారాయల యనంతరమున విజయనగరసింహాసనము నెక్కిన యతని సోదర పుత్రుఁడు సదాశివదేవ మహారాయల కాలములోనే జరిగియుండునని తోచుచున్నది. ఈ కారణమునఁ జరిత్రకారు లిదివఱలోఁ దంజాపుర రాజ్యస్థాపన కాలముగఁ దెలిపిన క్రీ. శ. 1530, క్రీ. శ. 1535¹, క్రీ. శ. 1541 సంవత్సరములు సరియైనవని కాని, అచ్యుత దేవరాయలకాలముననే తంజాపురాంధ్రనాయక రాజ్యస్థాపనము జరిగినదని కాని యెప్పుటకు వీలు

1. తంజాపురాంధ్రనాయకరాజచరిత్రకర్తలైన శ్రీకురుగంటి సీతారామయ్య గారు తంజాపురు నాయకరాజ్యస్థాపనకాలముగ నిచ్చిన సంవత్సర మిది. ఇందు కుపతలకముగ వారు మధ్యార్జ్జున మనఁబడు తిరువడమరుదురు దేవాలయములోని కాసనమును (Ep. Coll., No. 271 of 1907) పేర్కొనుచున్నారు. ఇందు “కాలివాహన కళము 1456 వెల్లివ కరువార...న్నాయకుని” చేత నొక గ్రామముదానముసంగఁబడినట్లువ్రాయఁబడియున్నదట, వారిట్లు వ్రాయుచున్నారు. “ఈ స్థలము తంజాపురు కుండలములోనిది. అస్సామి కైంకర్యము చెవ్వప్ప చేసినట్లు స్పష్టము. అరవభాషలో నీయనపే రనేకవిధముల వ్రాయఁబడియున్నది. ఈ కాసనమునందలి యక్షరములు స్పష్టముగా లేవు. ఒక చరిత్రకారుఁడు “వసవన్నాయకుఁ” డని చదివినాఁడు. నా కది చెవ్వన్నాయకుడని కనఁబడుచున్నది. అట్లయిన నీ కాసనము చెవ్వప్పకు పేర్కొనుచున్నందున నా సంవత్సర (క్రీ. శ. 1535) మాయన రాజ్యవ్రథమ సంవత్సరమని స్పష్టము” (పుట, 88). ఈ కాసనమునఁ దెలిపిన దానము బసవన్నాయకునిఁ బుత్రముగఁ జేయఁబడినదనే గొర్నమెంటు కాసనకాఖివారి నివేదికలోఁ గలదు. ఈ కాసనము తమిళభాషలో నున్నది. కాసనము చెడినట్లు కాసనకాఖివారు వ్రాయలేదు. అందువలన కాసనమునఁ దెలుపఁబడిన నాయకుఁడు బసవన్నాయకుడనియే గ్రహించుట యుక్తము.

లేదు. తంజావూరు రాజ్యస్థాపనము క్రీ. శ. 1542 తరువాతనే జరిగి యుండవలె ననుటకు ప్రబల హేతువు కలదు.

అచ్యుత దేవరాయల మరణానంతరమున అతని బావమఱుఁ దియు, ప్రధానియునైన సలకము తిరుమలయ్య అతని కుమారుఁ డైన వేంకటాద్రిదేవ మహారాయలను విజయనగర సింహాసనమునఁ గూర్చుండఁబెట్టెను కాని యనతికాలముననే యాతఁడు మృతినొందెను. అటువెనుక నతఁడే విజయనగర సింహాసనము నదిష్టించి పరిపాలించుటకుఁ బ్రయత్నించెను కాని యారవీటి యళియ రామరాయలు మొదలైనవాడు అచ్యుత దేవరాయల సోదరపుత్రుఁడైన సదాశివ దేవ మహారాయల పక్ష మవలంబించి యతనిపైఁ దిరుగఁబాటు చేసిరి. విజయనగర సామ్రాజ్యమునందలి సామంతమండలికు లందఱు కొందఱు సలకము తిరుమలయ్య పక్షమును, మఱికొందఱు సదాశివ దేవ మహారాయల పక్షమును వహించిరి. ఇదియే యదనని విజయనగర సింహాసనమునకుఁ గప్పము కట్టుచుండిన సామంతులు కొందఱు దక్షిణదేశమున స్వతంత్రులై పరిపాలింపమొదడిరి. కొంచె మించుమించుగ క్రీ. శ. 1542 లో అచ్యుత దేవరాయలు మృతినొందిన యనతికాలమునకే విజయనగరసామ్రాజ్యమున నీయంతఃకలహము రేఁగినది. చివరికి సదాశివ దేవ మహారాయలపక్షమే విజయమునొంది యతఁడు విజయనగర సింహాసనము నధిష్టించెను. పరిస్థితులు చక్కఁబడి విజయనగర సింహాసనము సదాశివ దేవ మహారాయలకు క్రీ. శ. 1548 (శా. శ. 1465) నాఁటికిఁ గాని శాశ్వతముగఁ జేపడలేదనువిషయము అనంతపురముజిల్లా

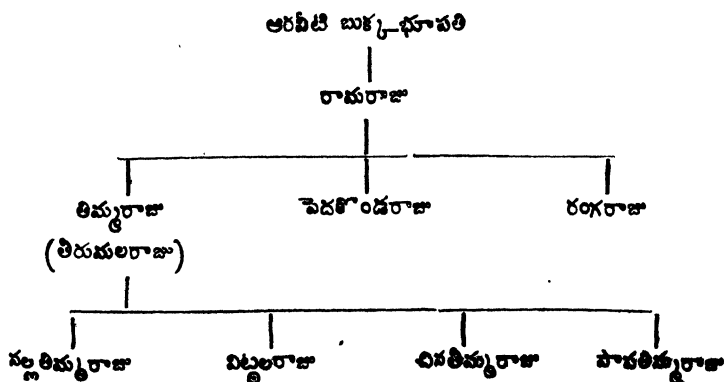
హిందూపురము తాలూకా కొండాపురములోని శాసనము¹ వలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది. ఈ శాసనమునఁ దెలుపఁబడిన దానము శా. శ. 1465 కు సరియైన శోభకృతు సంవత్సర వైశాఖ శుద్ధ పూర్ణిమనాఁడు దళవాయి చెన్నమనాయని కుమారుఁడు దళ వాయి కృష్ణప్పనాయకుఁడు యెరమంచిబాగిలులోని చెన్నకేశవ దేవాలయమునకు సదాశివదేవమహారాయలు విజయనగరసింహాసనముమీఁదఁ జిరస్థాయిగ నుండవలెనని చేసిన తన ప్రార్థన నెఱవేరినందుకుఁ జేసినది, శాసనమునఁ దెలిపినదానికి సరియైన ఇంగ్లీషుతేది 19 వ ఏప్రిలు, 1543 వ సంవత్సరము.² దీని ననుసరించి యప్పటికి శత్రువిజయము లభించి సదాశివదేవ మహారాయలు విజయనగర సింహాసనముమీఁద స్థిరముగ నారూఢుఁడయ్యెనని స్పష్టమగుచున్నది. శత్రువులను జయించిన వెనుక దక్షిణదేశమున విజయనగర సింహాసనమునకుఁ గప్పము కట్టక తిరుగఁబాటుచేసి స్వతంత్రపరిపాలనము సాగించుచుండిన సామంతరాజన్యల నందఱిని జయించి వారిని విజయనగర సింహాసన విధేయులను గావించి రావలసినదని యలియ రామరాయలు రామరాజ తిరుమలుని కుమారులైన విట్టల, చిన తిమ్మభూపరులను సైన్యము నొసంగి దక్షిణ దిగ్విజయమునకుఁ బంపెను. ఈ విట్టల, చినతిమ్మభూపతులను రామరాజ విట్టల, రామరాజ చిన తిమ్మనృపతు లనియు వ్యవహరింతురు. వీరు పెద తిరుమలరాజ కుమారులు; రామరాజపౌత్రులు. అలియరామరాజాదేశమును ఈ సోదరులు విజయవంశముగ నిర్వహించిరనుటకు తిరుచినా

1. Ep. Coll., No. 800 of 1917.

2. The historical inscriptions of Southern India, by Robert Sewell, p. 249, f. n. 1.

పల్లి, తిరునెల్వేలి, తిరువాన్కూరు, మధుర, తంజావూరు జిల్లాలలో గానవచ్చిన వీరి దానశాసనములే తార్కాణము. వీరి తమ బంధువర్గములోఁ జోయి యెదిరిన శత్రువుల నందఱిం దునిమి తిరువడి మొదలైన ప్రాంతములను జయించి విజయ నగర సామ్రాజ్యమును నిష్కంటకముఁ గావించి శా. శ. 1467లో రామనేతు, కన్యాకుమారికలయొద్దఁ దమ కీర్తి ప్రతిష్ఠాపనమునకుఁగాను విజయ స్తంభములను బాదుకొల్పిరి.¹ శా. శ. 1468 వఱకుఁగల వీరి దానశాసనములు తిరునెల్వేలి, తిరుచినాపల్లి, తంజావూరు జిల్లాలలోఁ గానవచ్చుటచేతఁ బ్రాయికముగ నాప్రాంతములందలి సామంతులును మండలికులే విజయనగర సింహాసనమునకుఁ గప్పము కట్టట మాని స్వతంత్రులై యుండు రనునూహ కవశాశము కలదు. విట్టలాదుల దక్షిణాశావిజయ

1. Ep. Rep., 1915, para 50; Ep. Coll., 191 of 1914. ఈ శాసనమున రామరాజు విట్టలుని వంశవృక్ష మీ క్రిందిఁగిని దలఁపఁ బడినది.

యాత్ర వీరి కాసనముల¹ ననుసరించి చూచినచో తంజావూరు, చెంగల్పట్టు, దక్షిణార్కాడు మొదలైన మండలముల విజయముతో ముగిసినట్లు కన్పట్టుచున్నది. మధురా విజయమును ఈ జైత్రయాత్రలోనిదే. క్రీ. శ. 1546-47, 1547 - 48 ల వఱకు రామరాజ విట్టలాదులు తంజావూరు, తిరుచినాపల్లి, తిరునల్వేలి జిల్లాలలోనే యుండుటవలన నాకాలమునఁ దంజావురాంధ్రనాయక రాజ్యస్థాపనమున కవకాశము కనిపింపదు. ఇంతలో అలియ రామరాయలు క్రీ. శ. 1551 లో బుర్హాని నిజాంషాతో సంధి కావించుకొని విజాపురపు నవాబులపైఁ గత్తికట్టి వారి వశముననుండిన రాచూరు ముదుగల్లు కోటలను సాధించుటకు దండెత్తివెళ్లెను. ఈ దండయాత్ర నిమిత్తము రామరాజవిట్టల, చినతిమ్మ భూవరులు విజయనగరమునకు రావింపఁబడిరి. ఈ దండయాత్రలోఁ గూడ

1. Ep. coll., 146 of 1914, Tp. Kulittalai taluk.
- Ibid, No. 140 of 1895, Tj. Kumbhakonam taluk.
- Ibid. No. 273 of 1901, Tj. Tanjavur taluk.
- Ibid, No. 129 of 1905, Tj. Nunganeri taluk.
- Ibid, No. 718 of 1916, Tn, Ambasamudram taluk.
- Ibid, No. 191 of 1914, Tp. Kulittalai taluk.
- Ibid. No. 573 of 1916, Tn. Ambasamudram taluk.
- Ibid, Nos. 557, 558 and 559 of 1911, Madura Dt.
- Ibid, No. 33 of 1905, S. A. Tindivanam taluk.
- Ibid, No. 250 of 1910, Cg. Ponneri taluk.

తంజావూరిజిల్లా మంగనేరి తాలూకాలోని రామరాజవిట్టలుని కాసనమున కాలివాహనశకము 1457 అనియు, దానికి సరియైన బార్హు స్పృత్యమాశాబ్దము పరాధన యనియుఁ దెలుపబడినది. ఇందలి కాలివాహన శకవర్ష సంఖ్య తప్పు. పరాధనకు సరియైన కాలివాహన శకాబ్దము 1468 కాని 4457 కాదు.

అలియరామరాయలు విజయమును బొందెననియు, పూర్వోక్త దుర్గము లాతనికి వశమయ్యె ననియు విజయనగర శాసనములవలననే తెలియవచ్చుచున్నది. మధురలోని శాసనముల వలన(ఇవి మూఁడు, వీనిలో నొకదానిలోమాత్రమే శా. శక వర్షము 1478 కు సరియైన విరోధికృతుగంపత్సర మున్నది). రామరాజ విట్టలుని విజయయాత్ర చంద్రగిరియొద్ద ప్రారంభమై దక్షిణమున అనంతశయనము (తిరువాన్కూరు)తోను, అనంత శయనమునుండి మఱల నుత్తరమున ముడుగల్లుతో నంతమైన దని తెలియుచున్నది,¹ ఈ కారణమున రామరాజ విట్టలుఁ డుత్తరమునకు వచ్చువఱకు, సనఁగా క్రీ. శ. 1550 వఱకు మధుర నాయకరాజ్యముకాని, తంజాపురనాయకరాజ్యము కాని యేర్పడుట కెట్టి యవకాశమును లేదు. ఈ కారణముననే విఖ్యాత చరిత్రపరిశోధకులైన రాబర్ట్ సివెల్ గారు తంజాపురాంధ్ర నాయకరాజ్యస్థాపనము క్రీ. శ. 1549 లో నయినట్లు నిర్ణయించిరి.² ఎట్లయినను క్రీ. శ. 1550 (శా. శ. 1472 సాధారణ) లోఁకాని అంతకుఁ బూర్వముకాని చెవ్వప్పనాయకుఁడు తంజాపుర రాజ్యమున కధిపతియై యుండును. తంజాపురాంధ్రనాయక రాజ్యస్థాపన మీఠీతిని అచ్యుతదేవ మహారాయల కాలములోఁ గాక సదాశివదేవ మహారాయలకాలముననే జరిగినదని నిర్ణయింపవచ్చును.

1. Ep. Rep., 1912, para 57, p. 82.

2. The historical inscriptions of southern India, p. 252.

తంజావూరు ఆంధ్రనాయకరాజకాలనిర్ణయము :

ఇక్కడ చెవ్వప్పనాయని రాజ్యకాలము కడపటి సంవత్సరము విక్రమ యని తంజావూరుజిల్లా కుంభకోణము తాలూకా కుంభకోణము గ్రామములోని శాసనమువలనఁ దెలియుచున్నది. ఈ శాసనమున శాలివాహన కళవర్షము తెలుపబడలేదు. విక్రమకు¹ సరియగు శాలివాహన శకాబ్దము 1502 (క్రీ. శ. 1580).

1. Ep. coll., 292 of 1927. ఉత్తరార్కాడు జిల్లా వందవాసి తాలూకా కొడుంగలూరులో విక్రమ సంవత్సరమునాఁటి కృష్ణదేవరాయ మహారాయల శాసన మొకటి కలదు. "రాయల కార్యకర్తయైన తిరుమలనాయకునికిఁ బుణ్యముగా దళవాయి చెవ్వప్పనాయకుఁడు చేసిన దానము నది తెలుపును. ఈ శాసనము కృష్ణదేవరాయల కాలమునాఁటిది గనుక ఈ విక్రమకు సరియైన శాలివాహనశకాబ్దము 1442. ఈ శాసనమునఁ దేల్పొనఁబడిన చెవ్వప్ప ప్రాయికముగా విజయనగరరాజ్య ప్రతినిధియైన తంజావూరి నాయకరాజు చినచెవ్వప్ప కావచ్చునని గార్న మెంటు శాసన కాళివారు వ్రాసినారు (Ep. Rep., 1923-24, para. 44, page. 112). కాని వారి యాయాహ సరియైనదిగఁ గన్పట్టదు. చెవ్వప్పయనుపేరున్నంత మూలమున వతఁడు తంజావూరి ప్రభువునాయకభూపతియగునని చెప్పలేము. చినచెవ్వప్పనాయకుని కడపటి సంవత్సరము విక్రమ యైనప్పుడు అతఁడంత కలువది సంవత్సరములకుఁ బూర్వము వచ్చిన విక్రమనాఁటికే దళవాయిగ నుండెనన్న నప్పటికే యతనికి ఏ ముప్పుది, ముప్పుదియైదు సంవత్సరములైన నుండవలెను. దీనిం జేసి మరణించునాఁటి కతనికి రమారమి వంద సంవత్సరము లుండవలెను. అంతకాల మతఁడు బ్రదికిన బ్రదుకవచ్చును కానియట్టి యూహ తనినంత ప్రమాణమున్నఁగాని సరియైన దివలేము. అదియునుగాక కృష్ణదేవరాయ మహారాయల కాలమునాఁటికే దళవాయిగ నుండినచో అచ్యుతదేవమహారాయల కాలమునాఁటి శాసనములలో వతనికి దళవాయివద మెందువలనఁ జేర్పఁబడలేదో దురూహ్యము. దీని ననుసరించి కృష్ణదేవరాయ మహారాయల కాలమునాఁటి పూర్వోక్త శాసనమున వచ్చు దళవాయి చెవ్వప్ప తంజావూరాంధ్రనాయక రాజ్యమున చినచెవ్వప్ప కాఁడనియే తోచుచున్నది

పినచెవ్వప్ప నాయకుడు శ్రీ. శ. 1580లో జనిపోవుటకుఁ జాలకాలమునకుఁ బూర్వమే తనకుమారుఁ జ్యుతప్పనాయకునికి యశావరాజ్యాభిషేకము కావించెను. నాటినుంచి తంజావూరిరాజ్యము నుభయులును గలిసి పరిపాలించిరి. యువరాజయిననాటినుంచి అచ్యుతప్పనాయకుడే రాజ్యభారమును వహించి తండ్రి చెవ్వప్పనాయకునికి విశ్రాంతి యొసంగుచు వచ్చెను. చెవ్వప్పనాయకుడు నామమాత్రమేకాని యువరాజయిననాటినుండి యచ్యుతప్పనాయకుడే రాజు. ఈతని శాసములు శ్రీ. శ. 1568 (శా. శ. 1485)నుంచి¹ కానవచ్చుటచేత ఇంచుమించుగ నాప్రాంతముననే యతఁడు యువరాజయ్యెనని యూహింపవచ్చును. తండ్రి మరణానంతర మీతఁడు తంజావూరి సింహాసనము నధిష్ఠించెను. అచ్యుతప్పనాయకుని కడపటి శాసనము శాలివాహన శకాబ్దము 1518, దుర్ముఖి, అనఁగా శ్రీ. శ. 1596 వ సంవత్సరమునాటిది². ఇతఁడు శ్రీ. శ. 1600ల ప్రాంతమున మృతుఁడయ్యెనని జెనూట్ పాదిరీలు వ్రాసియున్నారు; కాని శ్రీకురుగంటి సీతారామయ్యగారును, శ్రీ. వి. వృద్ధగిరిశక గారును 1614 వ ప్రాంతమున స్వర్గస్థుఁడయినట్లూహించుచున్నారు. ఇతఁడెప్పుడు కాలధర్మము నొందినను

1. అచ్యుతప్పనాయకుని మొట్టమొదటి శాసనము తంజావూరు జిల్లానాగవల్లుము కాలూకా తిరువారులోనిది. ఇందీయఁబడిన శాలివాహన శకాబ్దము 1482; బార్హస్పత్యమానాబ్దము రుధిరోద్ధారి. రుధిరోద్ధారికి సరియైన శకవర్షము 1485 కాని 1482 కాదు. శాసనముల అంకెలు తిప్పగఁ బడుట తఱచగుటచేత బార్హస్పత్యమానాబ్దమే సరియైనదని భావించి దానికి సరియగు శకాబ్దము 1485 నే గ్రహించితిని.

తాను మృతినొందుటకుఁ బూర్వమే తనతనయుఁడు రఘునాథ నాయకునికి యశావరాజ్యపట్టము కట్టి రాజ్యభారము నతనిమీఁద మోపి తాను దైవచింతనమునఁ గాలము గడపెను. ఇందుకుఁ దార్కాణముగ రఘునాథనాయకుని మొట్టమొదటి శాసనము¹ అచ్యుతప్పనాయకుని రాజ్యకాలముననే క్రీ. శ. 1584లో ఉత్త రార్కాడుజిల్లా వందవాసి తాలూకాలోఁ గానవచ్చినది. విజయ నగరాధీశ్వరుఁడయిన వేంకటపతి దేవ మహారాయలకు సాయము గఁ బోయి అతని రాజధాని పెనుగొండను ముట్టడించిన మహమ్మ దీయులను దఱిమివైచి తంజావూరికి మరలి వచ్చినపిదప రఘునాథ నాయకునికి పట్టాభిషేకము జరిగినట్లు మధురవాణి చెప్పుచున్నది. మహమ్మదీయులు వేంకటపతిదేవ మహారాయల కాలములో పెను గొండను ముట్టడించుట క్రీ. శ. 1594-95 ప్రాంతమున జరిగినదని సయ్యదు మొహియుద్దీక్ కా దిరి జోర్ అను చరిత్రకారుఁడు తన సుల్తాను మహమ్మదు కూలి కుతుబుషా యనుగ్రంథమునఁ దెలి పియున్నాఁడు (పుట, 254). దీని ననుసరించి రఘునాథనాయకుఁడు

1. Ibid, 112 of 1924. గొర్న మెంటు శాసనశాఖవారు ఈ శాసనము రఘునాథనాయకుని కుమారుఁడు విజయరాఘవనాయకుని దనిరి. ఈ శాసనమున బార్ల స్మర్త్యమానాబ్దము తారణయే కాని కాలివాహన శకాబ్దము లేదు. నాయకఘాతతి పేరు విజయరఘునాథనాయకుఁడని కలదు. విజయరాఘవ నాయకునికి విజయరఘునాథుఁడని పేరున్నట్లు తెలియరాదు. ఇతఁడు తొండమాణ వంశజుఁడగుచేనా, ఇది యింకను బరిశీలించవలసిన విషయము. ఇటువంటి సందర్భములో నీ శాసనము విజయరాఘవునిదని శాసనశాఖవారుండు కనితో తేలియుటలేదు (Ep. Rep., 1924, para 64). తారణ సంవత్సరమునకు సరియైన కాలి వాహన శకాబ్దము 1566 కను, 1566 కను సరిపోవును. 1566 తారణ అనఁగా క్రీ. శ. 1644 నాటికి రఘునాథనాయకుఁడు లేఁడు. అందువలన నిప్పటి కీశాసనము రఘునాథనాయకునిదిగానే గ్రహించితిని. వాయూహా వరియైనదగుచో ఇదే

తంజావూరి సింహాసన మెక్కుట క్రీ. శ. 1600ల ప్రాంతమున జరిగిన నిశ్చయింపవచ్చును. ఇక రఘునాథుని నిధనకాలమును గుఱించి విచారించవలసియున్నది. డచ్ (ఉలాందా) కంపెనీవారి 'డాక్ బుక్' అను దైనిక వృత్తాంతసంగ్రహము అను పుస్తకమున క్రీ. శ. 1631, జనవరి 24 వ తేదీని తంజావూరి నాయకరాజు మృతినొందినట్లు కలదు.¹ ఈ నాయకరాజు రఘునాథనాయకుడను

యాతని మొట్టమొదటి శాసనము.

1. P. 493. 1631 A. D., Jan. 24. Death of Naik of Tanjore after a reign of three years. He had put out the eyes of his elder brother from fear of his claiming the throne. A younger brother of 15 or 16 now succeeded (to the throne).

'డాక్ బుక్' లోనిదాని కిది ఇంగ్లీషు తర్జుమా. పై వాక్యములు చాల సందిగ్ధములుగను, అస్పష్టముగను ఉన్నవి. అయినను వాటి నన్వయించుకొనుట అంత కష్టము కాదు. మూడు సంవత్సరము లన్నది ముప్పది సంవత్సరము లనుటకు బొరపాటేమో. అట్లేయిన రఘునాథనాయకుడు ముప్పదేండ్ల పరిపాలనముననంతరమునఁ గాలధర్మము నొంచెనని చెప్పవచ్చును. అట్లయినను నా వాక్యముల నీరీతి నన్వయించుకొనవలసియుండునేమో ; ఎట్లన, 1631 లోఁ జనిపోయినవాడు రఘునాథనాయకుడే. ఆగ్రసోదరుని కనులు పీకించినట్లు చెప్పఁబడినవాడు సింహాసనమునకు వచ్చిన 15, 16 సంవత్సరముల వయసుగల యాతని యనుజాడు. ముందు తెలుపఁబోవు రీతిని ఈతఁడు విజయరాఘవనాయకుడే. ఇతఁడు 1633 లో సింహాసన మెక్కినట్లు ముందు మనము తెలిసికొనఁగలము. అందువలన 1631, 1632, 1633 సంవత్సరములలో రఘునాథుని యగ్రకుతుఁడైన అచ్యుతనాయకుఁడును, యతని సోదరుఁడు విజయరాఘవుఁడును సింహాసనమునకై కలహించుచుండవచ్చును. రఘునాథ మరణానంతరము సింహాసనారము జరిగిన కుట్రఫలితముగఁ జనరికి 1633 లో, విజయరాఘవనాయకుఁడు గెలిచి యుండును. కాని 1631-33 సంవత్సరముల నడుమ నచ్యుతనాయకుఁ డొకవేళ రాజ్యము చేయుచుండినను అది సింహాసన మెవరికిని స్థిరముగఁ జేవడని సోదర కలహకాలము. 'డాక్ బుక్'ను విశ్వసించిన యొడల 1631 నుంచి విజయరాఘవ పట్టాభిషేక కాలము 1633 వఱకు నేర్పడునడమును క్రమియేయుటకు పైని చెప్పిన మార్గముకాక మఱియొకటి లేదు.

టకు సందియము లేదు. ఇందుకుఁ దార్కాణముగఁ రఘునాథనాయకుని కట్టకడపటిశాసనము¹ శా. శ. 1558 ప్రజోత్పత్తి సంవత్సరమునాఁటిది కుంభకోణములోని సారంగమఠమునఁ గానవచ్చినది. రఘునాథుని కుమారులు మువ్వరు. వారిలో అగ్రతనూజుఁడు² అచ్యుతనాయకుఁడు ; మిగిలినవారు అచ్యుతరామభద్ర,

1. Ep. coll., 290 of 1927. ఇందు బాల్కన్యసృష్టినూనాబ్దము ప్రజోత్పత్తికి సరిపై నదనియిచ్చిన శాలివాహనశకవర్షము 1561. ప్రజోత్పత్తికి శకాబ్దము 1558 సరిపోవును గాని 1551 సరిపోదు. అందువలన నీ శకాబ్దమే పైనియఁబడినది. తంజావూరుజిల్లా కుంభకోణము తాలూకా పట్టికర్ణములోని (నెం. 257 రు గల 1927-వ సంవత్సరపు) భావ సంవత్సరమునాఁటి శాసనము రఘునాథ నాయకుని కడపటి శాసనమని గొర్నమెంటు శాసనశాఖవారును (Ep. Rep. 1927, para 95), వారి ననుసరించి వృద్ధగిరిశివ గారును (The Nayaks of Tanjore, p. 125) వ్రాసినారు కాని యీవ్రాత దోషభూయస్యమయినది. ఈ శాసనమున శా. శక మియలేదు. భావమ సరియైన శా. శకాబ్దము 1556. అప్పటికి రఘునాథుఁడు లేఁడు. పట్టునూలుకారులకు పెట్టకు వివాహకార్యములలో నెవరు ముందు తాంబూలమును దీసికొనవలయునను విషయమున వచ్చిన వివాద పరిష్కారమును చెలువుటకు పుట్టిన శాసన మిది. ఇందు దీక్షితస్వామియు, నాయకరయ్యయుఁ చేర్కొనఁబడిరి. ఈ పరిష్కారమునకు బద్ధులమని యుభయపక్ష మాలవారును నాయకరయ్య (నాయకరాజు) సాదములు ముట్టి చేసిన శపథముతో నీ శాసన మంతమగుచున్నది. ఇందుఁ చేర్కొనఁబడిన దీక్షితస్వామి గోవింద దీక్షితులుకొని యాతని కొడుకు యజ్ఞనారాయణ దీక్షితులుకొని కావచ్చును. రఘునాథుని కాలముననేకాని విజయరాఘవుని కాలమునఁ దీక్షితస్వామి ప్రధానిగ నుండని కారణమున శాసనమునఁ చేర్కొనఁబడిన నాయకరయ్య రఘునాథుఁడని శాసనశాఖవారు నిర్ణయించిరి. ఈ వివాదము తీర్చుటకు గోవిందదీక్షితులు ప్రధానిగ నుండ నక్కఱలేదు. గోవిందదీక్షితులు చేర్కొనఁబడినంతమాత్రమున నాయకరయ్య రఘునాథుఁడును కానక్కఱలేదు. ఈ శాసనకాలమునాఁటికి తంజావూరి సింహాసనముననున్న నాయకరయ్య విజయరాఘవుఁడే.

2. విజయరాఘవుని యగ్రసోదరుఁడు తిరుక్కాట్టుపల్లి (తంజావూరి దగ్గఱిది), పండనల్లూరు (కుత్తాలముకొద్దది) గ్రామములతో కుంభప్పి లొందినట్లు The Maratha principality of Tanjore అన్న గ్రంథమును రచించిన హిక్ యనువాయన వ్రాసినారు. కాని వారు దీనికి ప్రమాణము చూపలేదు.

విజయరాఘవ నాయకులు, వీ రిరువురిలో నెవ రెవరికన్నఁ జెడ్డ వారో తెలియదు. తండ్రిసురణాసంతరమున న్యాయము గా రాజ్యమునకు రావలసినవాఁడు రఘునాథనాయకుని యగ్రతన యుఁడు అచ్యుతనాయకుఁడు. ఇతఁడు సింహాసన మాక్రమించు కొను నను భయమున ఇతని యనుజుఁ డితని కనులు పీకించినట్లు పూర్వోక్తమయిన 'డాగ్ బుక్' లోఁ గలదు. ఈఘోరకార్యము చేసిన యనంతర మతఁడు తంజావూరి సింహాసన మధిష్ఠించెనట. ఇతఁడు రాజ్యమునకు వచ్చునాఁటికి 15, 16 సంవత్సరముల ప్రాయమువాఁడట. చివరి నాయకరాజు రఘునాథనాయకుని తన యుఁడైన విజయరాఘవ నాయకుఁడని నిశ్చయముగఁ దెలియుట చేత నితఁడే యన్నగారయిన అచ్యుతనాయకుని కనులు పీకించి సింహాసన మెక్కెనని చెప్పవచ్చును. రామభద్రనాయకుని వృత్తాంత మేమియుఁ దెలియదు.¹

1. విజయరాఘవనాయకుఁ డచ్యుత, రామభద్రనాయకు లుభయఁల కండ్లు పీకించి, వారిని వల్లంకోటలో బందీలుగ నుంచెనని, 1689 వ సంవత్సర ప్రాంతమున నచటికి వచ్చిన దండయాత్ర గండర్భమున వారు కారాగారమునుండి విముక్తులైరిని జెనూటువృత్తాంతములవలనఁ దెలియుచున్నది. చూడుఁ డీక్రింది పంక్తులు:

“When the hour of peril was wrung, he (Vijayaraghava) had no more faith in his courage than in the fidelity of his subjects; he sacrificed his dearest and fled to the forests.....The latter (thieve), informed of the condition of the fortress, hurried to it in crowds, placed one of them as guard at the gateway and possessed themselves of these fabulous treasures which till then were not counted, but in measuring them by the bushel... In the confusion of this pillage, the prisons were thrown open and a multitude of state prisoners

రఘునాథనాయకాభ్యుదయరచనాకాలము :

విజయరాఘవనాయకుఁడు క్రీ. శ. 1683 లో తంజావూరి
సింహాసన మెక్కెనని చెప్పుటకుఁ దగినంత యాధారము కలదు.
మన 'రఘునాథనాయకాభ్యుదయము' లోని యీక్రింది

పట్టాభిషేకవైభవముఁ గైకొన్న
యట్టి సంవత్సరమం దొకనాఁట
నవలీలగాఁ బదియాఱు దానములు
నవరించి ద్విజుల కొసంగి.....

అనుద్విపద పంక్తులను (పుట, 12), చెంగల్వ కాళకవి కృతమైన
విజయవిలాస నామాంతరమునం బరగు విజయ రాఘవనంశా
వలిలోని యీక్రింది

' శాలివాహనశకసంవత్సరములు వే
యేనూఱు నేఁబదియేను వరుసఁ
జనఁగ శ్రీముఖనామసంవత్సరంబున
శ్రావణ శుద్ధపక్షమున ద్వాద
శిని సౌమ్యవాసరంబున దక్షిణద్వార
కను గృష్ణతీర్థమందు నియమమున
స్నానంబుఁ గావించి సంకల్ప పూర్వంబు
గాను షోడశ మహాదానములను

were set free, the sole crime of most of whom being their fortune or social position. Among the latter were two brothers of the Nayak, whom he had shut up in these prisons, after pulling out their eyes to remove all desire on their side of succeeding him (the Nayak)—“History of the Nayaks of Madura, Appendix A, pp. 270-272 ff.

ఘనతమీఱఁ గళావలీ గర్భశుక్తి
 మాక్తికఫలంబు రఘునాథమహిపసుతుఁడు
 విజయరాఘవమేదినీవిభుఁ డొసంగె
 వేదవేదాంగవిదులై న వివ్రలకును '

అను పద్యమును బరస్పరము నన్వయించుకొని చూచుచో విజయ
 రాఘవనాయకుఁడు షోడశమహాదానములను జేసినది రాజ్య
 మునకు వచ్చిన శా. శ. 1555 కు సరియైన శ్రీముఖ సంవత్సర
 మున నని తెలియుటచేత నాతని పట్టాభిషేక మాయేటనే, అనఁగా
 క్రీ. శ. 1633 లో జరిగినదనుట స్పష్టము. క్రీ. శ. 1678 (శా. శ.
 1595) విజయరాఘవనాయకుని కడపటి రాజ్య వత్సర మనియే
 కాక తంజావూరిరాజ్య మంతరించిన వత్సర మనుటలోఁగూడ
 చరిత్రకారు లందఱు నేకాభిప్రాయులై యున్నారు. ఈ కారణమున
 రఘునాథనాయకాభ్యుదయము క్రీ. శ. 1633 - 1678 సం
 వత్సరములకు నడుమ, అనఁగా నిప్పటికి రమారమి మూఁడువందల
 సంవత్సరముల క్రిందటఁ బుట్టిన కావ్యము. దీని రచనాకాలము
 నింకను సూక్ష్మముగ నిర్ణయించుటకుఁ గొంత యవకాశమున్నది.
 రఘునాథనాయకాభ్యుదయములోని యీ క్రింది

“ వీరుఁడౌ సవరము వేంకటపతిని
 బాఱఁదోలించి నీ పనుపులచేతఁ
 బట్టెన నీమలోఁ బందనల్లారు
 కట్టించితివి ఘటికామాత్రమున నె
 శ్రీరంగరాయలఁ జేపట్టి నిల్చి
 యారాయ కార్యంబు లొఁగాడటంచు
 దుండగించిన పాండ్య తుండీరపతుల
 ఖండించి వాకిలిఁ గావఁ జేసితివి

అనుపంక్తులలో విజయరాఘవుని సాహస కార్యములు తెలుపబడినవి. 'రాయకార్యంబు లొగాదటంచు' పాండ్య (మధుర), తుండిర (చెంజి) పతులు దుండగించిన శ్రీరంగరాయలు విజయరాఘవ నాయకునికి సమకాలికుడైన విజయనగరాధీశ్వరుడు; ఇతఁడు మూడవ వేంకటపతిదేవమహారాయల మరణానంతరము క్రీ. శ. 1642 (శా. శ 1564) లో రాజ్యమునకు వచ్చెను. సింహాసన మెక్కిన కొలఁది కాలములోనే శ్రీరంగరాయలు విజయనగర సింహాసనమునకుఁ దఱచుగాఁ గప్పము కట్టుట మాని విజయనగరాధికారమును ధిక్కరించి తిరుగఁ బాటు చేసి స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నించుచు వచ్చిన దక్షిణదేశ ప్రధాన విజయనగర నాయకసామంతుల నదువులో నుంచి వారి వలనఁ దనకుఁ జెల్లవలసిన రాజగౌరవ మర్యాదాదులను దక్కఁ గొనుటకుఁ గొంత సైన్యమును దీసికొని దక్షిణదేశమున కరిగెను. ముఖ్యులైన తంజావూరు, మధుర, చెంజి నాయకరాజ సామంతులలోఁ దఱచుగా విజయనగర చక్రవర్తుల నెదిరించుచు స్వతంత్రులగుటకుఁ బ్రయత్నించుచువచ్చినవారు మధుర నాయక రాజ్యాధిపతులు; విజయనగరమునకుఁ దఱచుగా మధురయవిధేయముగా నుండఁ దంజావూరు విధేయముగా నుండి పెక్కువిధముల సాయపడుచువచ్చెను. శ్రీరంగరాయల కాలమున మధుర రాజ్యాధిపతి తిరుమలనాయకుడు; చెంజిరాజ్యాధిపతి కృష్ణప్ప నాయకుడు. శ్రీరంగరాయలు దక్షిణదిశ కెత్తివచ్చుచున్న వార్త విని తిరుమలనాయకుడు మిగిలిన యిరువురు నాయకులతోను మైత్రి నెఱపి, యందఱునుగలసి కర్ణాటాధీశ్వరునెదిరించి యుద్ధము చేయుటకుఁ గట్టడిచేసెను. ఇక శ్రీరంగరాయలు సమీపమునకు వచ్చుచుండినతరి తంజావూరి నాయకరాజయిన విజయరాఘవ

నాయకుడు మిత్రమండలినుండి విడవడి శ్రీ రంగరాయల కుమారులను జేరి మిగిలిన యిరువురు నాయకరాజులను ఓడించెను,¹ ఓడించి కర్ణాటాధీశుడైన శ్రీ రంగరాయలకు సాయపడెను. పూర్వోక్తములైన ద్విపదపంక్తులు ఈ సందర్భమున విజయరాఘవనాయకుఁ డొనరించిన శౌర్యకృత్యములను దెలుపునవే. ఈ కారణముననే కావచ్చును, విజయరాఘవ నాయకునికి 'జీర్ణకర్ణాటక సామ్రాజ్యసింహాసన స్థాపనాచార్య' బిరుదము కలదు. ఒకవేళ నిది రఘునాథ నాయకునివలననుండి గుంకమించిన బిరుదమైనఁ గావచ్చును. పూర్వోక్తగుంతులన క్రీ. శ. 1643-44 ప్రాంతమున జరిగినది. అందువలన నీ రఘునాథ నాయకాభ్యుదయ కావ్యము ఆప్రాంతముననే, యాసంవత్సరముననే యంతకుఁ గొద్ది సంవత్సరములకుఁ దరువాతనే వుట్టియుండును.

విజయరాఘవుని యితరకృతులు : ఆశ్రితులైన యితర కవులు :

విజయరాఘవ నాయకుఁ డీద్విపద కావ్యమును, రఘునాథాభ్యుదయ నాటకమునే కాక ఇతరకృతులు మఱికొన్ని రచించినట్లు

పదములు మంజరీప్రముఖకావ్యములు
 మొదల మాకంకితంబులు చేసితీవు
 అనుకృత్యాది ద్విపదచరణములవలనను
 కమనీయదుక్కిణీ కల్యాణముఖ్య
 సమధికనాటక సంవిధాయకుఁడు
 మహనీయ పదపద్యమంజరీముఖ్య
 బహుళప్రబంధ నిబంధనశాలి.

1. History of the Nayaks of Madura, p. 127.
 C

యను వాళ్ళాసాంత్య ద్విపదపఠక్తులవలనను బెలియుచున్నది. ఇతఁడు రచించిన కృతులు సవి స్తరముగ నేతత్కవి విరచితమైన ప్రహ్లాదచరిత్రమును యక్షగాన రూపకమునఁ గల యీక్రింది సీసమాలికలోఁ జేర్కొనఁబడినవి.

“ శ్రీలాండ రాజగోపాలవిలాసనా

టకము నందర్శించు సుకవివంద్య
 మధురోక్తులను జెంగమలవల్లి పరిణయం
 బాసతిచ్చిన ప్రతిభానిధాన
 కోవిదుల్ గొనియాడ గోపర్థనోద్ధర
 ణము రచించిన కల్పనాధురీణ
 రతిమన్నభవిలాసకృతిరాజ మొనరించి
 పరగు ప్రాబంధిక పట్టభద్ర
 భువిని రాసుక్రీడ నవనీతచోరంబు
 హావణింది వెలయుమహానుభావ
 చాతురిచేఁ బారిజాతాపహరణంబు
 రచనచేసిన మృదువచనధుర్య
 ఘనమైన దుక్కిణీకల్యాణ మనుకృతి
 నిర్వహించిన బుధసార్వభౌమ
 వరుస రాధామాధవవివాదము ధనాభి
 రామం బొనర్చునర్వజ్జతిలక
 పాండిత్యమున సత్యభామావివాహ వ
 ర్ణన యొనర్చిన కవిరాజరాజ
 ప్రాజ్ఞ లౌ నన నుషాపరిణయనాటకం
 బమరఁజేసిన శారదావతార

దక్షిణద్వారకా శ్లోవర్ణనాభాగ
 ముద్ధరించిన సుప్రసిద్ధచరిత
 మహిమచేఁ గాఢియుమర్దనం బొనరించు
 సరిలేని రాజుల చక్రవర్తి
 ధర రఘునాథాభ్యుదయము నాటకముగా
 ద్విపదగా రచియించు ధీరవర్య
 యల మోహినీవిలాసాఖ్యద్విపదకృతి
 నాటకం బొనరించు నలసమాన
 యతిపవిత్రంబు ప్రహ్లాదచరిత్రంబు
 నవరించు ఘనమనీషాధురీణ
 హరువునఁ బూతనాహరణంబనెడనాట
 కం బొనరించు శృంగారలోల
 తగు మంజరీద్విపద ప్రబంధము నాట
 కంబుగా హవణించు గానచతుర
 విప్రనారాయణ విద్వత్కథాసంవి
 ధానం బొనర్చిన ధీనిధాన
 బుధులు మెచ్చ సముద్రమథననాటకరాజ
 మొనరించు భువనమోహనచరిత్ర
 లలితమా కృష్ణవిలాసనాటకమణి
 సల్పిన యష్టభాషాధురీణ
 ఘనతరంబగు పాదుకాసహస్రం జెల్ల
 ద్విపదఁజేయు కళావతీ తనూజ
 రసికులు ప్రణయింపఁ బ్రణయకలహమను
 కృతియొనర్చిన చమత్కృతిధురీణ

యతులితప్రాధీచే నల కంఠవిజయంబు

ఘటియితఁడు భువనవిఖ్యాతకీల

ఘనమైన జానకీ కల్యాణనాటకం

బమరించు వావడూకాగ్రగణ్య

నవపుణ్యకవ్రతనాటకవైఖరి

సేకరించిన వాగ్విశేషశేష

కేళిమై గోపికాగీతలు భ్రమరగీ

తలు తెనిగించునద్యతనభాజ

సరిలేని ఫాల్గుణోత్సవ మెల్ల రగడ చౌ

పదము లొనర్చిన భవ్యచరిత

ధర రాజగోపాలదండకసందర్భ

వైదర్భి గన్న విద్యతావీండ్ర

సారమా వీరశృంగారసాంగత్యంబు

మెఱయించు రసీకులమేలుబంతి

సంపంగిమన్నాడు సాంగత్యము నమర్చి

జగతి నచ్చిన నేఱజాణరాయ

గోపాలునకు వేడుకోలు విన్నపములు

దరువు లొనర్చు నౌదార్యధుర్య

యేలలు విడివదాల్ మౌచ్చునంకీర్తన

లభ్యాత్మ లొనరించునతులచర్య...

.....

మహితగాంభీర్య చోళసామ్రాజ్యధుర్య

కోటిమన్మథరూప నడుణకలాప

విక్రమకుమార రఘునాథవిభుకుమార

ధ్రువముగా మను విజయ రాఘవస్వపాల!"

ఈపై సీసమాలికలోని కావ్యభేద గీతభేదాదులను గమనించినచో విజయరాఘవనృపాలుఁడు ఒక్క ద్విపద కావ్యరచనమున మాత్రమే కాక తదితర సాహిత్య రచనలలోఁగూడఁ జాల సమర్థుఁడనియు, నానాటి మేటి కవులలో నీతఁడొక్కఁడనియుఁ దోఁపకపోదు. అష్టభాషాధురీణుఁడట యితఁడు ; గోపికాగీతలు, భ్రమరగీతలు తెనిగించెనట. ఈతఁడు రచించిన పదములు, పాటలు, నాటకములు, ద్విపదలు, దండకములు, సంకీర్తనములు మొదలగు వైని చెప్పిన వన్నియు నిపుడు కానవచ్చుట లేదు. కాలీయమర్దనము, ప్రహ్లాదచరిత్రము, పూతనాహరణము, విప్రనారాయణచరిత్రము అనునాటకములుమాత్ర మున్నవి. ఈనాటకముల నన్నిటిని బ్రకటించుట మేలు. ఈ నాటకము లన్నిటిలోను గానవచ్చు మొట్టమొదటి పద్యము మన రఘునాథాభ్యుదయము నందలి యీక్రింది సీసపద్యమే.

భోజకన్యాముఖాంభోజరాజమరాళ
 సత్యాఘన స్తన స్తబకభృంగ
 జాంబవతీవిలోచనచకోరళశాంక
 మిత్రవిందాతటిన్యేఘరూప
 భద్రదావళావళాభద్రదంతావళ
 వరసుదంతామనోవనమృగేంద్ర
 లక్షణారూపకలాపిపర్జన్య
 భానుసుతాలతాపానిజాత
 ఘోడశస్త్రీసహస్రచక్షుఃప్రసార
 హారసారమసారమోహనశరీర
 విజయరాఘవభూపాలభజనలోల
 కేలు మోడైద రాజగోపాల నీకు.

ప్రాయకముగా విజయరాఘవనాయకుని యితర నాటకములలో
 సైతము ప్రారంభమున నీపద్యమే యుండునేమో ; అట్లయిన
 నీతని నాటకములను గుర్తించుట కది సాధనము కాదగును.
 మిగిలిన నాటకాదులు తంజావూరి సురస్వతీభాండాగారమున
 నున్నవో లేవో, యున్నచో నవి గుర్తింపఁగదరనివో తెలియ
 రాదు. ఎట్లయినను మిగిలినవి కానరానివిగనే పరిగణించుట
 యుక్తము. విజయరాఘవనాయకుఁ డష్టభాషాధురీణుఁడు మాత్ర
 మే కాదు ; చతుర్విధకవితానిర్వాహకసార్వభౌమబిరుదాంగదవి
 రాజమానచరణాంభోజుకూడను. అందువలననే చెంగలవృకాళ
 కవి తన రాజగోపాలవిలాసమున విజయరాఘవ వంశావళిలో
 సీసమునందలి యెత్తుగీతమున

“ వినతరాజన్యకోటీర వివిధరత్న
 సమితి యారీతి నుపచారసరణిఁ గూర్చ
 విజయరాఘవమేదిసీవిభుని యంఘ్రి
 నార సాహిత్యరాయపెండార మమదు”

అని వర్ణించియున్నాఁడు. విజయరాఘవమేదిసీనుని సాహిత్య
 రాయ పెండారమును, అతని సభలోని శారదాధ్వజమును అభి
 వర్ణించుచుఁ గాళకవి వ్రాసిన సీసపద్యములు పెక్కులు గలవు.
 వానిలో మచ్చున క్రింది పద్యమును జూడుఁడు.

“ ఒక్కొక్కయెడఁ జీనిచక్కెరపానకం
 బానిన ట్లాహ్లాద మావహిల్ల
 ఒక్కొక్కయెడఁ దావి నెక్కొన విరవాది
 సరము లెత్తినరీతిఁ బిఁమిళింప

ఒక్కొక్కయెడఁ జవు లుప్పతిల్లఁగ మంద
 మాకుతంబులు వీచుమహిమ చెలఁగ
 ఒక్కొక్కయెడ మేనఁ జొక్కునంపాదించు
 వెలఁదివెన్నెల తేటవిధము మించఁ

గవిత రచియింప విజయరాఘవవిభుండె
 నేర్పునని వాణి నర్తించు నేర్పు మెఱయఁ
 జామరానిలకందశఁచలిత మగుచుఁ
 దనరు సభలోన నల శారదాధ్వజంబు. ”

విజయరాఘవనాయకుని కాలమున తంజావూరి రాజుల కొలువు కూటము నిజముగాఁ గనులపండువు నేయు శారదానాట్యమందిరమే. సంగీత నాట్యములలో సయితము విజయరాఘవుని దండె వేసిన చేయి ; ‘ అతఁడు నవరసికుల కెల్ల నాయకుఁడు ’. అతని కొలువుకూటము ననేకులు సంగీత సాహిత్య విశారదలైన సారంగలోచన లలంకరించువారు. వారిలోఁ జంద్రరేఖ, కృష్ణాజమ్మ, రంగాజమ్మ మొదలైనవారు ప్రథమగణ్యులు.

“ తీఁగ మెఱుంగులతీరున నిరుగడ
 వరుస బంగారు పావడలు మెఱయఁ
 బఱవుగా వలగొన్న భానుమండలముల
 హరువున నపరంజి హరిగ(గ) లమర
 మొగులు మొత్తంబులు మోహరించిన రీతిఁ
 బమ్ముసాంబ్రాణి ధూపమ్ము లలర
 విద్యావిశేషముల్ వేత్వేర హవణించు
 హవణిక బిరుదవాద్యములు మొఱయ

వీరవేంకటరాయ వృద్ధ్యమహేంద్ర
 దత్తబహువిధబిరుదముల్ దనరుచుండ
 సముఖమున నిల్చి యాముద్దుచంద్రరేఖ
 వివిధవిద్యల వినిపించె వింత యనఁగ.”

ఈ చంద్రరేఖ కర్ణాటాధీశుఁడును క్రీ. శ. 1642 వఱకుఁ బరిపాలనము నెఱపినవాఁడునైన మూఁడవ వేంకటపతి దేవరాయలను దన ఓద్యమే మెప్పించి బహువిధబిరుదములను గైకొన్న చతుర, ఈమె కొలువుకూటమునకు బిరుదవాద్యవిరాజమానయై యరుగు దెంచెడిదట. ఇఁకఁ గృష్ణాజమ్మకూడఁ జంద్రరేఖకుఁ దీసిపోయినది కాదు. ఆమె సాహితీవిద్యాధరి, చూడుఁ డామె ప్రజ్ఞ యెట్టిదో:

“ ప్రస్తారసంఖ్యను బదుమూఁడు కోటులు
 నలువది రెండులక్షల పదేడు
 వేలు నేళ్ళూరును వింశతీయును నాలు
 వృత్తంబులందు నీ వృత్తమునకు
 నీవర్ణనసమస్య నీవు గూర్చు మటన్న
 నావృత్తమున సమస్యను రచించి
 యందుకు శ్లోకంబు లాశువుగాఁ జెప్పి
 యవి తెనుంగునను బద్యములు నేసి
 యిరువదాఱును ఛందంబు లెఱిగి యట్లు
 కవిత చెప్పినవారు లోకమునఁ గలరె
 యనుచు వినుతింప వినిపించి ఘనతఁ గాంచె
 గీర్తనీయగుణాలంబ కృష్ణమాంబ.”

విజయరాఘవ నాయనయ్యవారు తన్ను సంబోధించి యీక్రిందిరీతిని బల్కినట్లు చెంగల్య కాళకవి తన రాజగోపాల విలాసమున నిట్లు తెలిపినాఁడు :

అయ్యదినముల రామభద్రమ్మవారు
 నేడు కృష్ణాజి కవితల నేర్చు మెఱయ
 వినికీసేయుట లెల్ల మీఘనత గాదె
 క వివినుతచర్య ! చెంగల్వ కాళనార్య !

రఘునాథ నాయనయ్యవారి కాలమున రామభద్రాంబ
 వలెనే విజయరాఘవ నాయనయ్యవారి కాలమునఁ గృష్ణమాంబ
 కవితల నేర్చు మెఱసినదట. ఈమె చెంగల్వ కాళకవియొద్దనే
 విద్య నేర్చియుండును. పై నుడివిన యిరువురివలెనే రంగాజమ్మయు
 సరసకవితారచన ననమాన ప్రజ్ఞాధురీణ. ఈమె మన్నారుదాస
 విలాస మనుపేరఁ ప్రబంధమును యక్షగాన రూపకమును, ఉషా
 పరిణయమును ప్రబంధమునేకాక భారత, భాగవత, రామాయణ
 ములనుగూడ రచించినట్లు ఉషా పరిణయములోని కృత్యాది
 యందలి యీ క్రింది పద్యమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నది :

“ వేంకటేంద్రుని పుత్రి వినుత సద్గణధాత్రి
 ఘనయశో రాజి రంగాజి వినుము
 మాధుర్యమున మించు మన్నారుదాసవి
 లాసప్రబంధంబు లలిత ఫణితిఁ
 గావించి మిగుల శృంగారంబు గన్నట్టఁ
 బదములు మృదురసాస్పదము లగుచు
 రాణింప రచించి రామాయణంబును
 భాగవతంబును భారతంబు

సంగ్రహమ్మున రచించి సరసరీతి
 మమ్ము మెప్పించితివి చాల నెమ్మిఁ దవరఁ

బరగ హరివంశమున నుమా పరిణయకథ
 తెనుఁగుగావింపు మిఁక నీవు తేటగాఁగ."

ఇట్లు కోరిన విజయరాఘవుని కోరిక మీఁదనే యీమె యుమా పరిణయ ప్రబంధమును నిబంధించెను. విజయరాఘవ నాయకునికి రంగాజమ్మ యనినఁ బ్రత్యేకాభిమానమో లేక యాతని కొలువు కూటమునందలి సాహిత్య సరస్వతు లందఱలో నీమె మిన్నయో, విజయరాఘవ వసుమతీంద్రుఁ డీమెకుఁ గనకాభి షేకము కావించెనట. చూడుఁ డీమె రచించిన యుమాపరి ణయమునందలి యాశ్వాసాంత గద్యము :

“ఇది శ్రీమద్రాజగోపాల కడుణాకటాక్ష వీక్షణానుక్షణ ప్రవర్ధమాన సారస్వతధురీణయు, విచిత్రతర పత్రికా శతలిఖిత వాచికార్థావగాహన ప్రవిణయు, తత్ప్రతిపత్రికా శతస్వహస్త లేఖన ప్రకస్తకీర్తియు, శృంగారరస తరంగిత పడకవిత్వ మహనీయ మతి స్ఫూర్తి యు, అతులితాష్టభాషా వితాసర్యంకమమనీషా విశేషవిశారదయు, రాజనీతివిద్యావిశారదయు, విజయరాఘవ మహీపాల విరచిత కనకాభిషేకయు, విద్వత్కవి జనస్తవనీయ వివేకయు, మన్నాదుదాస విలాసనామ మహాప్రబంధ నిబంధన కృతలక్షణయు, మహనీయ రామాయణ భాగవత భారతకథా సంగ్రహవిచక్షణయు, పసుపులేటి వేంకటాద్రి బహుజన్మతపః ఫలంబును, మంగమాంతా గర్భశుక్తిముక్తాఫలంబును, రంగద్గుణ కదంబయునగు రంగాజమ్మ.....”

ఎల్లప్పుడు నీగణికలతో నానందించు విజయరాఘవ స్వపా లుని మహిషీ తనకోపము నావుకొనఁజాలక యావారాంగనకు

దూషణోక్తులతోఁ నొకదూతిక మూలమునఁ గబురంపె ననియు, విదుషీమణియగు నావారాంగన యాదూతి కీ పద్యమును జెప్పి పంపె ననియుఁ జెప్పుదురు.

“ఏవనితలో మముం దలఁప నేమిపనో? తమ రాడువారు గా రో? వలసించు నే ర్పెఱుఁగరో? తమకాఁగిటిలోన నుండగా రా వదియేమిరా విజయరాఘవ యం చిలుదూరి బల్మిచేఁ తీవరక తైన్దై పెనఁగి తీసుకవచ్చితి నా తలోదరీ?”

ఈవారాంగన రంగాజీయే యని నానుడి. ఈపై పద్యము నేకాక కీర్తిశేషులైన శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారు విజయ రాఘవునిమీఁది యీక్రింది చాటువులనుగూడ నేకరించి తమ చాటుపద్యమణిమంజరిలోఁ బ్రకటించియున్నారు.

రాజనిభాననా! సరసురాలవు జబ్బుగ నల్లినా వడే
మే జడ! యింతకంటె వలెనే! వల నొప్ప బిగించి యల్లవే
యోజవరాల! వేఱె పని యున్నది; దోసమె దోసమే మహా
రాజగునట్టి యవ్విజయరాఘవు మైచిగురాకె ణోమలీ!”

“కులికెడ వేటికే చెలియ ? ఇంచెఁడు మానెఁడుగాను నెల్లవా
రలు వినినారులే; విజయరాఘవ రాయఁడు నిన్నుఁగూడుటలే
వలవులె చాటుచున్నవి జవాదియు నల్లవు విఱ్ఱవీఁగఁగా
వలెనటె, చూచి యోర్తురటె వంతులుజంతుల వేటియెమ్మోలే?”

“ఇంతీ! పానువుపై నిదె
కంతుఁడు గూర్చున్నవాఁడు కనుఁగొను మహాహా!
కంతుఁ డనంగుఁడు నీతెలి
వింతేనా, విజయరాఘవేంద్రుఁడె చెలియా!”

ఈ పద్యములును వారాంగనా విరచితములే కాఁడగును.

విజయరాఘవ నాయనయ్యవారి సభలో నాట్యవిద్యా వైదుష్యమును బ్రదర్శించిన నట్టువరాంకుడు కొండలు కాళకవి విరచిత రాజగోపాల విలాసమువలనఁ దెలియవచ్చుచున్నాడు. వీ రందఱును నాట్యాభినయములఁ జతురలే. ఈక్రింది పద్యము నరయుఁడు :

“ చాపదకేళిక రూపవతీకాంత

.....చూడామణి చంద్రరేఖ

చెలువగు జక్కిణిఁ జెలువ మూర్తివధూటి

(?)కొరముఁ గోమలవల్లి గురునితంబ

నవపదంబులు లోకనాయికా లోలాక్షి

యల దేశి శశిరేఖకాబ్జవదన

దురుపదంబులు రత్నగిరినితంబినియును

బేరణివిధము భాగీఁధియును

మదనబలిదూత్య నవరత్న మాలికాది

బహువిధాలక్యనాట్యప్రపంచమెల్ల

ఘనత విలసిల్లఁ దక్కిన కాంతలెల్ల

నభినయించిరి తమ నేర్పు లతిశయిల్ల.”

పై పద్యమునఁ దెల్పిన పేరులు కల్పితములు కావనియే నాయూహ. వీ రందఱు నాఁనాడు విజయరాఘవుని యాస్థానము నలంకరించిన వారలే. వీరిలోఁ గొండలు రఘునాథనాయకాభ్యుదయమునందలి యీక్రింది పంక్తులలోఁ బేర్కొనఁబడినారు.

బిరుదుపాత్రలు విజృంభించి యారాజ

వరునిముందట నిల్వ వాఁడిలోపలను

బడచాళిఁగొనియె నూపవతివధూటి
 కొదలేక పేరణిఁగొన చంద్రరేఖ
 మిక్కిలికోవుల మెఱవడిఁ జూపి
 జక్కిణి వినిపించె శశిరేఖ యవుడు
 ననబోడి యగులోకనాయికాకాంత
 వనబలోచన కీరవాణి లతాంగి
 దురపదకేళిక దురుసైనకోవు
 వదన నటించిరి వన్నెమీఱఁగను
 కొరవంజి శివలీల గుజరాతి దేశి
 విరిబోండ్లు కొందఱు వినిపించి రవుడు (పుట21)

చౌపడకేళి, జక్కిణి, కొరము (కొరవంజి?), నవపదం
 బులు, దేశి, దురుపదంబులు, పేరణి, మదనబలదూత్యము మొద
 లైనవి నాట్యబంధములు. విజయరాఘవ మహీజాని

“వాల్మీచి (?) గుజ్జరి విల్వేడు (?) దండలా
 స్యము కందుకక్రీడ యల్లికయును
 గొరవంజి శుభలీల గుజరాతి దేశి చౌ
 పదము జక్కిణి దురుపదము మదన
 పద (1 బల)దూత్యమును జోగి(?)గు) పడచాళి శారదా
 సామ్రాజ్యమును జిందు సవతిమచ్చ
 రంబులు నాట్యకదంబంబు మొదలైన
 నాట్యముల్ హవణిం”చిన

నాట్యకలా విశారదుఁడు. ఈ నాట్యభేదములలోఁ బేరణి గుజ
 రాతి దేశి జక్కిణి దండలాస్యము (దండలాసకము) కందుకక్రీడ

చిందు మొదలైనవి చాలఁ బూర్వకాలమునుంచియు వచ్చుచున్నవే.

“ మహోత్సవ మండపమునందుఁ బేరోలగం బుండి
కుండలీ దండలాసక ప్రేరణీ ప్రేంకణ సింధు
కందుక ధమాళి చేల మత్తల్లి హల్లిసకాదిన్య
త్యంబు లవలోకించుచు ” అని భీమఖండము.

శోపదంబులు, నవపదంబులు, మరుపదంబులు అనునవి చారికా కరణాంగహార రేచకముల భ్రమరికావళుల సర్తనగతులు. వాల్మీచి, విల్వేడు, కొరము అనునవి సరియైన పదము లగునో కాదో, యవి యెట్టి నాట్యవిశేషములో మనకుఁ దెలియరాదు. పూర్వోక్తసీసపాదములలోఁ జెప్పిన నాట్యబంధములలోఁ గొన్ని విజయరాఘవనాయకోపజ్ఞములు నుండవచ్చును.

విజయరాఘవ నాయకుఁడు ‘ కవిసమాజభోజభూజాని ’. సరసకవితాచాతురీ ధురీణలయిన గణికావతంసలే కాదు, విజయరాఘవుని యాస్థానమున సంగీత సాహిత్య విశారదులైన కవి శ్రేష్ఠులు నుండిరి. ఇందఱు కవులకును గవయిత్రులకును గాయన గాయనీ మణులకును ఆశ్రయమిచ్చి వారిని బోషించి వారితో సంగీత సాహిత్య నాట్య విద్యావినోదముల నానందించుచు వచ్చిన విజయరాఘవ భూవరుఁడు ఇతర విషయముల నెట్టివాఁడైన నీ విషయమునఁ బ్రస్తుతిపాత్రుఁడు కదా! రఘునాథ నాయకుని కాలములోకంటెను అతని తనయుఁడు విజయరాఘవుని కాలముననే సంగీత నాట్యకళ లభివృద్ధిచెంది ఆంధ్రసాహిత్యమునకు సరికొత్త మాధుర్యమును, సౌరభమును తేకూర్చినవి. తంజా

పురాండ్ర నగరమున విజయరాఘవ భూపాల లాలితయైన యాండ్రసాహితీకన్య వీణాగాన విలోలయై గొంతు విప్పి మధుర గానము నేయుచుఁ జిందులు త్రొక్కి నృత్యము చేసినది. ఆకాలమున నందఱును గానకళాలోలులే, వీణాగానప్రియులే, నాట్యకళా చతురులే, యక్షగానరూపక కవితా సంపన్నులే.

విజయరాఘవుని యాస్థానమున యక్షగానరచనలను సంతరించిన కవిప్రకాండు లింకను ననేకు లుండిరి. అట్టివారిలోఁ గా మరుసువేంకటపతి సోమయాజి 'విజయరాఘవ పట్టభద్రుని పట్టంపుఁగవి' యట. కోనేటిదీక్షితనామధేయుఁడుకూడ సామాన్యుఁడు కాఁడు. ఇతఁడః "విజయరాఘవభూపాల కృపాపాంగ వీక్షణ నుక్షణ ప్రాప్త సారాగ్రహణుఁడు"; "తారహారచిరత్న రత్నకంకణోదార తారానురూపముక్తాకలాపహృద్యతర బిరుదవాద్య నానావాహనాది సన్మానమాననీయ శాశ్వతైశ్వర్యధుర్యం" డట; "బహువార రచిత యాగభాగ సంతర్పితాఖిల దేవతా వద్యం" డట; "సంగీతసాహిత్య విద్యాధురీణ వరేణ్యం" డట; అంతియ కాదు "గురురాజ శతక్రతు శ్రీనివాసదేశిక ప్రతిష్ఠా పితోపాధ్యాయ వైభవధుర్యం" డట. సంగీత సాహిత్యములు కలసి నర్తించిన కాంచనకాల మది, శారదా సామ్రాజ్యోత్సవమే నాటిది. ఆ యుత్సవమున యక్షగాన రూపకమునకే ప్రథమ గౌరవము. అందువలన సంగీత సాహిత్యములు నేర్చిన యెల్లరు నట్టి రూపకములు రచించిన జాణలే. పై నుడివిన వారందఱును యక్షగాన రూపకములు రచించినవారలే. విజయరాఘవ నాయకుఁడు రఘునాథ నాయకాభ్యుదయమును రచించినట్లే కోనేటి దీక్షితులు విజయరాఘవ కల్యాణమును విరచించెను. కామరుసు వేంకటపతి సోమయాజి విజయరాఘవ

నాయక చంద్రుని చంద్రికావిహార శృంగార లీలావిలాసమును 'విజయరాఘవ చంద్రికా విలాస' మనుచేర హావణించెను. పురుషోత్తమ దీక్షితుఁడు 'తంజాపురాన్నదాన మహానాటకము'ను రచించెను. విజయరాఘవనాయని కాలములోఁ దంజాపురమున మహారాజ సత్రములోఁ బ్రతీదినమును వేలకొలది బ్రాహ్మణులకు మృష్టాన్నప్రదానము సేయువారట. విజయరాఘవ నాయకునికి "ప్రతీదిన బ్రాహ్మణ సహస్రాభీష్ట మృష్టాన్నదాన దీక్షాధురీణుఁ"డను బిరుద ముండెను. పురుషోత్తమదీక్షితుఁడు "విశిష్ట దేశికాభీష్ట దేవతారూపుడైన శ్రీనివాసస్వామిని నిజమానస నివాసునిం జేసి శృంగార హాస్యాద్భుతరసప్రధానంబుగా" నీ "తంజాపురాన్నదాన నామక మహానాటకమును" హావణించెను. విజయరాఘవ నాయకుని తనూజుఁడు మన్నారు దేవుఁడు కూడ సంగీత సాహిత్యములఁ జతురుడే. ఈతఁడు 'హేమాద్భ నాయికా స్వయంవర' మని యొక రూపకమును రచించెను. ఈ యక్షగాన రూపకమునందలి కట్టకడపటిగద్య మిట్లున్నది.

“ ఇ వ్వి ధంబునఁ బినచెవ్వయాచ్యుతాధిపప్రపాత్రుండును, రఘునాథ జననాథ పాత్రుండును, విజయరాఘవ భూపాలక ప్రియ పుత్రుండును, రాజగోపాలాంబికా గర్భ కలశజలధి కువలయ మిత్రుండును, అతుల కనకతులూ ప్రముఖ నిఖిలమహాదాన దీక్షాధురీణుండును, అనేకాగ్రహార ప్రతిష్ఠాపన ప్రవీణుండును, విజయరాఘవాభ్యుదయాది ప్రబంధ నిబంధన చాతురీ ధారాయుండును, అతులిత వీర్యధక్తిభాగధేయుండును మహితానుభావుండునగు మన్నారు దేవుండు...”

ఈ పైగద్యము ననుసరించి యీ మన్నారు దేవుఁడు 'హేమాద్భ

నాయికాస్వయంవరము ' నేకాక విజయరాఘవాభ్యుదయాది ప్రబంధములను మఱికొన్నిటిని నిబంధించినట్లును దెలియనగుచున్నది. కాని యా ప్రబంధము లీవఱకుఁ గానరాలేదు. ఇంక రఘునాథనాయకాభ్యుదయ కావ్యపు కేవలములను గుఱించి విచారితము.

కావ్యగౌరవ విశేషములు :

రాజ్యము పాలించుచుండిన కాలమున నుదయమున నిద్ర లేచినదియొకటి రాత్రి పరుండఁబోవువఱకు రఘునాథనాయకుని యొకనాటి వృత్త మీ కావ్యమునందలి యితీవృత్తము. ఆంధ్ర నాయకరాజుల కాలమున రాజజీవిత మెట్లుండెనో తెలిసికొనుట కీకావ్యము దర్పణమువంటిది. ఆనాటి నాయకరాజులు ధరించు వేషభూషణులు, చేయు నాహార విహారములు, గడవు విద్యావినోదములు, పరిశీలించు రాజకార్య కలాపములు - ఇది యది యననేల అన్నియు నిందు సవిస్తరముగ వర్ణితములైనవి. ఆంధ్రనాయకరాజు రాజకీయ జీవితము కర్ణాటాధీశ్వర రాయజీవితమునకుఁ బ్రతిబింబమే, దానిని మనకుఁ జక్కఁగాఁ జిత్రించి చూపునదగుటచేత నీకావ్య మమూల్యమయినది. రాయవచకము తప్ప ఆనాటి యాంధ్ర రాజుడైనదిక జీవితము నింత ప్రస్ఫుటముగఁ గన్నులకుఁ గట్టినట్లు చూపున దీరఘునాథనాయకాభ్యుదయమే కాని మఱియొకటి కానరాదు. ఇందే దీనిగౌరవము కలదు. రఘునాథనాయకుని దేవభూదేవ పూజనము, దానాదికములు, మజ్జనభోజనాదులు, కొలువుకూటము విశేషములు, విద్యావినోదములు, పురవీధుల విహారయాత్ర, యారామ విహారము మొదలైనవాని వర్ణనములను భదువునప్పుడు మన ఘాకాలమున నున్నట్లే యా విశేషములను

మనము నందర్పించుచున్నట్లే తోచును. కవి కావ్యము నంత
 వాస్తవికముగఁ దీర్చి దిద్దియన్నాడు. ఈ కావ్యమున రఘునా
 థుఁడే నాయకుఁడు. పురవీధుల స్వారివెడలుచుండినతఱి జాల
 మార్గమున నొకపౌర నుండరి చిత్రరేఖ రఘునాథ నాయకుని
 జూచి యాతనిని వలచి మరుభారికి లోనయి విరహోనల సంత
 యగును. ఈ నుండరియే నాయిక. ఆమెచెలికత్తె లామె మన్మథ
 సంతాపభరమును వాపుట కామె నుద్యాన వనమునకుఁ గొని
 పోయి శైత్యోపచారములు చేసి, దానివలనఁ గార్యముఁ గానక
 మన్మథపూజ చేయింతురు. దానివలనఁగూడ నామె కంతుసంతా
 పము శాంతింపదు. అప్పు డా నుండరియొద్ద కామె పెంచుచుండిన
 యొకకీరము రాఁగాఁ నామె దానికిఁ దనవృత్తాంత మంతయుఁ
 దెలియఁజెప్పి రఘునాథునిఁ దోడితెమ్మని దాని నాతనికడకు
 రాయబార మంపును. రఘునాథుఁ డారామసీమను విహరించు
 చుండిన సమయమున నాతనిం జేరనరిగి శుకము తన సందేశమును
 వినిపించి తన దూతకృత్యమును నెఱవేర్చి నాయికా నాయ
 కులకుఁ బొత్తు కుదుర్చును. వా రుభయుల సమాగమ సౌఖ్యము
 తోఁ గావ్య మంతమగును. ఈ విధమైన కథావిధానమును దీసి
 కొని కవి నందరోఁచితముగ పురవర్ణనము, మన్మథోపాలంభము
 మొదలైన గావ్యలక్షణముల నమరించెను. మూఁడాశ్వాసముల
 కావ్య మిది. రఘునాథుఁడు పురవీధుల స్వారి వెడలినప్పటివఱకుఁ
 గలవృత్తము ప్రథమాశ్వాసమునను. స్వారివెడలుట మొదలు
 శుకదూత్యము వఱకుఁగల కథ ద్వితీయాశ్వాసమునను, రఘు
 నాథనాయకుని మధ్యాహ్న భోజనాదిక వృత్తవిశేషములు, శుక
 దౌత్యము, నాయకీనాయక సమాగమము మొదలైనవి తృతీయా
 శ్వాసముననునభివర్ణితములైనవి. రఘునాథనాయకాభ్యుదయమునఁ

దృతీయాశ్వాస మాశ్వాసాంత్య ద్విపదచరణములు లేమి గనం పూర్ణముగఁ గనిపించును గాని కావ్యము పూర్తి యైనట్లు రఘు నాథాభ్యుదయమువలనఁ దెలియుచున్నది.

రఘునాథాభ్యుదయము కూడ నిదివఱలోఁ జెప్పినట్లు విజయరాఘవ నాయకకృతమే, యక్షగానము, రఘునాథనాయకాభ్యుదయ కథనే తీసికొని కవి కొన్ని వచనములతోఁ గలిపి యందలి ద్విపదపంక్తులనే నడుమ నడుమఁ గథాసంవిధానమును గలుపుట కతుకులుగఁ బొందించి నాటకరూపమున యక్షగానముగ రచియించెను. యక్షగాన కథకూడ నాయకీనాయక సమానమాగమముతో సంపూర్ణమగుటచేత రఘునాథనాయకాభ్యుదయకావ్యము సంతటితో సంపూర్ణమైనట్లే తలఁపవలసియుండును.

రఘునాథనాయకాభ్యుదయమునందలి కవిత్యము పాల్కురికి సోమనాథ, రంగనాథాదుల కవిత్యమంత ప్రాథమైనది కాక పోయినను మృదుమధురమై, సరళమై, ధారాశుద్ధిఁ గలిగి యొప్పారుచున్నది. విజయరాఘవుఁడు గణనీయులైన ద్విపదకవులలో నొకఁ డనుటకు సందియము లేదు. నన్నయాది కవితంతుల కాలమునాటి సంస్కృతపద బంధురమైన తెనుఁగుకవిత తంజావూరి యాంధ్ర నాయకరాజుల కాలమునాటికిఁ గడుంగడు తెలుఁగుఁ దనమును సేకరించుకొని సౌకుమార్యమును, లాలిత్యమును సలవరించుకొని యన్నివిధముల దేశీయైనది. ప్రయుక్తములయిన పదములు బహుళముగ నచ్చతెనుఁగులే, యతి కోమలములే. ఒక్కయీరఘునాథనాయకాభ్యుదయముననే కాక తెనుఁగు కవితలో వచ్చిన యీమాట్లు నాకాలమునాటి పద్యప్రబంధములలో

సయితము చూడఁగలము. ఈ రఘునాథనాయకాభ్యుదయము నందలి యితివృత్తముకూడ ప్రాచీన ప్రబంధకథావిధానమువలె దీర్ఘముగను, అనేక సంఘటనాత్మకముగను నుండుక సామాన్యమయి తమిళదేశపు 'ఉలా' ప్రబంధపద్ధతి ననుకరించినది. ఒక విధముగ నిది తమిళసాహిత్య ప్రభావ మనఁదగునేమో ; ఏలన, ములాప్రబంధము తమిళమున నతిపురాతనమైనది. తమిళభాషకుఁ గల మొట్టమొదటి సంపూర్ణ వ్యాకరణము "తొల్కాప్పియము". ఈ వ్యాకరణములోఁ 'బురత్తినై ఇయల్' అను నూత్రమునఁ బ్రత్యేక ములాప్రబంధములను గుఱించి చెప్పఁ జెడినది. ఇవి దేవతల రథోత్సవములకు ప్రసిద్ధపురుషుల గజోత్సవములకు సంబంధించిన వర్ణనలతోఁ గూడినవి. ఇందలి యితివృత్తము ఇటువంటి యుత్సవము తమ వీధిని సాగుచున్నప్పుడు దానిని జూచుట తటస్థించు సప్తవిధగణికలలో నొకవిధమునకుఁ జెందిన కన్యకప్రేమప్రకటనగాథకు సంబంధించినది. దీనిననుసరించి చూడఁగా మనకథలోని నాయికకూడ గణికయై యుండవచ్చునని తోఁచుచున్నది.

ఈ కావ్యమునందలి వర్ణనము లన్నిటిలో నిచట ముఖ్యముగాఁ బేర్కొనవలసినది తంజాపుర వర్ణనము. తెలుఁగుకావ్యములలో నోరుగంటి నగరమును సవిశేషముగ వర్ణించిన క్రీడాభిరామములోఁ దక్క మఱి వేనియందును మన కావ్యములోవలె బురవిశేషము లభివర్ణితము కాలేదు. పరిఘుగోపురప్రాకారాదులు వర్ణించినవెనుక కవి రాచనగర నభివర్ణించెను. నగరికిఁ జుట్టును సానికూఁతుల యిండ్లున్నవీధులు. ఈ వీధులనడుమ ప్రహరితోఁ గూడినకోట, దానిలోబంగారు కలశములతోఁగూడినహజారము, తరువాత గజఘటలుండు 'పెనులాగడవుఁబని పెద్దబవంతి',

చేరువనే గుట్టము లుండు 'పటానిబవంతి' మేడ. తరువాత సంప్రతికరణముల విశాలశాల. సంప్రతికరణములు గ్రామకరణముల కంటె బడవిలోఁ బెద్దవారు; కొన్ని గ్రామములను గలియఁజేర్చి యేర్పాటుచేసిన ఖండమునకుఁ గాని, పెద్దరాజ్య విభాగమునకుఁ గాని యాయవ్యయములకుఁ సంబంధించిన లెక్కలను వ్రాయు పెద్దకరణములకు సంప్రతులని పేరు. వీరికిఁ గవలె సంప్రతుల నియు వ్యవహారము గలదు. సంప్రతికరణముల విశాలశాలకుఁ దరువాత నున్నది శ్రీరామభద్రశాల. దీనిలో శ్రీరామచంద్రుని భావచిత్ర ముండెను. ఇది రంగులతో రిచియించిన చిత్రము కాద గును. శ్రీరాముని చిత్రమున్న కారణముననే దానికి రామభద్ర శాల యనిపేరు కలిగినది. ఈ శాలకుఁ బిదప కోణెవాకిలి, కోణె యన సంతఃపురము. కోణెవాకిలికడ గుటిగొల్ల లెల్లప్పుడును వెదురుకట్టలు పుచ్చుకొని కావలి కాయుచుండురు. కోణెవాకిలి దాటగనే సామంతరాజులు దొరలు శ్రేణులు గట్టి వేచియుండు లక్ష్మీవిలాసభవనము. దీనిచెంతనే 'చల్వరాతిచేఁ జెలఁగి సింగం పుఁ బని వై ఖరులఁ గనుపట్టువాకిలి'. దీని చెంగటఁ బున్నాగవృక్ష శీతలచ్ఛాయను అచ్యుత రంగకూటము, నాకపురీవిలాసగేహము, కులగిరిని బోలిన 'లాఁగులచప్పురము' గరడికూటము, నవరత్న మయమైన నాటకశాల, మదనావతారుఁడై మన్నారఁడున్న మదనగోపవిలాస మందిరాంగణము¹. ఇది మన్నారదేవుని దేవాయతనము కాదగును. దీనితోఁబాటు పేర్కొనఁదగినది 'బంగారు చెక్కడవుఁ జప్పురము'ను చాలవిప్పై యొప్పు చల్వరాజగతి గలిగి

1. ఇదియే కావలె నాటక కుటులలోఁ కలిగిన మాన్నార కోణెల యగునేమి.

పుష్పక విమానమువలెనున్న శ్రీరామసాధరాజము¹. పట్టాభి రాముని భావచిత్ర మున్నందువలననే యీ సాధమునకు శ్రీరామ సాధరాజముని పేరు వచ్చినట్లు కాన్పించును. తంజాపురాండ్ర నాయక రాజచరిత్రకారులగు శ్రీ కురుగంటి సీతారామయ్యగారు శ్రీరామసాధరాజమునుగుఱించి యిట్లు వ్రాయుచున్నారు.

“వీనిలో (పూర్వోక్త భవనములలో) నిప్పుడు నాయక రాజుల దర్బారుహాలని చూపునట్టి భవనము... శ్రీరామసాధ మని నా యభిప్రాయము. అందు రామ పట్టాభిషేక పటము చిత్రంపఱచినది. అందువలన దీనికి శ్రీరామసాధమని నామ మిడియుండవచ్చును. ఇందిప్పుడు తరువాతి మహారాష్ట్ర రాజగు ‘శరభాజి’ యొక్క శిలావిగ్రహము కలదు. తచ్చిలావిగ్రహము క్రింద పూర్వము నాయకులకాలమున సింహాసనముక్రిందనుండు నొక మిక్కిలి విశాలమగు చలువరాయి యొకటి కలదు. అది

1. చల్వరాజగతి-“ 16 మూళ్ల పొడుగు 13 మూళ్ల వెడల్పు, 1½ మూర యెత్తు గలిగి నిగనిగలు దేరుతూ శ్రీరామసాధమున నల్లచల్వరాయి యిప్పటికిన్నీ కలదు. ఇంతకంటె తక్కువది వేరొక మండపమున గలదు. బృహతీశ్వరుని కోవెల మీద యింకొకటి కలదు ”—తంజావూరి ఆండ్రరాజుల చరిత్ర, పుట. 31.

గోవిందదీక్షితులవారు రచించిన సంగీతసుధలో నీ భవనరాజము లలోఁ గొన్ని వర్ణితములైనవి, చూడుఁడు :

లక్ష్మీవిలాసోత్పిచ భద్రకాలా
 త్రిగామసూక్తోపిచ హేమకూటః
 అన్యార్కృ యత్రాచ్యుతరంగమఖ్యా
 స్సభా స్సుధర్మోపమితో జయంతి.

పైని చెప్పిన నాటకకాలలోనే ఆండ్రనాయకరాజుల కాలములో విజయనాథున నాయకుఁడు మొదలైనవారు రచించిన రూపకములను ప్రదర్శించువారు.

యనేక చరిత్రకారులచే ప్రశంసింపఁబడియున్నది. తత్కాలపు భవన నిర్మాణపద్ధతి యీ భవనమువలన తేటపడ గలదు. కొయ్య యెచ్చటను నుపయోగించి యుండలేదు. మహారాష్ట్రులే తత్సభామందిరమును వదలి ప్రత్యేకముగా వేరు దర్బారుహాలును కట్టుకొనిరి. అది యిప్పటికిని కుడ్యచిత్రకర్మ సమేతమై ప్రకాశించుచున్నది. చూపువలననే వెనుకటిదానికంటె యిది యధునాతనమని తెలియగలదు. వెనుకటి నాయకులు కట్టిన ట్లంచక మహారాష్ట్రరాజులు కోటను మార్చినట్లు స్పష్టము.”

శ్రీరామసౌధ రాజమునకుఁ బిదప బంగారు తలుపులుగల విజయభవనరాజము. అచ్చట వేదికమీఁద నెల్లపుడును గంచుకీ వర్ణము కావలికాయుచుండును. ఈ విజయభవనరాజ స్వర్ణకవాట ఘటిత మార్గము నధిగమించినచో నిందిరామందిరము¹. మందిరములలోనికెల్లఁ బ్రశస్తమై మణిమయ విరాజితమైన యద్భుత సదన మిది. చంద్రకాంతపు సంతనపనులతోను, పగడాల కంబములతోను, మగతాల మదనచేతులతోను, దంతపుఁ జేరుళ్ళ తుదలఁ జెన్నార మలచిన చీని పక్షులతోను, గెంపుతూ పనుల బోదియలతోను, బచ్చతూపలకల పైకప్పు, ఇంద్రనీలముల

1. సభావనీయాదృతశాత కుంభ
 సభావనీ సంభృత నూత్నరత్నైః
 రమ్యావిశేషేణ సభా విభాతి
 తత్రేందిరామందిర నామధేయా.
 యస్యా స్సమీపే కథకో విభాంతి
 నృపాంగనారత్ననివాసయోగ్యాః
 గృహావిచిత్రోపవనీ విహార
 ప్రాసాదకేళీ సరసీపమితాః ॥

(సంగీతసుధ)

లోవరితోను, చలువగోడలతోను, గట్టాని సోగము తైముల చికిలి కుచ్చలతోను, వైడూర్యపు దారబండములతోను, మగతూ సంతవ మడత తలుపులతోను, నింక ననేకచిత్ర విచిత్రాలంకార ములతో నిందిరామందిరము నిక్కముగ నిందిరామందిర శోభ తోఁ బాలుపారుచుండెను. ఈ యిందిరామందిరములో నాయక రాజ విజయగాథలను జిత్రించిన భావ చిత్రములు కలవు. ఇందిరామందిరము జోడు విజయరాఘవ విలాసగృహరాజము¹. ఇట్లనేక మందిరములతోఁ జూడ వేడుకయైనది తంజాపురాంధ్ర నాయక రాజసదనము. ఇందిరామందిరములో నొకనాఁడు వేఁకువ రఘునాథనాయకుఁడు నిద్ర మేల్కొనుటతోనే మన కావ్యము లోని కథ యారంభమగును.

కవియైన విజయరాఘవ నాయకుఁడు సందర్భానుసార ముగాఁ దన కాలమున వాడుకలోనుండిన యాచార మర్యాదలు, జంఠ్రవాద్యములు, నాట్యములు, స్వర్ణాభరణ విశేషములు మొదలైనవి పేర్కొనియున్నాఁడు. ఈ వర్ణనలను బురస్కరించు కొని మన మానాటి యాంధ్రనాయకరాజ జీవితమును జక్కగా నవబోధము సేసికొని కంటికిఁ గట్టినట్లు పునర్నిర్మింపవచ్చును.

ఆంధ్రనాయక రాజుల కాలమున వాడుకలోనుండిన జంఠ్ర వాద్యము లివి : వీణె, మురళి, రబాబు, తంబుర, కిన్నర, ముఖ వీణె, స్వరమండలము, రావణహస్తము, చెంగు, దండె, డక్కి, గట్టివాద్యము, తాళము ; వీనినిఁ బదచాళి, పేరణి, జక్కిణి, కొర

1. విజయరాఘవ విలాసభవనములో కారవాద్యజ ముండెనట. చెంగల్య కాళకవి యీ కారవాద్యజమును జమత్కారముగఁ దన కావ్యమున సభివర్ణించి నాఁడు.

వంజి, గుజరాతి, జేశి, దురుపదకేశిక, శివలీల మొదలైన నాట్య బంధముల నభినయించు సందర్భమున వాయించువాడు. ఉత్స వాసరముల వాడుకలోనుండిన వాద్యములు చిఱుతమద్దియలు, కాహళలు, భేరులు, డవిణలు, ఢక్కలు, నాగసరములు, సరగ జములు, ధవళశంఖములు మొదలైనవి.

ముద్రికాభరణము, ముత్యాలయొట్లు, శ్రీరామభద్ర తాళి, ముత్యపురాపులు, పెద్దచౌకట్టులు, కంఠమాలికలు, కంట సరము, పచ్చల పదకము, బవిత్రచెక్కడపు ముత్తైపుఁ దాళి, వజ్ర ముల యుత్తరిగలు, వజ్రములచే నసులు, మెఱుపుల కడియ ములు, బాహుపురులు, రత్నాంకుళీయములు, నవరత్నములు తీర్చిన బిరుదు పెండేరము, ఒట్లు - ఇవి రఘునాథనాయకుఁడు ధరించిన యాభరణ విశేషములు. స్త్రీల యాభరణములుగఁ దెలియవచ్చున వివి: ముంగూమురారి, కంకణములు, ఉంగరములు, ముత్యాలమురుపుల బవిరలు, బుగడలు, కమ్మలు, ముంగర, ముత్యాలకంటె, కంటసరములు బన్నసరములు, సంజాల పదక ములు, కంఠమాలికలు, సరిపెణలు, జాళువా గొలుసులు, పుం జాలదండలు, సందిదండలు, గంటల మొలనూలు, ఒడ్డాణము, పచ్చతాపలకల పాదపల్లవము, అందియలు, గిలుకు మట్టియలు, జాళువా కడియము, పెంచురతనాల కుచ్చు, కిరీటి, బవిత్ర పదము భ్రమర మను సంస్కృత శబ్దము వికృతీయేమో. భ్రమరక ములను ఆభరణ విశేషముగ ప్రాచీనకవులు వర్ణించినారు. బన్న సర మన్నది వర్ణసరము వికృతి; " తథైవ నీలసంయుక్త ముక్తం పూర్వక్రమేణ తు, కృతో వర్ణసరోనామ దర్శనీయో మనోహరః" అని చాళుక్య సోమేశ్వరుఁడు కంఠాభరణములను వర్ణించు సందర్భమున వర్ణసరమును గుఱించి తన యభిలషితార్థ చింతా

మణిలోఁ జెప్పినాఁడు, వేఱువేఱు రకముల రత్నములనుగాని, రంగురంగుల పూసలనుగాని చేర్చి తయారుచేసిన సరమునకు బన్నసరమని పేరు. ఇట్టి కంఠాభరణములలోఁ బంజులపదకము లొకరకము. ఇందలి పంజుశబ్దమున కర్థమేమో, పంజుల పదకములవంటివే పంజుకమ్మలను కర్ణాభరణములును గలవు. 'పంజుమంచము' కూడ నున్నది ("పంజుమంచము డిగ్గి మంజుఘోష"); "కడలియం దేకోదకమువేళఁ బుట్టిన పవడంపుఁ దీఁగల పంజు త్రోడ" అని శ్రీనాథ ప్రయోగము. దీని ననుసరించి చూడఁగా ఒకటి రెంటికంటె నెక్కువగానున్న సన్నని బంగారుతీఁగె గొలుసులు కలియఁజేర్చి యాభరణము పంజులపదక మగునని తోఁచుచున్నది.

ఏనో యొక విందునో భోజనమునో పురస్కరించుకొని తెలుఁగువారి భక్త్యభోజ్యాది పదార్థములను విస్తరించి వర్ణించిన యాంధ్రకవులు శ్రీనాథుఁడు, కాకమాని మూర్తి మొదలైనవారు చాల కొద్దిమంది గలరు. కాని వారు వర్ణించినది బ్రాహ్మణుల శాఖాహార భోజనము. మన రఘునాథనాయకాభ్యుదయమున విజయ గాఢువనాయనయ్యవారు కూడ రఘునాథ నాయకుని భోజనాదికములను సవిస్తరముగ వర్ణించెను. ఇది శూద్రుల మాంసాహార భోజనము. మూర్తి, శ్రీనాథుల భోజనవర్ణనలోవలె నిందు నిష్ఠానలు కనిపింపకపోవుట గమనింపఁదగిన విషయము.

భోజనవర్ణన మిషతోఁ గవి యానాఁడు మహారాజ మహానగుమునఁ దయారగుచుండిన వంటకములు పెక్కింటి నేకరువు పెట్టినాఁడు. ఆంధ్రనాయకరాజు లారగించుచుండిన భోజన

పదార్థములు పలురకములైనవి, వృష్టిని గూర్చునవి: శాలితండుల ప్రసాదము, బంగారు చాయపప్పులు, సన్యోస్తుతము, పచ్చడులు, నీరుచుజ్జగలలో విశేషములేదు. నీరుచుజ్జగయని యది వట్టితేటమజ్జగ కాదు.

‘సారమా జంబీర సారంపురుచులు

మీఱంగ లవణంబు మితముగాఁ గూర్చి

మేలైన సాంటితో మిళితమైనట్టి

యేలకిపాడి నైచి యింపు దీపింపఁ

దగు వట్టివేళ్ళ చే తావులు

కట్టిన, నీరు మజ్జగ యది. వైని చెప్పినవికాక కప్పరకోడి, కుంకుమకోడి, కస్తూరికోడి, పాలకోడి, కట్టుకోడి, నులువకోడి (?), చేపలయూర్పు, బిరంజి, చిక్కుడుకాయ రొయ్యల యూర్పు, పొడికూరవరలు, చలువయాసము (?), ఉప్పురసము, శీఖరిణి మొదలైన రసవర్గము లనేకములు. ఇవి కాక వేణీలు, మండెగలు, లడ్వములు, వెన్నకజ్జాయము, ముఝుఝుబూలు, అతీరసాలు, సారసత్తులు¹, పన్నీరు పాయసము, జీలకర పాయసము, డాల్వైచిన చలువపాయసము, సొజ్జిపాయసము, కరివడలు, దధిపడలు, ఆమ్రపువడలు, తెలికుక్కురొట్టె, తెంకాయరొట్టె, సంబాదురొట్టె, తెరటుబాలు, తనిబాలు, తెంకాయపాలు మొదలైన భక్ష్య భోజ్య పానీయాదు లనేకవిధములైనవి.

1. సారసత్తులన్న పదము శబ్దరత్నాకరమునఁ గానరాదు. సారసత్తులని కలదు. దీనినే క్రీనాథుఁడు కాశీఖండమున ‘సారిపత్తె’ అని. వాడివాఁడు (చూడుఁడు. కా. ఖం. 2, పుట 355 (నావిళ్లవారి ముద్రణము 1916)).

ఇట్లే రఘునాథనాయనివాడు స్వారిపెడలు సందర్భమున మున్నీదుచేసి తీసికొనివచ్చిన యైరావతవర్ణనమువలన నా కాలమునఁ బట్టపుటేనుఁగునకుఁ జేయు నలంకరణ విధానము తెలియఁగలదు.

కావ్యమీ విధమున యథోచితములైన వర్ణన విశేషములతో వీనులకు విందుఁ గొలుపుచుండును. కుంటుగంటులులేని ధారాళమైన మృదుమధురశైలి విజయరాఘవునిది; చూడుఁ డీ క్రింది ద్విపదపంక్తులు:

“ చిలుక తేజీయట చెఱకట విల్లు
 బభిబళీ తుమ్మెదబారట నారి
 చెంగల్వవిరులట చికిలివాలమ్ము
 లంగంబులేనివాఁడట యేటుకాఁడు
 ఆయమ్ము లెవ్వారి యాయమ్మునాఁటె
 నోయమ్ము యిటువంటి యూహలు గలవె? ”

ఇట్లు భావోద్వేగమునఁ బదములు లలితమైన కూర్పులోఁ బడి ప్రతిచరణము నడ్డమాఁకలులేక పరువులువారుచుండును. ఆ కాలమున మనోరంజకములైన ద్విపదకావ్యములు రచించిన కవులలో నీ విజయరాఘవ నాయకుఁడు మేటియని చెప్పటకు సంశయింపఁబనిలేదు.

ప్రాస, యతివిశేషములు :

మొత్తముమీఁద విజయరాఘవనాయకుని కవిత్యము నలక్షణమైనది. అందు లాక్షణికు లంగీకరింపని యంశము లంతఁ గానరావు. పెక్కురు పరమలాక్షణికులైన కవుల

వలెనే ఈతఁడును లఘ్వలఘురేఫ ప్రాసము నంగీకరించుటే కాక, ఎన్నికఁగన్న యితర ద్విపదకవులవలెనే వర్గప్రాసము నంగీకరించి ద ధ లకును, ట త లకును ప్రాసము కూర్చినాఁడు, కనుఁడు :

వీధుల నెలతాల వింత సంతనల
వేడుల నిలిచి యవ్వీటి జవ్వనులు (పుట 38)

* * *

బై తిణియంగులు బటువుపాగలును
గాటంపు బంగారు గంటవుటారలు (పుట 50)

ఇట్లే ల, శ కను ప్రాసము కలదు. ఇట్టివి పాల్కురికి సోమనాథాది ప్రసిద్ధ ద్విపదకవుల గ్రంథములలోనే కానవచ్చును.

ప్రాసవిషయమున గమనింపవలసిన విశేషము లిం కొకటి రెండు కలవు. చూడుఁ డీ క్రింది చరణములు :

అనుపమభక్తితో నాదిత్యహృదయ
మంత్రరాజమును ముమ్మాఱు పఠించి (పుట 6)

మాకుఁ జేరిన మొదటి ప్రతిలో నీ రెండవ చరణము విడఁదీయరాని తప్పులతో నున్నది. రెండవప్రతిలో నాచరణ మిట్లున్నది.

✓ 'మను రాజమెను ముమ్మాఱు పఠించి'

ఈ చరణము 'మస్త్రరాజమును ముమ్మాఱు పఠించి' యని సవరింపఁబడినది. అచ్చులో 'మస్త్ర'రాజమనుటకు మాఱుగా 'మంత్రరాజ' మని తప్పుగాఁ బడినది.

ప్రాసస్థానమున 'చ' యను ద్విత్యాక్షరము వచ్చినపుడు మాత్రము కవి 'యచ్యుత' యనుటకు బదులుగా 'అచ్చుత' యని వేసెను. చూడఁ డీ క్రింది పంక్తులు :

అచ్చుత రఘునాథ యతిమోహనాంగ
విచ్చేయవలయు మా వెలది యింటికిని (పుట 68)

అచ్చుతేంద్రునిపట్టి యతివఁ జేపట్టి
మచ్చికలోడ నమ్మణి సాధమునకు (పుట 79)

దెచ్చిన భూలోక దేవేంద్రుడైన
అచ్చుత రఘునాథుఁ డట గటాక్షింప (పుట 80)

అచ్చుతేంద్రుకుమారు నసహాయశూరు
నిచ్చటి కేఁ దెత్తు నిదె పోయివత్తు (పుట 46)

అచ్చుతరఘునాథుఁ డంత నక్కడను
విచ్చలవిడి స్వారి విచ్చేసి మరలి (పుట 49)

ఈ సందర్భము లన్నిటను 'అచ్చుత' పదమును 'అచ్యుత' గా దిద్దినను ద్విపదకవులు పాటించిన ప్రాస సంప్రదాయ స్వాతంత్ర్యమున కది విరుద్ధమయినది కాదు. ఏలన ద్వితీయాక్ష రస్థానము నందలి సంయుక్త వర్ణములలో దేనితోనైనను బ్రాసముఁ గూర్చుట పాల్కురికి సోమనాథాదికవు లంగీకరించిన నియమమే; చూడుఁడు, బసవపురాణములోని యీ క్రింది ద్విపదపంక్తులు :

చిత్తజాంతకు భక్తిఁ జెడనాడు ఖలుల
మృత్యువుగతిఁ ద్రుంపు మీ బసవన్న !

* * *

కర్ణంబు మీఁదెఱుంగక పల్కుటెల్ల
బిజ్జలతోఁ గీశ ! పెద్దటికంటె

* * *

మర్త్యలోకమునకు నుఱివేఱె యొకఁడు
కర్త యున్నాఁడె లోకత్రయవరద !

అయినను ' అచ్చుతేంద్రుని ' ' అచ్చుతేంద్రకుమారు ' అనునవి
' అచ్చుతేంద్రుని ' ' అచ్చుతేంద్రకుమారు ' అని నవరింపవలసిన
యవసరముకూడఁ గలదు. కాని యితరస్థలములఁ దప్పక అచ్చుత
యనివాడిన కవి పైని చూపిన సందర్భములలో నన్నిచోట్లను
' అచ్చుత ' యనియే వ్రాసియుండుటవలన నవి నవరింపఁ
బడలేదు.

మఱియొక విషయము. సమావప్రాసముగల బేసిచరణము
లిందు నొకటి రెండు సందర్భములఁ గలవు. చూడుఁడు :

రాజకీరము వల్కె రాజదేవేంద్ర

రాజకంఠీరవ రాజాధిరాజ

రాజన్యమూర్ధన్య రాజదేవేంద్ర

నిలువుటద్దం బొక నెలఁతుక దాల్చి
 నిలువుటద్దము చెంత నీటుగా నిల్వఁ
 దలఁపెటింగి కడాని తట్టల సొమ్ము

ఈ రెండు సందర్భములు నసాధారణము లనుటకు సందియము లేదు. ద్విపదకావ్యముల నిట్టి వెండును గానరావు. అందువలన మొదటి సందర్భమున రెండవద్విపదలోని రెండవచరణము పోయి యుండవలెనని మానమృకము ; కాని యట్లు పోయినదని నూదించుటకు వచ్చినప్రతులు రెంటిలోను చుక్కలు కానరాక పోవుటవలన నవి యున్నవి యున్నయట్లే ముద్రితములైనవి.

ఇక రెండవ సందర్భమున నామూఁడు చరణములును మాకు వచ్చిన మొదటి ప్రతిలోఁ గలవు. ఈ పంక్తులు ముద్రితములైన వెనుక మాకు రెండవప్రతి యందినది. అదియే మొదటి ప్రతికంటెను శుద్ధమయినది, సరియైనది. దానిలో రెండవచరణము 'నిలువుటద్దము చెంత నీటుగా నిల్వ' అన్నది లేదు. అందువలననే ఈ చరణమును దొలగించి తప్పొప్పుల పట్టికలో బప్పు క్రింద మిగిలినవి చూపఁబడినవి.

పదప్రయోగములు :

ఇదివఱలో నుడివినట్లు ఈ కావ్యమున దేశ్యములు- అచ్చ తెనుఁగులు మొదలైనవి యొక్కవ ; జత్తాయితము, కడి తము, చడితము, వాగఱ, తంబుగ, సజ్జ, చప్పరము, ఉప్పరిక, ఊప్ప

వడము, మదనచేతులు మొదలైన వనేకములు కలవు. గద్దయ రూపాంతరముగ గద్దిగకూడఁ బ్రయోగింపఁబడినది. రాజకార్య నియుక్తులలో గుఱిగొల్లులు, బొక్కసమువారు, సంప్రతులు మాత్రమేకాక అసమువారు, వేగులవారు, వేత్రహస్తులు, మజాలశీలు, రాయసములవారు, అవసరములవారు మొదలైనవారు వేఱువేఱు పనులు నెఱవేర్చువారెందఱో గలరు.

మొత్తముమీఁద నీరఘునాథనాయకాభ్యుదయ కావ్య మనేకవిధములఁ బ్రాముఖ్యమయినది ; ప్రశస్తమయినది, ఏతత్కర్తయైన విజయరాఘవ నాయకుఁడు గొప్పకవులలోఁ బరిగణింపఁ దగినవాఁడు ; ప్రాచీనకవులవలె గొప్ప ప్రబంధము వ్రాసిననే గొప్పకవి కానక్కఱలేదు ; గుణమున్న కవిత్వ మేది చెప్పినను గొప్పకవియే. అయితే ఈతని కవిత్వమునందలి వర్ణనవిధానము, నితరములైన పోకడలును ప్రాచీనకవులు చూపిన మార్గము ననుసరించినవే. అంతమాత్రమున నితనికి వచ్చిన తక్కువేదియు లేదు. నిజమునకుఁ బ్రబంధకవు లందఱును దమ పూర్వులు చూపిన మార్గమునఁ బోయినవారే వరవడి ఒక్కటే యైనను వారు తమ ప్రజ్ఞను వ్యక్తీ త్వమును ఏవో కొన్ని విషయములఁ జూపి కీర్తి గడించుకొనిరి. అట్లే రఘునాథ, విజయ రాఘవ నాయకులును సంగీత, నాట్యకళల నూతగాఁగొని ఆంధ్రసాహిత్య మునకు నూతనశోభ నొడఁగూర్చిరి. ఆకాలమున ద్వీపదకావ్యము లనుగూడ శ్రావ్యముగ వివిధరాగములతోఁ, దాళములతో గానముచేయువారు. ఈశ్రవ్య ప్రబంధములను యక్షగాన రూప

మున దృశ్యప్రబంధములుగ మార్చివైచి విజయరాఘవ నాయకుడు ఆంధ్రసాహిత్యమును బండితపామర జనరంజకము కావించెను. యక్షగానము తెలుఁగునాఁట శ్రీనాథుని కాలమునుంచియు నున్నదే. “కీర్తింతు రెవ్వనికీర్తి గంధర్వులు గాంధర్వమున యక్షగాన సరణి” అని శ్రీనాథుఁడు భీమఖండమున వచించి యున్నాడు. దాక్షారామ భీమేశ్వర మహోత్సవ సమయములందు సానులు (వేశ్యలు) వేషములు వేసికొని నాటకము లాడుచుండిరని

‘సాని యీశానియై మహోత్సవమునందుఁ

గేల నవచంద్రకాంతపు గిన్నెపూని

వీధి భిక్షాటన మొనర్చువేశఁ జేయు

కుదులు నృత్యంబు జగముల మరులు కొలువు’

అనుభద్యమువలనఁ దెలియఁగలదు. యక్షగాన మంతటి ప్రాచీన కాలమునుంచి తెలుఁగుదేశమున నున్నను దానికి వ్యాప్తియు జనాదరమును గలిగినది దానిని తంజాపురాంధ్ర నాయకమహీపతులు చేపట్టిన పిదపనే. వారికాలమున యక్షగాన రూపకరచన సాహితీపదుల కొకలాలనయైనది. కవిత నేర్చినవాఁడు యక్షగాన రచన చేయకయండలేదు. ఆంధ్రసాహిత్య చరిత్రలోఁ దంజాపురాంధ్ర నాయకరాజకాల మొకవిశిష్టమైన యుగము. అందు యక్షగాన సాహిత్య మొక విశిష్టమైనవాఙ్మయ సంప్రదాయము. ఈసాహిత్యమును పెంచి పోషించి క్రొత్తరీతుల వర్ధిల్లఁజేసినవాఁడు విజయరాఘవ భూపాలుఁడు.

రఘునాథనాయక, విజయరాఘవ నాయక పరివర్ధితమైన దాక్షిణాత్యాంధ్రసాహిత్యసంస్రదాయ మంతటితోఁ దెగిపోకుండ దాని నాదరించి చేపట్టి యింకను బెంపొందించిన వారు ఆంధ్ర నాయకరాజుల యనంతరమునఁ దంజావూరి రాజ్యమును బరిపాలించిన భోసలవంశజులైన మహారాష్ట్రీలు, - వెంకాజీయను నామాంతరముగల యెకోజీసంతతివారు. వారుకూడ నప్పటికి రాజభాషగనుండిన తెనుఁగు నభిమానించి యాదరించి పోషించుట వలననే నాయకరాజుల కాలమున వచ్చిన యాంధ్ర సాహిత్యము కొంతవఱకైన నిప్పటివఱకు నిలిచియున్నది. తంజావూరి మహారాష్ట్రీ రాజులుకూడ రసజ్ఞులు; నాట్య, సంగీతప్రియులు; ఆంధ్ర సాహిత్యపోషకులు; విశేషించి వారు తెనుఁగున కవులు; పెక్కు గ్రంథములు రచించినవారు. అందువలననే వారి సరస్వతీ భాండాగారమున మన కీ రఘునాథనాయకాభ్యుదయాదులు సురక్షితములై దొరకుట కవకాశము కలిగినది.

మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ.

రఘునాథనాయకాభ్యుదయము

ప్రథమాశ్వాసము

శ్రీరాజగోపాలచిరకీర్తిజాల
 కారుణ్యగుణశీలకల్యాణలోల
 గోవర్ధనోద్ధారగోపకుమార
 భావజనమయాపబహుళప్రతాప
 నందగోపకుమారనవనీతచోర

5

చందనమందారసమకీర్తిహార
 కరుణారసాపాంగగరుడతురంగ
 పరమవచోవేద్యభవరోగనైద్య
 దక్షిణద్వారకాస్థలకృతలీల
 రక్షింపంగదవయ్యరాధికాలోల

10

కలశాంబునిధికన్యకల్యాణధన్య
 సలలితసౌజన్యజగదేకమాన్య
 వందారుశర్వాణివారిజపాణి
 మందరధరురాణిమధుకరవేణి
 పరమదయాలోకపాలితలోక

15

నిరతగజానీకనియతాభిషేక
 భారతీపార్వతీభామలలోన
 కోరినవరమిచ్చుకువలయనయన
 శ్రీచెంగమలవల్లిచెలువైనతల్లి
 కాచిరక్షింపవేకనకాంగవల్లి

20

అపశబ్దగజముల నస్మత్కవిత్వ
 విపులాద్రిగుహలలో విహరింపకుండ
 సూత్రవతీశ నీ శుభకరకలిత
 వేత్రంబుఁ గడలించి విదళింపవయ్య
 అని యిష్ట దేవతాప్రార్థన చేసి
 మనసున రెండవ మ్నననారగుచు
 బరమచతుర్వేదపారీణు లగుచు
 గరిమ మీఱఁగ శతక్రతుయాజు లగుచు

25

వీరవైష్ణవులన వెలసిన ఘనుల
 సారెకు తాతయాచార్యులఁ గొలిచి

30

యనుపమస్వర్ణ వర్ణాపూర్ణమైన
 తనశరీరంబు నిద్దపు మిద్దెగాఁగ
 మొగములు నాలుగు మొగములయందుఁ
 దగువేదములు నాల్గు దళములు గాఁగ

35

మోముల సుద్దుల ముద్దులగుమ్మ
 యామధురసధారయై మిటఁడింప
 నారాజముఖచేతి యందమా వీణె
 చారుతంఠ్రీరవ ఝుంకార మెసఁగ
 నారసధారకై యటు చేరినట్టి
 తోరంపు మధుకరధోరణి గాఁగ

40

తనుఁ గన్న యా వెలిదామరలీల
 మను మహామహు పితామహు నుతిచేసి
 తనదు కౌఁగిటనున్న తామరచూలి
 తనుకాంతి తనకాంతి తనవీణెకాంతి

కలసి త్రివేణీవికాసంబు చూప

45

లలితశుభస్వప్నలబ్ధుని నన్ను
 సారసారస్వతసంపన్నుఁ జేసి
 గారవించినవాణిఁ గల్యాణిఁ దలఁచి
 తనదు దేవతపేరు దాల్చితి ననుచు
 ఘనవైష్ణవమతంబుఁ గైకొంటి ననుచు 50
 నిరతంబు నామీఁద నెన దుంచినట్టి
 పరమవైష్ణవుఁడైన భవుని భావించి
 కాలకూటముఁ దిన్న కస తెల్లఁ దీర
 కైలాసవాసికిఁ గమ్మకెమ్మోవి
 పంచదార లొసంగి బడలికల్ దీర్చు 55
 మంచుగుబ్బలిరాకొమారినిం దలఁచి
 వాసిమీఱఁగ వ్యాస వాల్మీకి కాళి
 దాసు భాసు మురారి దండి సుబంధు
 భవభూతి భారవి బాణ మయూర
 శివభద్ర రుద్రులు శ్రీహర్ష హర్ష 60
 జయదేవ మాఘాది సంస్కృత కవులఁ
 బ్రియవూర్వకంబుగాఁ బేర్కొని పొగడి
 నన్నన నెఱ్ఱిన నాచనసోముఁ
 జిన్ననఁ దిక్కన శ్రీనాథుఁ దలఁచి
 యొకరి యొంగిళ్లకు నొడికట్టునట్టి 65
 కుకవులపేరుఁ బేర్కొనుట చాలించి
 సంగీతసాహిత్యసరణి నే నొక్క
 శృంగారకావ్యంబు సేయ నూహింప
 నంతట నొక్కనాఁ డరుఱోదయమునఁ
 గాంత్రామనోహరకందర్పకోటి 70

- లావణ్యలీలావిలాసంబువాఁడు
 మోవిపైఁ జరునవ్వు మొలకలవాఁడు
 జగజంపు నెత్తావి సంపంగిదండ
 సాగసుగా సిగనిండఁ జుట్టినవాఁడు
 కరుణారసముఁ జిల్కు కడకంటిచూపు 75
 బురుణింప నొకమహాపురుషశేఖరుఁడు
 సకలభూషావిశేషములు ధరించి
 యొకచెల్వ గొల్వ నాయొద్దికి వచ్చి
 సాక్షాత్కరించి ప్రసన్నుడై నిలువ
 నీక్షించి నెప్పుది నిప్పుహామహుఁడై 80
 యిట్టదైవమటంచు నిచ్చలో నెంచి
 సాష్టాంగదండంబు లపు డాచరించి
 పరవశత్వమున నే భక్తితో నిలువఁ
 బరమదయాళుఁడై పలికె నవ్విభుఁడు
 విజయరాఘవ వత్స వినుము మామాట 85
 భజియింపుచును మమ్ముఁ బ్రతివత్సరంబు
 నిర్భరభక్తితో నీవు హిరణ్య
 గర్భదానంబులు గావించువేళ
 నధరోగ్యఫలకమోహనచిత్రహావ
 విధముఁ గైకొని మేము వేడ్కతో నిలిచి 90
 యాగర్భమందు నీ వానిర్భవింప
 బాగుగా నిన్నుఁ జేపట్టి మాపట్టి
 వని యెంచి విూతల్లి యదుగాబ్జవల్లి
 చనుబాలు గ్రోలింది చాల లాలించి
 తోలుదొల్ల నీమేని దురితంబు లెల్లఁ 95

దోలఁగించి రాజ్యంబు ధ్రువముగా నొసఁగి
సాంపుగ నిను దయఁ జూచు పుతాణ
దంపతులము నీకుఁ దల్లిదండ్రులము
విరవాది తావులు విరిసినరీతి

సరసవాక్యంబులశరణులు మీఱ 100

పదములు మంజరిప్రముఖకావ్యములు
మొదల మా కంకితంబులు చేసి నీవు

నీరచనకు మెచ్చి నీకు దీర్ఘాయు

రాఠోగ్యభాగ్యంబు లపు డొసంగితిమి

ధీచతురత మించ ద్విపదకావ్యంబు 105

నీచేత నందుకో నేఁడు వచ్చితిమి

మాయవతారమై మహి మదయించి

మీయయ్యయై ధైర్యమేడువై మించి

యఘటనఘటనాసమర్థుఁడై వెలయు

రఘునాథమేదిసీరమణునిచర్య 110

ధీకౌశలము మించ ద్విపదఁ గావించి

మా కంకితము సేసి మనుమలు తేచేఁజ్జు

లని పల్కి యపు డాదయాపయోరాశి

ననుఁ గటాక్షించి యంత స్థితుండున

నుదయాద్రిపై భానుఁ డుదయించువేళ 115

నిదుర మేల్కొని పెద్ద నిలువుటద్దంబు

కపిలధేనువు పూర్ణకలశముల్ చూచి

యపుడు భూదేవద్వయంబు నీక్షించి

జలరుహలోచనల్ జలము లందీయ

జలకంబుఁ గావించి చలువలు గట్టి 120

యనుపమభక్తితో నాదిత్యహృదయ
 మంత్ర రాజమును ముమ్మాటు పఠించి
 శ్రీవిలసిల్లగాఁ జెలువుమన్నారు
 కోవెలచెంగట గురువునానతిని
 నామతీర్థంబయి నామాంకితమగు 125

శ్రీముద్ర ధరియించి శ్రీరాజగోప
 మూర్తి భావింపుచు ముత్తైపు సరులఁ
 బూర్తిగా నప్పుడు వురుషోత్తమునకు
 నానందకరమైన యష్టాక్షరీజ
 పానుసంధాన మొయ్యన నాచరించి 130

సంకుమదంబును జలువగందంబు
 కుంకుమరసమును గూర్చినతేట
 నీటను దావి పన్నీట మున్నీట
 మీటుగా విహరించు మేటి కవ్వేళ
 నభిషేక మొనరించి యంచితభక్తి 135

నభినవ దివ్యాంబరాభరణములు
 ఘనసారమిళితమా గంధసారంబు
 మనసార నవుడు సమర్పణ చేసి
 యలరుచుఁ గృష్ణసహస్రనామములఁ
 దులలేని కాంచనతులసీదళముల 140

బంగారు పువ్వుల భావజగురున
 కంగ ముప్పొంగ నొయ్యనఁ బూజ సేసి
 దీపితనవధూపదీపాదిషోడ
 శోపచారములెల్ల నొనరించి పిదప
 భాగవతము రామభద్రచరిత్ర 145

భాగవతోత్తముల్ పఠింప వినుచు
 నిత్యదానములెల్ల నిష్ఠతోఁ జేసి
 యత్యంతభక్తితో నయగార్ల కెల్లఁ
 దాంబూలదివ్యచందనము లొసంగి
 జాంబూనదాంబరు సన్నిధినున్న

150

పరమవైష్ణవులను బంచి కొల్వినకుఁ
 గరుణతోఁ జ్రౌఢ సత్కవుల రప్పించి
 కులగురుండగు తాతగురువు నీక్షించి
 యలఘుతపోధుర్య యాచార్యవర్య
 కలగంటి వినవయ్య కల్యాణశీల

155

నిన్న రే యొకవిత నీటుమీఱంగఁ
 గన్నె పాయమువాఁడు కందర్పకోటి
 లావణ్యలీలావిలాసంబువాఁడు
 మోవిపైఁ జిరునవ్వు మొలకలవాఁడు
 జగజంపు నెత్తావి సంపంగిదండ

160

సాగసుగా సిగనిండఁ జుట్టినవాఁడు
 కరుణారసముఁ జిల్కు కడకంటిచూపు
 బురుణింప నొకమహాపురుష శేఖరుఁడు
 సకలభూషావిశేషములు ధరించి

యొకచెల్వ గొల్వ నాయొద్దికి వచ్చి

165

విజయరాఘవ వత్స వినుము మామాట
 భజింపుచును మమ్ముఁ బ్రతివత్సరంబు
 నిర్భరభక్తితో నీవు హిరణ్య
 గర్భదానంబులు గావించువేళ
 నధరోర్ధ్వఫలకమోహనచిత్రహాప

170

- విధముఁ గైకొని మేము వేడ్కతో నిలిచి
 యాగర్భమందు నీ వావిర్భవింప
 బాగుగా నిన్నుఁ జేపట్టి మావట్టి
 వని యెంచి మీతల్లి యదునాబ్జవల్లి
 చనుబాలుఁ గ్రోలించి చాల లాలించి 175
 తొలుదొల్ల నీమేని దురితంబు లెల్లఁ
 దొలగించి కాజ్యంబు ధ్రువముగా నొనఁగి
 సాంపుగ నిను దయుఁ జూచు పురాణ
 దంపతులము నీకుఁ దల్లిదండ్రులము
 విరవాదితావులు విరిసినరీతి 180
 సరసవాక్యంబుల సరఃబలు మీఱఁ
 బదములు మంజరిప్రముఖకావ్యములు
 మొదల మాకంకితంబులు నేసి తీవు
 నీరచనకు మెచ్చి నీకు దీర్ఘాయు
 రారోగ్యభాగ్యంబు లవు షొసంగితిమి 185
 ధీచతురత మించ ద్విషదకావ్యంబు
 నీచేత నందుతో నేడు వచ్చితిమి
 మాయవతారమై మహి నుదయించి
 మీయయ్యయై ధైర్య మేతువై మించి
 యసుటనఘటనాసమర్థుడై వెలయు 190
 రఘునాథమేదిసీరమణుని చర్య
 ధీకౌశలము మించ ద్విషదఁ గావించి
 మా కంకితమునేసి మనుషులు వేయేండ్లు
 అని పల్కి యవు డా దయాశయోరాశి
 ననుఁ గటాక్షించి యుంకల్లిచుం దయ్యె 195

నని తెల్పఁగా విని యాచార్యవరుఁడు
మనమున నుప్పొంగి మఱి యిట్లు లనియెఁ
జిరతరభక్తి మాచే ముద్రఁ బూని
పరమవైష్ణవులైరి భవదీయు లెల్ల
వినవయ్య మీవంశవృత్తాంత మెల్ల

200

వినుపింతు నీకు సవిస్తరఘణితి
వసజాక్షుపదముల వఱలు వాహినికి
ననుజయై (రహి)మించు నాలవజాతి
భుజవిక్రమాధార భోజావతార
విజయరాఘవ ధీర వీరాధిపీర

205

ఆజాతిలోఁ జాల నధికులైనట్టి
రాజులు కొందఱు ప్రఖ్యాతిఁ గనిరి
వారిలోఁ గృష్ణభూవరుఁడు లావణ్య
కారుణ్యగుణముల ఘనకీర్తిఁ గాంచె
నమ్మహామహానకు నాత్మజుండైన

210

తీమ్మభూపాలుండు ధీరత వెలసి
బయ్యాంబిక వరించి ప్రాణి వహించె
నయ్యిడువురుఁ గాంచి రాత్మసంభవులఁ
బెడచెవ్వభూపాలుఁ బినచెవ్వవిభునిఁ
బెడమల్లభూజానిఁ బినమల్లనృపతి

215

వారిలోఁ బినచెవ్వవసుధాబలారి
మేరుధీరుఁ డనంగ మేదిని వెలసెఁ
జిరతరంబుగ భక్తి శ్రీకైలమందు
నరుణాచలమున పృథ్వాచలంబునను
శంకరార్పణముగా శాశ్వతాశక

220

- కైంకర్యములు చేసి ఘనకీర్తిఁ గాంచె
 సుగుణసంతతికి నచ్యుత రాయసతికిఁ
 దగినసోదరి కృశోదరి మూర్తిమాంబ
 యతనికి భార్యయై యఖలభూపాల
 సతులలో నార్యయై సన్నుతిఁ గాంచె 225
- నచ్యుతేంద్రుఁడు వారి కాత్మజుం డగుచు
 నచ్యుతుం డీతఁడే యని జనుల్ బొగడ
 రంగధామునకు శ్రీరంగంబునందు
 బంగారుసజ్జలుఁ బ్రాకారములును
 రంగుసూణు కిరీటరాజంబు మేలి 230
- శృంగారవనములుఁ జెలువొందఁ జేసి
 యెదిరిన మన్నీల నేపునఁ గదిసి
 కడనంబులోఁ గెల్చి కవ్వడి యనఁగ
 సతికి భారతికి శ్రీసతి కరుంధతికిఁ
 బ్రతివచ్చు మూర్తిమాంబను వరియించెఁ 235
- గౌసల్య దశరథక్షౌరమణుండు
 వాసిమీఱఁగ రఘూద్వహుఁ గన్నరీతి
 నల మూర్తిమాంబయు నచ్యుతేంద్రుండు
 నలనిభు రఘునాథ నరనాథుఁ గనిరి
 రసికుఁ డాయచ్యుత రఘునాథవిభుఁడు 240
- వసుమతీ రాజ్యనిర్వాహకుం డగుచుఁ
 దుండీరవీరుని దురములో దఱిమి
 చండించి ఖండించె జగ్గభూవిభుని
 నాలంబు చేసి పాండ్యావనిపాలు
 పాశెంబు డాసి తద్బాలిశామణులు 245

మొఱవెట్టఁగాఁ దన మూకలచేతఁ
 జెఱవట్టి తెప్పించి చెలఁగె నాపట్ల
 మన్నాడు మీయయ్య మాయవతార
 మన్నమాట యథార్థ మగునైన వినుమ
 యాయవతారవిహారంబుకన్న

250

నీయవతారమం దిదికదా వింత
 జలకేళి సవరించు జలజలోచనల
 వలువ లామన్నాడు వంచించి తెచ్చె
 రణకేళి సవరించు రాజులసతుల
 మఱుఁగులఁ దెచ్చె నిమ్మనుజేశ్వరుండు

255

ఇంతమాత్రముదక్క నీయిద్దఱికిని
 వింత యే మున్నది వెండియు నితఁడు
 చెలఁగుచు ఘనగిరిసింహాసనమున
 నలరామ దేవరాయలఁ దెచ్చి నిలిపె
 నాదరంబునఁ బదియాఱుదాసములు

260

వేదకోవిదులైన విప్రుల కొసఁగి
 కోదండదీక్షాధిగురుఁడైన రాముఁ
 డే దైవ మని యెంచు నంచఁ డన్యులను
 ఆరఘునాథనాయకశిరోమణికి
 నారీలలామయై నారాయణునకుఁ

265

బట్టపురాణియా పాలమున్నీటి
 పట్టికి సాటియా పరమకల్యాణ
 గుణరత్నఖని యని కోవిదుల్ పొగడఁ
 బ్రణుతిఁ గైకొని వెంపరాజచంద్రునకుఁ
 బరగు లక్ష్యాంబకుఁ బట్టియై పుట్టి

270

- పరమపతివ్రతాభరణమై ఊంచు
 లావణ్యవతికిఁ గళావతీసతికి
 నావిర్భవించి నీ వభివృద్ధినొంది
 విజయరాఘవనామవిఖ్యాతిఁ గాంచి
 నిజభుజంబున నుర్వి నిర్వహించితివి 275
 కుదులు కూడనినాఁడె గుఱిదొరల్ పొగడ
 దురములోఁ బడుమటి దొరమ గెల్చితివి
 పట్టాభిషేకవైభవముఁ గైకొన్న
 యట్టిసంవత్సరమం దొకనాఁట
 నవలీలగాఁ బదియాఱు దాసములు 280
 నవరించి ద్విజుల కొసంగితి వీవు
 వీరుఁడౌ నవరము వేంకటపతిని
 పాఱుదోలించి నీ పనువులచేతఁ
 బట్టెననీమలోఁ బంధనెల్లూరు
 కట్టించితివి ఘటికామాత్రమున న 285
 శ్రీరంగరాయలఁ జేపట్టి నిల్చి
 యారాయకార్యంబు లొగా దటంచు
 దుండగించిన పాండ్య తుండీర పతుల
 ఖండించి వాకిలిఁ గావఁ జేసితివి
 తడలేని మృష్టాన్నదాససుత్రములు 290
 నడపుచున్నాఁడవు నానాఁటమోచ్చ
 రత్నాంగియుఁ గిరీటరాజంబు దివ్య
 రత్నభూషణములు రథగజాశ్వములు
 ప్రాకార గోపుర ప్రాసాదములును
 వైకుంఠసభ పుష్పవనలేటాకములు 295

ప్రకటించి రాజగోపాలదేవునకు
 గకలకైంకర్యముల్ సంఘటించితివి
 నవనవంబుగ రఘునాథపురాది
 వివిధాగ్రహారముల్ వెలయుఁజేసితివి
 ఏకాలమును దండ్రీయే దైవ మనుచుఁ

300

జేకొని పూజలు సేసెద వీవు
 కావున నీనడకకు మెచ్చి యిష్ట
 దైవమా దక్షిణద్వారకావిభుఁడు
 నీకుఁ బ్రసన్నుఁడై నీవు కావించు
 నాకావ్య మందుదునని యానతిచ్చె

305

మన్న నారనుమతి మాయనుమతియుఁ
 గన్నావు గనుక నాకనకాంబరునకుఁ
 దారహారముగ మీతండ్రీచారిత్ర
 మారూఢి ద్విపదకావ్యము సేయు మనుచు
 సాక్షాత్కరించి ప్రసన్నుఁడై యున్న

310

దక్షిణద్వారాకాధ్యక్షుఁడై మించు
 తిరుమల శ్రీతాత జేశికోత్తముఁడు
 కరుణించి యనుమతిఁ గావించెఁ గనుక
 వరవైఖరుల నేను వర్ణింపఁబూను
 చరితంబు మధురుచరితంబె గనుకఁ

315

దండ్రీకన్నను వేతె దైవంబు లే ద
 టండ్రు భూసురులు నే నది మది నెంచి
 ఘనవచోరచన సత్కవిరాజు లెల్లఁ
 గొనియాడ నేఁడు మత్కులదైవమైన
 బలధరసచ్చాత్ర ? చాధుగాత్రునకు

320

బలజాతపత్రవిశాలనేత్రునకు
 దక్షిణద్వారకాస్థలమందిరునకు
 వక్షస్థలావాసవలదిందిరునకుఁ
 బరమవైష్ణవతపోభాగధేయునకు
 సరకిన్నరస్తుత నామధేయునకు 325
 నవ. ర్త్వ ? శకటదానవవిజయునకు
 సవిధసేనాచిచ్ఛిణవిజయునకు
 ఫణిరాజశాయికిఁ బరమకల్యాణ
 గుణశీలునకు రాజగోపాలునకును
 అంకితంబుగ మనోహరవచోరచన 330
 లంకురింపఁగ నేను హవణింపఁబూను
 నవ్యమా రఘునాథనాయకాభ్యుదయ
 కావ్యంబునకుఁ గథాక్రమ మెట్టి దనినఁ
 దిరమైన నేరేడుదీవిలోపలను
 భరతఖండంబు నాఁ బరగు భూస్థలిని 335
 నఖిలదేశంబుల క్రగణి యగుచు
 సుఖకరంబై యొప్పు చోళమండలము
 మేదినిపైఁ గల్గు మేటిదేశముల
 కా దేశమై మించు నాదేశమందుఁ
 గావేరికాతీరఘటితాగ్రహార 340
 పావనజీవనోపాయధౌరేయ
 భూరిజనాగణ్యపుణ్యమై చంప
 కారణ్య కుంభఘోణాదుల కెల్ల
 నాయకంబై తంజనగరాధిరాజ
 మూయ్యయోధ్యావురిహరువున వెలయు 345

నావీటఁ గలకోట హరువు తెచ్చోట
 భావింపఁగలఁడె యాపరమేష్ఠి యైనఁ
 గోటబైట జలంబుఁ గ్రోల నేతెంచు
 మేటిమత్తేభముల్ మేఘముల్ గాఁగఁ
 బాతాళమున నున్న పన్నగరాజ

350

శాతోదరులు తటిజ్జాతముల్ గాఁగఁ
 దగు పుండరీకముల్ తారలుగాఁగ
 గగనసమానమై గనుపట్టు పరిఘ
 పరిపూర్ణగోపురప్రాకారములును
 దిరుమాళిగల మించు తేదవీధులును

355

నిరతోత్సవంబుల నెగడిన దివ్య
 తిరుపతు లచ్చటి దేవాలయములు
 వేదశాస్త్రపురాణవిద్యాధురీణ
 వైదికాగ్రణులైన వైష్ణవోత్తములు
 దురములో వేటాఱు తునియలు గాఁగ

360

నరిశీరమ్ములను జెండాడు రాజులును
 గణనకు నెక్కుడౌ కనకముల్ దివ్య
 మణిగణంబులుఁ గల్గి మనువై శ్యవరులు
 వసుమతిపై వీరవైష్ణవసేవ
 నసమానులైన నాలవజాతివారు

365

జగతిపైఁ దమ కులాచారంబులకును
 దగిన వర్తనములఁ దనరుదు రచట
 రాకుమారుల మనోరథములై మించు
 శ్రీకరమణిగణాంచితరథంబులును
 గుంభినిపై నడగొండలో యనఁగ

370

గంభీరగతిఁ బొల్పు గంధనాగములు
 వసుధ మనోవేగ వాయువేగముల
 నసమానగతి నొప్పు హయచయంబులును
 దారుణ రణకళా ధౌరేయమైన
 వీరభటశ్రేణి విలసిల్లు నచట 375

శుభచిహ్నముల సోమ సూర్య వాస్తువుల
 విభవంబుఁ గను రాజవీధులయందుఁ
 బనుపడ దీనార బంగారు వ్రాఁత
 పనిమించు గొప్పయుప్పరిగల చెఱ
 గోవ జవాది కుంకుమ మృగనాభి 380

పూవుల సరములు పునుఁగు కప్పరము
 పగడముల్ కెంపులు పచ్చలు హెచ్చు
 మగతాలు మొదలైన మణివిశేషములు
 బహువస్తువులుఁ గల్గి భాసిలు నధిక
 మహిమచే నంగడి మళిగ లచ్చటను 385

గలువలఁ దమ్ముల గమగమ వలచు
 కొలఁకుల కెలఁకుల కొలకులంబులకు
 బహుశారితకాకీరపారావతముల
 రహికెక్కి మించు నారామంబు లచట
 భావసంభవకళాపరమరహస్య 390

కోవిదలగు సానికూతులయిండ్ల
 విన్నాణమగు చుట్టువీధుల నడుమఁ
 బన్నిన తిన్నని ప్రహరిలోపలను
 బంగారు కలశముల్ పై మిటారింప
 సింగారమై విరాజలు హాళార్థంబు 395

ఘనతరమదగజఘటలచేఁ దనద
 పెనులాగడవుఁబని పెద్దబవంతి
 మదతుమావులు హుటుమంజితేజీల
 నిరుపమంబగు పటాణిబవంతీసజ్జ
 ప్రతిలేక నగరిసంప్రతికరణములు 400
 జతగూడి వ్రాయు విశాలశాలయును
 బటుతరశ్రీరామభావచిత్రంపుఁ
 బటము నిల్విన రామభద్రశాలయును
 దరతరంబులు వేణుదండముల్ పూని
 గుటిగొల్ల లున్నట్టి శోణెవాకిలియు 405
 రాణువలోఁగల రాజులు దొరలు
 శ్రేణులై యున్న లక్ష్మీవిలాసంబుఁ
 జనచల్యరాతిచేఁ జెలఁగి సింగంపుఁ
 బనివై ఖరులఁ గనువట్టు వాకిలియుఁ
 జెంగటి పున్నాగశీతలచ్చాయ 410
 రంగై న యచ్యుతరంగకూటంబు
 లలితనాకపురీ విలాసగేహంబు
 కులగిరిఁ బోలు లాగులచప్పరంబు
 కవివర్ణనీయమా గరడికూటంబు
 నవరత్నమయమైన నాటకశాల 415
 మదనావతాడుఁడై మన్నారఁ దున్న
 మదనగోపవిలాసమందిరాంగణము
 పట్టాభిరాముని భావచిత్రంపు
 గట్టి బంగారు చెక్కడఁపుఁ జప్పరము
 నీలంపుచాయలు నీడలు దేరఁ 420

- జాల విపై యొప్పు చల్వరాజగతిఁ
 గలిగి రెండవ పుష్పకవిమాన మనఁగ
 నలడు శ్రీరామసౌధాధిరాజంబు
 విజయచిహ్నములచే వెలయుచునున్న
 విజయభవనరాజవేదికాస్థలిని 425
 గంచుకీవర్గంబు కాచియున్నట్టి
 కాంచనోదకవాటఘటితమార్గంబు
 చంద్రకాంతపు వింత సంతనపనులు
 సాంద్రమై విలసిల్లు జగతిమీఁదటను
 పగడాల జగడాల బటువుకంబములు 480
 మగతాల నిగరాల మదనచేతులును
 చిన్నారి దంతంపుఁ జేదళ్లతుదలఁ
 జెన్నార మలచిన చీనపక్షులును
 పైగోవకెంపుతాపనుల బోదియలు
 బాగైన పచ్చతాపలకపైకప్పు 435
 ఇంద్రసీలంబుల నెసఁగు లోవరియుఁ
 జంద్రకల్ వెదచల్లు చలువగోడలును
 కళుకుల రావిరేకుల తోరణములు
 చలువనిగ్గులుదేటు సన్న.....
 సాగసైన కిట్టాణి సోగముత్రైముల 440
 జిగి మించఁ గనుపించు చికిలి కుచ్చులును
 తగిన వైడూర్యంపు దారబందములు
 మగతాల సంతన మడతలల్పులును
 జాళువాపనినూఁగుసజ్జలగములు
 మేలైన పటికంపు మెటికలు గలిగి 445

కడనంబులోఁ జోళగని గల్చినట్టి
 పొదలికల్ నేపాళ భూపాలకునకు
 దొరతనం బిచ్చిన దోర్విలాసములు
 దురములో నల పాండ్య తుండీరపతులఁ
 జేరి గల్చిన గెల్పు సింహాసనమున 450
 నారామదేవరాయల నిల్పుటయును
 మొదలైన విజయముల్ ముద్దులు గుల్క-
 పదరక వ్రాసిన భావముల్ మెఱయ
 నిందిందిరాలక యిందిరారమణి
 కందళించిన వేడుకలఁ గటాక్షింప 455
 రమణీయమగు నిందిరామందిరంబు
 కమనీయ విజయరాఘవవిలాసంబు
 మొదలైన గృహారాజములు గల్గి రాజ
 సదన మప్పరమునఁ జాల నొప్పారు
 నారాజధానికి నధిపతి యగుచు 460
 నారామచంద్రుని యవతార మనఁగ
 రాజదేవేంద్రుఁడై రఘునాథశౌరి
 రాజాధిరాజు తారా యని పొగడ
 సర్వసర్వంసహాసామ్రాజ్యభరము
 దోర్వొటంకంబున ద్రువముగా నిల్చి 465
 దశరథువిధము మాంధాతరీతియును
 శశిబిందుచందంబు సగరునితగవు
 భరతునిగరిమ నాభాగునిబాగు
 పురుకుత్సు నుత్సాహమును గల్గి యిట్లు
 నాటి రాజుల సమున్నతిఁ గాంచి నేటి 470

మేటి రాజుల కెల్ల మేల్పొంది యగుచు
 ధరణిపైఁ గృతయుగధర్మంబు నడవఁ
 బరమదయాభుండై ప్రజలఁ బాలించె
 రాజన్యమాన్యుఁ డారఘునాథకౌరి
 రాజితంబగు నిందిరామందిరమున 475

నొకనాఁటి వేఱువ నుత్సాహ మొదవ
 సకీయలు మేల్కొల్పు నంతోష మెసఁగ
 నిద్దుర మేల్కొంచి సిద్ధంపు నిలుపు
 టద్దంబుఁ గని యిద్ద రయగార్ల జూచి
 బంగారు బిందెలఁ బాలు కన్గొనుచు 480

మంగళప్రదు గరుత్మంతు నీక్షించి
 వన్నెమీఱఁగ నుప్పవడమైన పిదప
 సన్నంపుఁ బైతిణి చలువలు గట్టి
 చేరి నారీమఁబల్ చేదండ లొసఁగ
 నారజంపుటొయార మమరఁగా వచ్చి 485

కాంచనపాంచాలికానికాయంబు
 కుంచె కాళంజి చేకొని నేవనేయఁ
 బచ్చతాచిలుకల పాదపీఠంబు
 హెచ్చైన రత్నాల నెనయు గద్దియయు
 ముదువైన కట్టణి ముత్యాల దిండ్లు 490

సరిగల మెఱుఁగుల బగబొరి యొఱగు
 ప్రతిలేక కనుపట్టు బంగరు సరిగ
 ప్రతిమల నునుకుట్టుపని కురాడంబు
 తీరై మిటూరించు దిరినబసిండి (?)
 మెఱువుల మంచెంబుమీఠఁ గూర్చుండ 495

- పుత్రపౌత్రకళత్రములు చేరి కొలువ
 గోత్రారీవై ఖరిఁ గొలువున్నతటిని
 బిరుదుపాత్రలు విజృంభించి యారాజ
 వరునిముందఱ నిల్వ వారిలోపలను
 పదచారిఁ గొనియె రూపవతీవధూటి 500
- కొదలేక పేరణిఁ గొనఁ జంద్రరేఖ
 మిక్కిలికోపుల మెఱవడిఁ జూపి
 జక్కిణి వినిపించె శశిరేఖ యవుడు
 ననఁబోడియగు లోకనాయక(కీ)కాంత
 వనజలోచన కీరవాణి లతాంగి 505
- దురుపదాకేలిక దురుస(త?)సికోవు
 వరుస నటించిరి వన్నెమీఱఁగను
 కొరవంజి శివలీల గుజరాతిదేశి
 విరిబోండ్లు కొందఱు వినిపించి రవుడు
 ఏణివిలోచన యింపుగా నొకతె 510
- వీణె వాయించెను వింతరాగముల
 మురళి రబాబు తంబుర దండె చెంగు
 స్వరమండలంబు రావణహస్త మనఁగ
 విలసిల్లు జంత్రముల్ వేర్వేఱఁ జూని
 వెలఁదులు కొందఱు వినిపించిరవుడు 515
- భువి మెచ్చ నచ్యుతాభ్యుదయకావ్యంబు
 నవరసచిత్రంబు నలచరిత్రంబు
 హరువైన సారిజాతాహరణంబు
 మెఱవడిఁ జూపు పాల్మీశచరిత్ర
 జానకీకల్యాణ చాటుకావ్యంబు 520

తా నిర్వహించిన తక్కిన కృతులు
 కొందఱు వినిపింపఁ గొందఱు తగిన
 సందర్భముల సమస్యలు సేకరింప
 నెదుట సంగీత సాహిత్యనాట్యములు
 మొదలైన విద్యలు మూర్తీభవించె
 నన మించు నల చంచలాక్షుల కెల్ల
 గనకాంబరంబులు కరుణించి యొసఁగె
 నత్తరి మత్తేభయానలు చేరి
 జంతాయితంబుగా జలకంబునకును
 పఱపైన బంగారు పలకపీటయును
 నెఱతావి చలువ పన్నీటి కొప్పెరలు
 తఱుకు జీని కడాని తంబుగల్ నిలిపి
 జలకంబునకును మౌచ్చరికఁ గావింప
 గద్దియ డిగ్గి చెంగటనున్నచెలువ
 లిద్దఱు కైదండ లిరుగడ లొసఁగ
 వే దండ నున్నట్టి వేదండగమన
 పాదాబ్జముల రత్నపాదుకల్ చేర్ప
 రాజసంబున రతిరాజసన్నిభుఁడు
 రాజదేవేంద్రుఁడౌ రఘునాథవిభుఁడు
 పల్లవపాణు లిర్వంకలఁ గొల్వ
 మెల్ల మెల్లన వచ్చి మెట్టియున్నట్టి
 పాదుకల్ సడలించి బంగారుపీట
 మీఁదఁ గూర్చుండి క్రొమ్మించు తంబుగల
 జలజాక్షు లందించు జలముఁ గైకొనుచుఁ
 జలువపన్నీట మజ్జన మాచరించి

525

530

535

540

545

చెలులు దువ్వటములచేఁ దడి యొత్తఁ
జలువపంచ ధరించి జవ్వాది తావి
నన్నజాదుల సరుల్ చక్కఁగాఁ జుట్టి
1 వన్నెమీఱంగ దువ్వలువపైఁజేర్చి
రంగురుమాలు చెరంగులు జాఱ

550

బంగారు సరిగ దుప్పటి చారిగట్టి
ముద్రికాభరణంబు ముత్యాల యొంట్లు
భద్రమా శ్రీరామభద్రతాళియును
ధరియించి నామతీర్థమునకు వచ్చు
తరి నిద్ద రయగార్ల దర్శించి కొన్ని

555

కక్ష్యంతరంబులు గడచి శ్రీసతికి
లక్ష్మమా లక్ష్మీవిలాసంబుఁ జేరి
పావనంబగు గురుపాదద్వయంబు
సేవించి వారిచే సెలవుఁ గైకొనుచుఁ
గపిలధేనువునకు గ్రాస మర్పించి

560

కవురైన యొక జముకాణంబు మీఁదఁ
జేరి పద్మాసనాసీనుడై యుండి
పాదలు గొల్వ దర్పణముఁ జూచుచును
తిరుమార్గ రేఖతోఁ దిరుమణి నుదుట
ధరియించి మేన ద్వాదశపుండ్రములను

565

సవరించి మాక్తికజపసరం బూని
ప్రవిమలాష్టాక్షరీ పరమజపంబుఁ
గావించి తళుకు బంగారు కమ్మ తమ్మి
పూవుల సకలసంపూర్ణ వస్తువులఁ
బ్రకటవై భవ మొప్ప రాజగోపాలు

570

1. వన్నెమీఱంగ దువ్వలు పైనింజె రంగులు మార చేరంగులు జార

నకుఁ దిరువారాధనము సాంగముగను
 గురువునానతిఠిఁ గురుకంబు మీఱ
 నరుదైన భక్తితో నవు డాచరించి
 పరమభాగవతులు భాగవతంబు
 గరిమ రామాయణ కావ్యంబుఁ జదువఁ 575
 బ్రేమతో వారికిఁ బేరు పే ర్వరునుఁ
 దామె తాంబూల చందనము లర్పించి
 నియమంబు రాణింప నిత్యదాసములు
 ప్రియపూర్వకంబుగాఁ బెద్దల కొసఁగి
 మహిమ నాచార్యుల మంత్రాక్షతములు 580
 సహజసద్భక్తి మస్తకమునం దాల్చి
 శిరము పాదము మోవ నేవించి యవుడు
 తిరుమాళిగకుఁ బంచి దేశోత్తముల
 నిలుపుటద్దం బొక నలఁతొక దాల్చు
 నిలుపుటద్దము చెంత నీటుగా నిల్వఁ 585
 దలఁ పెఱింగి కడాని తట్టల సొమ్ము
 కందళించిన వేడ్కఁ గరములం బూని
 ముందఱ బొక్కసంబులవారు నిల్వ
 సంపంగి వువ్వుల సరములు చుట్టి
 సొంపు రాణింపఁగా నుప్పాణి గొప్ప 590
 ముత్యాల కుల్లాయి మోహన లీల
 ముత్యపు రావులు మురువుగాఁ బూని
 నిద్దంపుఁ జెక్కుల నీటులు తేర
 పెద్దచొక్కట్టులు ప్రియముతోఁ బూని
 యవిరళనవకుంకుమాంగరాగంబు 595

సవరించి వీనుల జవ్వోది నించి

సరిగ ముత్తైవుఁగుట్టు జంటిపై మెఱయ

హరువైన పై తిణి యెఱచట్టఁ దొడిగి

బంగారు చుంగులు పై మిటారింప

రంగారు పీతాంబరము కటిఁ గట్టి

600

కంటికింపై మించు కంఠమాలికలు

కంటసరంబునుఁ గడువేడ్కఁ బూని

పచ్చల పదకంబు బవిరి చెక్కడఁవు

హెచ్చు ముత్తైవుఁ దాళి యెడపై నమర్చి

మొలక కెంపులపిడి మొలవంకిఁ జెక్కి-

605

తళుకు వజ్రముల యుత్తరిగలఁ బూని

చెలువైన వజ్రాల చేసదుల్ కెంపు

కళుకుల మెఱపుల కడియముల్ దాల్చి

సరిలేని నవరత్నసంఘు సంఘటనఁ

బురుణింపఁగా బాహుపురులు ధరించి

610

లకలంక నూత్నరత్నాంగుళియములు

చికిలి వైడూర్యంపుఁ జేయంబు పూని

పరఁగఁ బాండ్యన్మపాల ఫాలపట్టమున

మురువైన నవరత్నములఁ దీర్చినట్టి

బిరుదు పెండేరంబు పెరిమ దీపింపఁ

615

జరణాంబుజంబున సవరించి యిట్లు

కొలుపు సింగారమై కోటికండర్ప

లలితలావణ్యవిలాసంబు మెఱయ

రమణమై కొలువున్న రఘునాథకౌరి

సమయంబుఁ గని యవసరములజారు

620

శక సింధు గాంధార సావీర చేర
 కుకుర కాశ కరూశ కోస లావంతి
 నేపాల పాండ్య తుండీరాది సకల
 భూపాలకులు మిమ్ముఁ బొడగనఁ గోరి
 కాచియున్నారదె కల్యాణశీల 625
 మీచిత్త మని వారు మెల్లనఁ దెల్ప
 పెరిమతో వారలఁ బిల్పించి యపుడు
 కరుణాకటాక్ష వీక్షణమునఁ జూచి
 వినయంబుతో వారు వేర్వేఱఁ దెలుపు
 మనవులు పాలించి మహానీయమహిమ 630
 దీపింప భూలోక దేవేంద్రుఁ డనఁగ
 భూపాలచంద్రుఁ డొప్పుచునుండె నపుడు
 అని హేమకమలాసహాయుని పేర
 ఘనఘనాఘనసీలకాయుని పేర
 సత్యభామాభీష్టసంధాయి పేర 635
 దైత్యభేదన వినోదవిధాయి పేర
 దక్షిణద్వారకాస్థలవర్తి పేర
 లక్షణాలోలలీలామూర్తి పేర
 ఆభీరభీరు మోహనశీలు పేర
 గోభీలమునిపాలి గోపాలు పేర 640
 నంకితంబై సుశబ్దార్థవైఖరికి
 నంకితమై కవిశ్రావ్యమై వెలయు
 శ్రీరాజగోపాలసేవానిరూఢ
 సారసారస్వత సౌభాగ్యశాలి
 చినచెవ్వ యామృత క్షీతిపాలవంశ 645

ఘనవాహనారామకల్పభూరుహము
 వర్ణిష్ణు రఘునాథ వసుమతీనాథ
 మూర్ధన్య నవసుధాంబుధి సుధాకరుఁడు
 శ్రీమత్కళావతీ నీమంతవతికి
 నోములపంటయై నుతికెక్కుమేటి

650

జనవిలక్షణ సలక్షణ చతుర్వేద
 జనవిచక్షణ గుణ స్తవనీయచర్య
 దీక్షావిధి నయ వైదిక మంత్ర తంత్ర
 దక్షిణాసాంగ శతక్రతుయాజి
 తిరుమల శ్రీతాత దేశికాదేశ

655

పరమోవదేశతత్పరమానసుండు
 తనతండ్రియే కులదైవ మటంచు
 ననిశంబుఁ గొల్చు మహారాజయోగి
 శతసహస్రాదిక సకుటుంబవిప్ర
 సతతాన్నదాన దీక్షాధురంధరుఁడు

660

ప్రతివర్ష విహితహిరణ్యగర్భాది
 వితతమహాదానవిద్యావినోది
 బంధుర రణశూర పాండ్య తుండీర
 గంధసింధుర రాజకంఠీరవుండు
 జీర్ణకర్ణాటక సింహాసనంబు

665

పూర్ణంబు.....(జేసిన?)పురుషరత్నంబు

✓ అష్టభాషావిశేషాభిజ్ఞ సుకవి
 పుష్టి దాన నిదాన భోజభూజాని
 కమనీయ రుక్మిణీకల్యాణముఖ్య
 సమధికనాటక సంవిధాయకుఁడు

670

మహనీయ పద పద్య మంజరీ ముఖ్య
 బహుశ ప్రబంధనిబంధనశాలి
 తడయక పదియాఱు దానంబు లొక్క
 గడియలోఁ జేసిన ఘనదానపరుఁడు
 అవని చంపకవల్లికాభిధానమున 675
 వివిధాగ్రహారముల్ వెలయించుమేటి
 నవరసికులకెల్ల నాయకుండైన
 కవిరాజు విజయరాఘవ మహీవిభుఁడు
 పలుకు చిల్కలకొల్కి పైఠిణీచలువ
 జలుగుఁ బయ్యెద విదల్చిన రువారమున 680
 వరవచోరచనల వాసనల్ గులుక
 విరిచేన లొలుకఁగా విరచించినట్టి
 నవ్యమా రఘునాథనాయకాభ్యుదయ
 కావ్యరాజమునందుఁ గవులు వర్ణింప
 మధురస మధుర సుమధుర సుకోక్తి 685
 నధిక మైతగుఁ బ్రథ మశ్వాస మయ్యె.

రఘునాథనాయకాభ్యుదయమునందు

ప్రథమశ్వాసము సమాప్తము.

ర ఘు నా థ నా య కా భ్యు ద య ము

ద్వితీయాశ్వాసము

శ్రీకరశుభగాత్ర చిత్రచారిత్ర
 వైకుంఠధామ దైవతసార్యశామ
 సాధురక్షణదక్ష సరసీదహక్ష
 రాధికారతిలోల రాజగోపాల
 భవనత్రయాకల్ప భుజగేంద్రతల్ప 5
 అవధరింపుము దేవ యతులప్రభావ
 పేరోలగంబుండి పృథివీశుఁ డంత
 స్వారివోవఁగనున్న సన్నాహ మెఱిఁగి
 కాలమేఘము నీలకంఠుండు బురుడ
 నీలాద్రిపవనమానికరావు హనుమ 10
 రామచంద్రుండును రణవిజయుండు
 రామఖాణంబును రాజసింహంబు
 మొరగరగండండు ముద్దుమురారి
 గరుడాద్రి విష్ణుచక్రంబు హాలాది
 మొదలైన యేనుఁగుల్ ముస్తీదుచేసి 15
 యెదుట నిల్వఁగ వాటి కెక్కుడై జగతి
 నై రావతసమానయై ప్రకాశించు
 నై రావతంబను నల భద్రగజము
 గుంపైన పచ్చల గుజరాతిబాతి
 కెంపుల బవిరిఁ జెక్కిన కొమ్ముకట్లు 20

వెల హెచ్చు నీలాల వేడెంపుఁబనుల
 తళుకు వజ్రమ్ముల తలమాళిగయును
 మొలకవెన్నెల లీను ముత్యపుసదలుఁ
 జెలువై మిటాఁదించు చెవుల జల్లులును
 ఘనమైన పువ్యరాగపు చెక్కడమునఁ

25

గనుపట్టు ఫాలాది గంటల బాద
 మరకత వైడూర్య మాణిక్యరుచుల
 వఱలుచున్న యురస్త్ర) వాలత్రములును
 హుడుమంజముత్యాల యొరిజతో నంటి
 మెఱయు వైడూర్యంపు మెడగంట గొలును

30

ప్రతిలేని కెంపుఱా రావిరేకలును
 రతనాల పని మించు రవలయందియలు
 సరిగబొమ్మలకుట్టు చాలఁ గన్నట్టు
 మెఱుఁగుల నునుపట్టు మేలిమి జూలు
 ముత్తియంపు బవంతి ముద్దులు గులుకు

35

క్రొత్త నూరెపుటంపు గుఱుచగద్దిగము
 మొదలైన సవరణ ముస్తీదుచేసి
 యుదిరి బంగరు బాణియును జేతి కిచ్చి
 తగిన యంగి ధరించి తలసాగఁ జుట్టి
 మగఁటిమిఁ గలయట్టి మావంతుఁ డపుడు

40

సావలయొల్లు చేబట్టి ముండఱును
 దా వేడకతో నెక్కి తనవెన్ను నున్న
 చిఱుతమావంతుఁడు చికిలి బంగాడు
 మెఱుఁగు డాల్ గైకొని మెఱవడిఁ ఱ్కావఁ
 దెచ్చిన భూలోకభేషేంద్రుఁడైన

45

అచ్చుతరఘనాఘః డటః గటాక్షింప
నాసన్నః గైకొని యాసన్నయైన
నాసదం డంతట నాగజం బనుపః
జటులవాస్తైఖిరి సముఖా యటంచుః

గటికవారలు పల్క గద్దిగ డిగ్గి 50

చెంగటి సరిదొరిల్ చేదండ లొసఁగ
బంగాడు సరుదుచప్పరములో నిలిచి

భద్రలీల రామభద్రుఁడో యనఁగ

భద్రగజేంద్రంబు బాగుగా నెక్కి

కుఱుచయేనుఁగులపైఁ గూర్చున్నవార 55

లోరిజలోఁ బాదంబు లొయ్యనఁ జేర్చ

వజ్రంబుఁ గైకొన్న వజ్రచందమున

వజ్రాంకుశము తన వలకేలఁ బూని

తీరైన తళుకు ముత్తైపుఁ జెండుఁ దాల్చి

శ్రీరామభద్రుని నేవించి యపుడు 60

చంద్రమండలకాంతి సంతతి మించు

సాంద్రముక్తాఫలచ్చత్రంబు మెఱయ

రహిమించఁ గనుపించు రత్నదండముల

మహిమచేఁ దనరు చామరములు వీవ

బంగాడు పూవుల బాగుగా మించు 65

చెంగావి పావడల్ చెంగట మెఱయ

నాగసరంబులు నరగజమ్ములును

బాగైన తమ[టముల్] బసిడికాహళలు

డవిణలు భేదులు ధక్కాదులైన

వివిధవాద్యంబులు వేర్వేఱ మొరయ 70

నేల యురిమినయట్టు నిండె భూస్థలిని
 ఆలోన శ్రుతులు ఘుమ్మని మ్రోయ నెదుటఁ
 జిఱుతమద్దెలయును జెంగును దండి
 మెఱయఁగా సంగీతమేళంబుఁ దనర
 సమదపాండ్యస్థపాల సప్తాంగహరణ 75
 సమరవిక్రమరమాసంపన్న యనుచు
 వందిమాగధు లిరువంకలఁ జేరి
 యందందఁ గైవార మమర సేయఁగను
 అచ్యుతనామాంకితాగ్రతనూజఁ
 డచ్యుత రామభద్రావనిభుఁడు 80
 మొదలైన తనయులు మువ్వ రవ్వేళఁ
 బొడలి మూర్తిత్రయంబో వీర లనఁగఁ
 బ్రభుశక్తి మెఱయ భద్రగజమ్ము లెక్కి
 యుభయ పార్శ్వంబుల నొరుపుగాఁ గొలువ
 మకరధ్వజంబులు మత్స్యకేతువులు 85
 పికిలిపూవులనదుల్ పింఛలాంఛనము
 సురమాయి జల్లుల సూర్యచంద్రులును
 గరుడధ్వజంబును గండభేరుండ
 మాదిగాఁ గల బిరుదాంకముల్ మెఱయ
 వేదండముల నెక్కి వే దండ మెఱయ 90
 రాజులు దొరలును రాజిల్లుచుండ
 రాజమార్గంబున రాజసం బమర
 రారాజరీతి నారఘునాథశౌరి
 స్వారిగా వచ్చుచో సంభ్రమంబునను
 గొప్ప యుప్పరిగల గోపురమ్ములను 95

బప్పరమ్ములఁ జైడి నజ్జపజ్జలను
 వీధుల నలతాల వింతసంతనల
 వేదుల నిలిచి యవ్వీటి జవ్వనులు
 కన్నులపండువుగాఁ గనుంగొనుచుఁ
 గన్నియలార యీగాంభీర్యశాలి
 కంతుఁడో యల రమాకాంతుఁడో యాజ
 యంతవసంతులయం దొక్కఁడుండో
 కాకున్న నింత చక్కఁడనంబుఁ గలుగు
 రాకుమాదులు గలరా ధరాస్థలిని
 అని పౌరకాంత లంతంతట నిలిచి
 జనపాలుమీఁద సేసలు చల్లి రపుడు
 వారిలోపల నొక్కవనితాలలామ
 మేదుసమాసమా మేడపైనుండి
 యన్నరేంద్రుని రాక కచ్చెరువంది
 పున్నమచందురుఁ బోలు నెమ్మోము
 వెలిదామరల నేలు వెడఁద కన్నులును
 దళుకులు దేఱు నిద్దంపు చెక్కులును
 సురశాఖశాఖల జోడైన భుజము
 లదణాబ్జముల మించు హస్తయుగ్మంబు
 పాంచజన్యమురీతిఁ బరగు కంతంబు
 గాంచనోరుకవాటగతి మించునురము
 సైకతస్థలికన్నఁ జదురైన జఘన
 మాకరికరముల నదలించు తొడలు
 లలితమహారాజలక్షణమ్ములను
 జెలువారు పాదరాజీవయుగంబు

100

105

110

115

120

మొదలైన యవయవములచేతఁ దనకు
ముదమొదవించు నమ్మోహనాకారు
మదనావతారు నామన్నహంబీరుఁ
గదలక జాలమార్గమ్మునఁ జూచి
సంతసంబును మహాశ్చర్యంబు నొంది 125

యంతరంగమున నిట్లని వితర్కించె
నింతటివాని నే నెందును గానఁ
గంతుఁ డిమ్మేదిసీకాంతుని కెనయె
చక్కనివారిలోఁ బక్కనివాఁడు
చొక్కరె యీతనిఁ జూచిన చెలులు 130

అని తెప్పవేయక యందందుఁ జూచి
మనమున హర్షించి మఱియు నిట్లనియెఁ
బ్రేమతో నీరాజబిగువుకాఁగిటను
వేమాఱు మరుకేళి విహరించు చెలులు
ఏనోము నోచిరో యేదైవములను 135

బూని పూజించిరో పూర్వజన్మమున
నీరాజకందర్పఁ డింపుసాంపారఁ
జేరరమ్మని పిల్చి చేపట్టి నన్ను
మోము మోమునఁ జేర్చి మోవి యానుచును
బ్రేమతోఁ గాఁగిటఁ బెనఁగు లెన్నటికి 140

తఱుకుచెక్కిలి నొక్కిఁ తమిమీఱ సొక్కి
యెలమిఁ బుక్కిటి విడె మిచ్చు లెన్నటికి
కురులు నున్నగ దువ్వి కొప్పమరించి
విరులు దిండుగఁ జుట్టి వేడుకమీఱఁ
గలపంబు నెమ్మేనఁ గలయ నలంది 145

తిలకంబుఁ గొనగోరఁ దీరుగా దిద్ది
 కళ లంటి సొక్కించి కరఁగించి కరఁగి
 కులుకుగుబ్బలఁ జీటి కూడు సెన్నటికి
 అను పల్కు పల్కి మోహతిశయంబు
 గనుపట్టఁగాఁ బులకలు జాడుకొనఁగ

150

పొరిఁబారి హర్షాశ్రుపూరముల్ దొరఁగఁ
 బరవళమైయున్న భావంబుఁ దెలిసి
 కొక్కోకములఁ జాల గుటిపడ్డరాతు
 చక్కెరభాణంపు సామ్రాణి నెక్కి
 యంచెలనున్న రాయంచబోదలను

155

జంచరీకమ్ములఁ జలువతెమ్మెరల
 గొరవంకలను గండుగోయిలగముల
 నిరువంకఁ బురికొల్పి యింతిపై నవుడు
 కండచక్కెరవిల్లు కరమునఁ బట్టి
 గండుతుమ్మెదనారి గట్టి మోపెట్టి

160

అలదులఁ గన్నెరాకమ్ము సంధించి
 కులుకుగుజ్జెత నేసి కోయని యార్చి
 యీ తెఱంగునఁ దూవు లేసి మన్నఘండు
 నాతిమర్కోద్ధాటనంబుఁ గావింపఁ
 జేరువనున్న నెచ్చెలికతై లెఱిఁగి

165

యారామఁ దోడ్కొని యారామమువకు
 వేవేగ వచ్చి యావెలఁదికి నవుడు
 భావజసంతాపభరము మాన్పుటకుఁ
 బుష్పాపచయమునఁ బ్రాద్దుపుచ్చుటకుఁ
 బుష్పవనాంతరంబునఁ జరింపుచును

170

బొన్నలుఁ బొగడలు బొండుమల్లియులుఁ
 గన్నె కేదంగులుఁ గలువపువ్వులును
 సన్నజాదులుఁ దావి సంపంగివిరులుఁ
 బన్నీటివిరులు సేవంతిపూవులును
 మొదలైన కుసుమగుఘాహంబు లెల్లఁ 175
 జిదిమి బంతులసరుల్ చెండ్లుగాఁ గట్టి
 కలకంఠకంఠికిఁ గాన్క కావింప
 వలచి వల్లమి సేసి వనవీధియందఁ
 జిగురుటాకులు మెక్కి చెలఁగి యామెక్కి
 డగరకోయిలలు మిటారించి పలుకఁ 180
 గూర్చితో నాగండుగోయిలగుంపు
 కార్కొగుళ్లని నీలకంఠంబు లాడ
 సాంద్రమా నా నెమ్మిచాలుక్రాల్ చూచి
 యెంద్రచాప మటంచు నంచలు కలఁగ
 నారాజహంసపక్షాననద్యుతులు 185
 నీరంద్రచంద్రికల్ నీరెండ లనుచు
 సారె సారె చకోర చక్రదంపతులు
 కూరిమితో జోడుఁ గూడి క్రీడింపఁ
 కలికి మాటికి వాటి కలయికల్ చూచి
 వలపెక్కి సొక్కి భావజుఁబారిఁ జిక్కి 190
 చిలుకలదాడికిఁ జెఱకువిల్కాని
 ములుకులవాడికి ముఖవాసనలకుఁ
 జేరెడు తేటికిఁ జెంగటనుండి
 దూతెడుబోటికిఁ దులడుల వచ్చు
 వలపులగాలికి వలపుపై వలపుఁ 195

గొలుపు విరాళికిఁ గుంది లోఁ గంది
 గట్టివావలరాచకాఁకలఁ దెరలి
 నిట్టూర్పు నిగుడించి నెమ్మొము వాంచి
 జలజాక్షి యున్నచో జాఱుగొప్పనను
 జలజలఁ గ్రొవ్విరుల్ జల్లన రాల 200
 వలరాయఁ డేసిన వాలమ్ము లనుచుఁ
 దలగడమీఁద హస్తముఁ జేర్చి యెఱగఁ
 గంకణంబులు ఘలుఘల్లని మ్రోయ
 శంకించి తాఁ గోరు జనపాలవరుని
 చేతి సానాకత్తి చిమ్ములో యనుచు 205
 నాతి దిగ్గన లేచి నలువంకఁ జూచి
 కాటుక కన్నీరు కడగంటఁ జాఱ
 గోట మీటుచును జెక్కునఁ జెయ్యి చేర్చి
 హృదయంబులోఁ జాల హేరాశమైన
 మదనవికారంబు మఱుపెట్టలేక 210
 లలనాళిరోమణి లజ్జాభరంబుఁ
 దొలఁగించి నేను కంతునిచేతఁ జిక్కి
 యీచందమునఁ గుంద నింద టూరకయ
 చూచుచున్నారఁటే శుకవాణులార
 అను పల్కు పల్కి యాయరవిందనయన 215
 తనుజెల్లఁ బరవశత్వంబు వహింపఁ
 బ్రియుఁడు వచ్చె నటంచుఁ బ్రేమతో లేచి
 బయలు కౌఁగిటఁ జేర్చ బాలికామణులు
 కరముఁ జెక్కిటఁ జేర్చి కటకటా చెలికి
 విరహతాపం బింత పెగ్గలం బాస 220

గురుకుచంబులమీఁది గొప్ప ముత్తైంపు
 సదు లింద్రసీలంపు సదు లయ్యె నకట
 ఘనసారపూరిత గంధసారంబు
 కనకాంగినెమ్మేనఁ గస్తూరి యయ్యె
 నీవి వీడఁదొడంగె నిగరంపుకెంపు 225

మోవి వాడఁదొడంగె మోము సెమరై
 నీమందగమన నేఁ డిట్లున్నచంద
 మేమంద మేమంద మేమందఱమును
 శిశిరోపచారముల్ నేసినఁగాని
 శశిముఖ మైకాఁక చల్లార దనుచుఁ 230
 జంపకగంధులు చలువలుదేఱు
 సంపంగివిరి గొప్ప చప్పరంబునను
 దెలిసిగ్గు కవురంపుఁ దిన్నెఁ గావించి
 చలువచెంగలువ మంచముపై నమర్చి
 పరవుగాఁ బుప్పొడి పఱపుఁ గావించి 235
 పరువంపుఁ [బూ[॥]]దిండ్లు బటువుగాఁ జేర్చి
 పడఁతుక నప్పు డప్పాన్నుపై నునిచి
 కడుదట్టముగ మలాకాగండ మలఁది
 పన్నీరు పైఁ జల్లి పరువంపుఁదావి
 పన్నీటి విరుల దుప్పటి మేనఁ గప్పి 240
 చిగురాకు పావడ చెంగల్వసురటి
 తగిన కాంతలతాంతతాలవృంతంబు
 కురువేడు జొంపవుఁ గుంచీయఁ బూని
 గురుకుచముందఱఁ గొందఱు వీవ
 హరినాక్షికి మృగాశహారముల్ వైచి 245

కరములఁ గవురంపుఁ గడియముల్ పూన్చి యొనరుఁ బుప్పొడిగందపొడి మేన నించి యొనయఁగా ధూపంబు లిరుగడ నిలిపి యిరీతిఁ జలువ లెన్నేనియుఁ జేయ నారమణికి కాఁక యగ్గలంబయ్యెఁ	250
జెలిమీనిగందంబు చిటిలి పైఁ బడినఁ గలఁగి యంగనల యంగము చుఱుక్కనియెఁ జెలియకుఁ గప్పిన సేవంతి చలువ కలువల చలువయై కనుపట్టె నవుడు శాంతిఁ బొందక కంఠు సంతాప మిట్లు	255
కాంత కంతంత కగ్గలమైనఁ జూచి చెలులార మనము చేసిన చల్వ లెల్లఁ గలికి తాపముఁ దీర్పఁగాఁజాలవయ్యె చెఱకువిల్తుని పూజ సేయక మనము పాఱఁదోలంబోవఁ బోవునే కాఁక	260
అని నిశ్చయించి వా రంద టచ్చెలిని గనికరంబునఁ జేరి కనికరంబునను బాఱుఁబయ్యెద కొంగు నవరించి గోర సారెకు నెఱికుదుల్ చక్కఁగాఁ దీర్చి యుక్కునఁ జేర్చి యూరాచ్చి యో యమ్మ	265
చక్కెరఖాణంపు సామ్రాణిదొరను నేఁడు పూజింపుమా నీమనోరథము లీడెద్దు నతఁడు నీ కేల చింతింప ననిమందలించి నెయ్యము కందలింప ¹ ఘనసారకదళికాకాంతారమునను	270

1. ...దలించి నెయ్యము కందలింప

పరపైన ద్రాక్షచప్పరములోపలను
 విరివియా పుప్పొడివేదియమీఁద
 కమ్మదామర ముద్దెగద్దియపైని
 ఘుమ్మను మొగలిరేకుపటంబు నిల్పి
 బాలికల్ మృగనాభివంకంబులోన 275

వాలారుఁ గొనగోరు వాగఱ నద్ది
 రతిమన్మథుల వ్రాసి రతిరాజుచెంత
 ఋతురాజు రేరాజు నిరుగడ వ్రాసి
 వారికిఁ జుట్టును వలికరువలిని
 గీర మయూర కోకిల మరాళముల 280

పలకల లిఖించి భజనకుం దగిన
 ఫలజలకునుమాదిబహుళవస్తువులు
 జీని తట్టల నించి చెంగట నుంచి
 యానీలకుంతల నటకు వేదెచ్చి¹
 మదనునియెదుట సమ్మదమున నిల్పఁ 285

బదరక యాచిత్రపటము నీక్షించి
 కనకాంగి యొకవిడిఁ గరమునఁ బూని
 ననవిల్తు నావాహనంబుఁ గావించి
 తావులు వెదచల్లు తఱుకుకెందమ్మి
 పూవుగద్దియ యిదె పుష్పకోదండ 290

యాచరించెదను నీ కర్ణవ్యంబు పాద్య
 మాచమనీయంబు నభిషేక మిదియె
 విరుల దుప్పటి యిదె వెడవింటివేల్పు
 హరిచందనం బిదె యంగజ నీకు
 మంచి పూసరు లివె మన్మథ నీకు 295

1. యానీలకుంతల నటకు దెచ్చుటయున

మించిన సా మ్మిదె మీనాంక నీకు
 ధూపదీపము లివె తుంటవిల్ రాయ
 యీపక్వఫల మిదె యిందిరాతనయ
 నీరాజనం బిదె నీరజబాణ
 కీరవాహన యిదె కేలు మోడ్చెదను 300

మఱవకు మ మ్మని మరువమ్ము లెత్తి
 హరిణాక్షి యపుడు పుష్పాంజలి యొసఁగి
 కేసరివిక్రమక్రీడలవాని
 నీసరి.....నృపశిఖామణిని
 రాజుల రాజైన రఘునాథవిభుని 305

యోజనమీఱ నేఁ డొనఁగూర్చు మనుచుఁ
 బతిఁ గూర్చునట్టి యుపాయంబుఁ గోరి
 యతిభక్తితో నుపాయనదాన మొసఁగి
 భావజాల్పితపరిపక్వఫలంబు
 లావనాంతరగద్ద్విజావళి కొసఁగి 310

పచ్చవిల్తునిఁ జాలఁ బ్రార్థన నేయ
 మచ్చెకంటికిఁ గాఁక మఱియును హెచ్చె
 హెచ్చిన కోపంబు హేరాళమైనఁ
 బచ్చవిల్తునిఁ జూచి భామ యి ట్లనియె
 భావజ మాపూజఁ బాలింపవైతి 315

వీవనంగుండవౌట నేర్పడె నెందు
 నింతుల నేచుచు నేవేళ నీవు
 మంతనంబునఁ జాల మాన్యుండవైతి
 గాని విక్రమశక్తిఁ గలవాఁడవేని
 నీనేడ్చు తెలు వోయె నిటలాక్షునెదుట 320

మలయజగంధుల మలఁగఁజేసెదవు మలయమాదత యెంత మందుఁడ వీవు పక్షపాతముఁగల బలగంబు లనుచు రక్షింతుగా మిమ్ము రాచిల్కలార ఇక్షుశ రాగునుం డేఁచువేళలను	825
పక్షపాతము లేక పలుకుట తగవె యనుచుఁ గందర్ప మందానిలంబులను మనసిజు బలముల మాటికి దూఱి యేమి సేయుదు నింక నేవేల్పుఁ గొల్తు నేమలయజగంధి నేను ప్రార్థింతు	830
నారాజకందద్దు నారాజచంద్రు నారాజదేవేంద్రు నామహారాజు సమయంబుఁ గనుఁగొని సముఖంబుఁ జేరి మమతతోదుత నాదు మనవు లాతనికిఁ దెలిపి యెవ్వరు తోడితెచ్చెద రనుచు	835
నెలఁతుక బొటవ్రేల నేల వ్రాయుచును అటు నిటుఁ జూచుచు నక్కటా దైవ మిటువలె సేయునే యేమందు ననుచు విన్నఁదనంబున విరహాబ్ధి మునిఁగి యున్న నెచ్చెలిఁ జూచి యువిద లి ట్లనిరి	840
చిలుక తేజయఁట చెఱకఁట విల్లు బళి బళి తుమ్మెద బారఁట ¹ నారి చెంగల్వవిరులఁట చికిలి ² వాలమ్ము లఁగంబు లేనివాఁడట యేటుకాఁడు ఆయమ్ము లెవ్వారి యాయమ్ము నాట	845

నోయమ్మ యిటువంటి యూహలు గలవె
అని తన వల పెల్ల నాటడిసేయు
వనితలఁ జూచి యావాల్లంటి పలికెఁ
జెఱకుసింగిఁ జాఱఁ జెఱకు లోనగుట
సరకుసేయక నన్ను సారెకు మీఱు

350

ఇంగితం బెఱుఁగక యీలాగు వల్క
నంగనామఁబులార యర్థమా మీఱుఁ
జిన్ననాఁ డాదిగాఁ జెలిమితో మీఱ
లున్నవా రని యెంచి యుండితిఁ గాని
వేఱొక రందురో విందునో నేను

355

మీ రొక చెలులఁటే మేదిసీధవుని
కడకు మి మ్మంపితేఁ గార్య మీఱేర్చి
నడతురో యేలాగు నడతురో కాని
అని పల్కి వారల నందఱఁ బనిచి
మనసిజసంతాపమగ్నయై యపుడు

360

సరసిజేక్షణ యొకచలువసంపంగి
తరువునీడను నిల్చి తనలోనఁ దాను
ఈవనంబున నున్న యిందిందిరంబు
నావిభుఁ దోడితే నంపితినేని

అక్కడి చెలులముఖాబ్జవాసనకుఁ

365

దక్కక సొక్కక తా నేల వచ్చు
హంసను దూతిగా నంపిన వారి
హంసకధ్వని విని యచటనే యుంజు
ఆగండుగోయిల నంపిన వారి

రాగంబు విని యనురాగంబు నొందుఁ

370

గాన వీటిని బంపఁ గార్యంబు నడవ
 దే నెవ్వరిని బంతు నిటమీఁద ననుచు
 నాలోలలోచన యంతరంగమున
 నాలోచనము సేయ నర్చితుండైన
 పంచదారను చిను బాబావజీరుఁ 375

డించుఁబోఁడియభీష్ట మీడేర్చు మనుచుఁ
 బంచిన దూతికభాతిగా నొక్క
 పంచవర్ణ శుకంబు భామ చే నిల్చి
 అక్కక్క మోవిపం డందియి మృనుచు
 మక్కువ మాటల మమతఁ బుట్టింపఁ 380

జొక్కఁపు రెక్కలు సొగసుగా దువ్వి
 చక్కెరఁ గొమ్మని జవ్వని యొసఁగఁ
 గలకంఠి యి ట్లెల కందెద వనుచుఁ
 జిలుక యప్పుడు ముద్దుఁ జిలుక త న్నడుగఁ
 జిలుకలకొలికి యాచిలుకను జూచి 385

పలికె ని ట్లని తన భావంబుఁ దెలియ
 వింత యొక్కటి గంటి వింటివా చిలుక
 సంతసంబున నేను సాధంబుమీఁద
 కొమ్మలు కొలువంగఁ గొలువున్నవేళ
 కమ్మవిల్కాని చక్కఁదనంబువాఁడు 390

పూర్ణేందుకళలను బొలుపొందువాఁడు
 కర్ణాంత దీర్ఘమా కనునోయివాఁడు
 రసికుఁ డాయుచ్యుత రఘునాథశౌరి
 అసమానవై భవ మమరఁగా నేఁడు
 రారాజు మీఱి యారాజమాన్యమున 395

స్వారి రా నింకొక్కసారి రాగోరి
 కన్నులపండువగాఁ జూచుచుండఁ
 గన్నులవిలుకాఁడు కడుఁగాసి నేసి
 వేడిమిఁ జూప నావెతఁ జూడలేక
 తోడిచెలుల్ నన్నుఁ దోడితే నిందుఁ

400

బలవింపఁగా నాదు భాగ్యంబుకతనఁ
 జలుక వచ్చితివి నా జీవ మిచ్చితివి
 ఆదికాలంబున నానైషధునకు
 నాదమయంతికి హంసదూత్యంబు
 సవరించి కీర్తలు సంతరించుటయు

405

భువనైకమాన్య యాభోజకన్యకకు
 నవనీతచోడు మన్నారుఁ జేకూర్చి
 భువి నొక్కద్విజరాజు పొగడొందుటయును
 విన్నావు గనుక నావృత్తాంత మెల్లఁ
 గన్నావు గనుక నాఘనమైన కాఁకఁ

410

దీర్చునుపాయంబుఁ దెలుపుమా నీవు
 నేర్చిన నేర్పులు నేఁడు చూచెదను
 అనిశంబు నావంటి యనుఁగుఁజుట్టంబు
 కనకాంగి కలుగంగఁ గలఁగంగనేల
 అపరంజి పంజరంబందు నిన్నునిచి

415

కృపతోడ రతనాల గిన్నెలోపలను
 గమ్మని పండ్లు పాల్ కండ చక్కెరయు
 నమ్మదంబున నిచ్చి సాకితి వీవు
 ఇంతకాలంబు నన్నిట్లు పోషించు
 టింతి యిప్పటికిఁగా కెప్పటికమ్మ

420

ననుఁ బంపవమ్మ యావరనాథుకడకు
 మనసు రంజిల్ల నీమనవులు తెలిపి
 అచ్చుతేంద్రుకుమారు నసహాయశూరు
 నిచ్చటి కేఁ దెత్తు నిదె పోయివత్తు
 ననువల్కు చిల్ల నందండఁ బ్రార్థించి 425
 మనమున హర్షించి మఱి వీడుకొలిపి
 బాలికామణి తన పతిరాకఁ గోరి
 జాలిటింట వసించె జాలిఁ బాలించి
 అని హేమకమలాసహాయునిపేర
 ఘనఘనాఘననీలకాయునిపేర 430
 సత్యభామాభీష్టసంధాయిపేర
 దైత్యభేదనవినోదవిధాయిపేర
 దక్షిణద్వారకాస్థలవర్తిపేర
 లక్షణాలోలలీలామూర్తిపేర
 ఆభీరభీరుమోహనశీలుపేర 435
 గోభీలమునిపాలి గోపాలుపేర
 లాలించిసామ్రాజ్యలాభవైభవము
 పాలించు రాజగోపాలుని పేర
 సంకేతంబై సుకబ్ధార్థవైభికి
 సంకేతమై కవిశ్రావ్యమై వెలయ 440
 శ్రీరాజగోపాలసేవానిరూఢ
 సారసారస్వతసాభాగ్యశాలి
 చినచెవ్వ యాచ్యుత క్షితిపాలవంశ
 ఘనవాహనారామకల్పభూరుహము
 వర్ణింపు రఘునాథ వసుమతీనాథ 445

మూర్ధన్యనవసుధాంబుధిసుధాకరుఁడు

శ్రీమత్కళావతీసీమంతవతికి

నోములపంటయై నుతికెక్కు మేటి

జన విలక్షణ సలక్షణ చతుర్వేది

జనవిచక్షణ గుణ స్తవనీయచద్య

450

దీక్షాదినియమ వైదికమంత్రతంత్ర

దక్షిణాసాంగ శతక్రతుయాజి

తిరుమల శ్రీతాత దేశికాధీశ

పరమోపదేశతత్పరమానసుండు

తనతండ్రయే కులదైవ మటంచు

455

ననిశంబుఁ గొలుచు మహారాజయోగి

శతసహస్రాదిక సకుటుంబవిప్ర

సతతాన్నదానదీక్షాధురంధరుఁడు

ప్రతివర్షవిహితహిరణ్యగర్భాది

వితతమహాదానవిద్యావినోది

460

బంధుర రణశూర పాండ్య తుండీర

గంధసింధుర రాజకంఠీరవుండు

జీర్ణకర్ణాటక సింహాసనంబు

పూర్ణంబు సేసిన పురుషరత్నంబు

అష్టభాషావిశేషాభిజ్ఞసుకవి

465

పుష్టిదానవిధానభోజభూజాని

కమనీయరుక్మిణీకల్యాణముఖ్య

సమధికనాటకసంవిధాయకుఁడు

మహనీయపదపద్యమంజరీముఖ్య

బహుళప్రబంధనిబంధనశాలి

470

తడయక పదియాఱు దానంబు లొక్క-

గడియలోఁ జేసిన ఘనదానపరుఁడు

అవనిఁ జంపకవల్లికాభిధానమున

వివిధాగ్రహారముల్ వెలయించుమేటి

నవరసికులకెల్ల నాయకుఁడైన

475

కవిరాజు విజయరాఘవమహీవిభుఁడు

పలుకు జవ్వనిమోవి పంచదారలను

దిలఱించు తీయని తేటమాటలను

కమనీయనవరసగర్భసందర్భ

విమలవైఖరి మించ విరచించినట్టి

480

నవ్యమా రఘునాథనాయకాభ్యుదయ

కావ్యరాజమునందుఁ గవులు వర్ణింప

సారశృంగారరసప్రసంగమున

నారూఢమగు ద్వితీయాశ్వాసమయ్యె.

484

రఘునాథనాయకాభ్యుదయమునందుఁ

ద్వితీయాశ్వాసము సమాప్తము.

రఘునాథనాయకాభ్యుదయము

తృతీయాశ్వాసము

శ్రీచంపకవనీశ త్రిజగత్ప్రకాశ
 భేచరస్తుత చారుకీర్తిసంసార
 నిజభజనోపాయ నియమధారేయ
 విజయరాఘవధీర విహితోపచార
 భోజకన్యాముఖాంభోజమరాళ 5
 రాజతగుణశీల రాజగోపాల
 అచ్చుతరఘునాథుఁ డంత నక్కడను
 విచ్చలవిడి స్వారి విచ్చేసి మరలి
 చతురంగబలములు సరసఁ గొల్వంగఁ
 బ్రతిలేని యాహజారముఁ జేరవచ్చి 10
 కరులమీఁదనె యుండి కరములు మొగుచు
 కురిరాచకొమరులఁ గొండఱఁ బనిచి
 భద్రగణేంద్రంబుపై నున్నయల్ల
 భద్రశాలను శామభద్రు సేవించి
 సరగ లక్ష్మీవిలాసముఁ బ్రవేశించి 15
 చరణసంజ్ఞను గలి నరుదుకుఁ జేర్చి
 చనవడు లగుదొరల్ సరసకుఁ జేరి
 ఘనభయభక్తులఁ గైదండ లొసఁగ
 నవుడు భద్రగణేంద్ర ఘచ్చట డిగ్గి
 యపరంజి మెఱుఁగుల వూరిగల నీడఁ 20

జక్కఁగా నెరరాజసంబున వచ్చి
 యక్కడి రంగనాయకుల సేవించి
 కైలాగు జతనంబు కల్యాణశీల
 మేలుప్పరంబు గాంభీర్యసముద్ర
 దాటవదానంబు ధరణీశ యనుచు 25
 నాటోపమున వేత్రహస్తులు పలుక
 శ్రీరామసాధంబుచెంత నున్నట్టి
 యారాజగోపాలు నవుడు సేవించి
 పరపైన చల్వతాపలకమీఁదటను
 పఱచిన తావికెంబట్టు గద్దిగను 30
 ఆసీనుడై యుండి యగుమువారలను
 జేసన్నఁ గొందఱ సెలవిచ్చి పంపి
 సరసవిద్యత్కవిసార్యభౌములను
 సరసకు రప్పించి చాల లాలించి
 కొంతసేపు కవిత్వగోష్ఠితో నుండి 35
 యంతట వారికొ ల్లెవనపిమ్మటను
 జైఠ్ఠియంగులు బఱువుపాగులును
 గాటంపు బంగారు గంటపుటారలు
 పరరాఘవులనున్న ప్రముఖులు బంప
 వెరవరులై నట్టి వేగులవారు 40
 దినదినంబును దెచ్చు దినసరుల్ పూని
 చనవరులగు రాయసంబులవారు
 నగరికి నావులైన మజాలశీలు
 నిగనిగల్ వెదచల్లు నిమ్మపండ్లవుడు
 కరములఁ బూనికై కానుకల్ సేసి 45

గరిమతోఁ జేతులు కట్టుక నిల్వఁ
 దెలువుఁ జేమైనను దిక్కులకార్య
 ములు వ్రాసి వచ్చెనా మొన్న నిన్నటను
 అన విని మీయాజ్ఞ యశాదలఁ దాల్చి
 కనుగన్న మెలఁగుచుఁ గప్పముల్ కట్టి

50

దినదినంబును మిమ్ము దేశాధిపతులు
 కని మఱిఁ గొల్వఁగాఁ గార్య మెక్కడిది
 పడుమట తోవూరి పాలెంబులోన
 నడచిన సమరసన్నాహంబు లెల్ల
 విని పాదుశాలు మీవిజయోత్సవంబుఁ

55

గొనియాడి తమ వగగుఱిమనుష్యులను
 బనిచినారని వారి పజ్జ నున్నట్టి
 మననారణపు యా మర్యాదలెల్ల
 వ్రావించి తన విన్న పత్ర మఱిచించి
 చాయఁగా వినుఁడని చదివి రిట్లనుచు.

60

అని విన్నవించి కార్యాంశముల్ దెలియ
 దినగరుల్ చదివిరి తేటపడంగఁ
 గుళ్ళయిపైఁ బాగ కుదురుగాఁ జుట్టి
 యొళ్లలోఁ గడితంబు లొప్పుగా నునుచి
 సారెకు మణియంపు చడితముల్ పూని

65

తారసంబుగ వివాదములు సేయుచును
 యాయవ్యయంబుల కన్యోన్యచింత
 సేయుచుఁ గరణికుల్ చెంగట నిల్చి
 మనువర్తి లెక్కయు మణియంపు లెక్క
 వినుపింప విని వారి వీడ్కోల్చి యవుడు

70

మంతనంబునఁ దగు మంత్రులతోడ
 సంతరంగమున నేకాంతంబు లాడి
 యంతఃపురద్వార మటు చేరి నడువ
 కాంత లిద్దఱు చేరి కైదండ లొసఁగ
 బంగారు తంబుగ పన్నీటిచేత

75

నంగనామణులు పాదాజ్ఞముల్ గడుగ
 ముదిత యొక్కతె పాదములు తడియొత్త
 నుదిరి కాళంజి వే తొకతె ధరింప
 సకియ వే తొక్కతె చలువ పన్నీటి
 చికిలి బంగరుగిండి చేతి కందీయ

80

ధరణితలేంద్రుండు తాంబూల మపుడు
 పరిహరించి ప్రసూన పరిమళమిళిత
 మధురోదకముల ముమ్మఱుఁ బుక్కిలించి
 యధరంబుఁ బావడ నటు తడియొత్తి
 రాజసంబున నిందిరామందిరమున

85

రాజులు రాజ్యేందరకుఁ గేలు మొగిచి
 వరరత్నకీర్ణమై వర్ణిం.....
నాఁబోతు లమరించినట్టి
 ధవళారుణాసితౌదనకుంభములును
 వివిధాం.....

90

వెంపరాజకుమారి విఖ్యాతి మీఱి
 సంపంగి మన్నారు సప్తకుండైన
 విజయరాఘవ.....

.....
మకళావతీ సాధ్య

95

.....

చెలులు గొల్వఁగఁ బతి చెంగట నిల్చె
విశ్వనాథునిపేర విభువుత్రియగు.

.....యవుడు

తనచెలుల్ గొల్వఁగా ధవుచెంత నిలిచె 100

పాండిత్యశాలిని బయ్యపనె.....

.....లాక్ష్యంబ యవుడు

వెలఁదులు గొల్వఁగా విభుచెంత నిలిచె

గారవమ్మున ది.....

యెలమి నల్లుని వేంకటేంద్రుని తనయ

వెలఁదుల మేల్బంతి వేంకటమ్ముయను

చివురుఁబోలులు తమ చేతి కందిచ్చు

నవరత్ననీరాజనము లిచ్చి రంత 105

నిలువుటద్దం బొక నెలఁత ధరింప

తలిరుఁబోలులు చవి తట్టలఁ బట్టఁ

గడువేడఁ గొలువుసింగారమ్ము సొమ్ము

సడలించి సరిగంచు చలువలు గట్టి

చిన్నారి యొంట్లును శ్రీరామతాళి 110

సన్నవజ్రముల చేసరులు ధరించి

యావేళఁ బంచమహాయజ్ఞములను

గావించి పతి యున్నగతి విలోకించి

సింగంపు మొగముల చేదుళ్ల నొప్పు

బంగారు కంబాల బవిరి కన్నట్టు 115

చారువిశాలభోజనశాల మ్రోల

సారసలోచనల్ జతఁ గూర్చినట్టి

ధవళశంఖంబులు తాళముల్ మ్రోయఁ

బువుఁబోడు లఱు బోనవుటికలఁ దెచ్చి

సరిగబంగరు తెర చాటుగ నిల్చి 120

మటియొకకొండలు మానినీమణుల
 ధరణీశ్వరునకుఁ గుండనఁపుఁ బీఠమునఁ
 బరవుగాఁ బురతకాల్పలు ఘటించి
 ఫలకముల్ రత్నకంబళముల్ తివాసు
 లలఁతి చక్కశముల నందంద నిల్పి

125

మగతాల నిగరాల మలచిన పనుల
 జిగిఁదేఱు బంగారు సింగపుఁగోళ్ల
 నానూఢమై మించు నడిగమిఁదఁ
 బేరోదనపు బొడ్డు పెద్దపల్లెంబు
 పదిలంబుగా నుంచి భాసురకనక

130

కదళీదళము లిరుగడల నమర్చి
 బటువులు చౌకముల్ పట్టెలు గాఁగ
 ఘటించి నట్టి బంగరు గిన్నె లునిచి
 యోరలఁ గీర మయూర దుత్తూర
 కోరకముఖములఁ గ్రొంబైఁడి గిండ్లఁ

135

గలువ పాదిరి తావి గమగమ వలచు
 చలువనీ రటునుంచి చాలుగా నించి
 యుగచమోముల మించు హరివాణములును
 గంచముల్ పల్లెముల్ గంగాళములును
 గదళీదళమ్ములు కత్తైర దొప్ప

140

లుదిరిగిన్నెలు కోర లుచితం బెఱింగి
 రెండుబంతులును వేర్వేఱు నమర్చి
 కొండిక పాయంపుఁ గులుకు గుబ్బెతలు
 పల్లెముంచితి మని భయభక్తులమర
 నల్లనల్లన నిల్చి యవు డెచ్చరింప

145

వేదండ నున్న యావేదండయాన
 కై దండ యొసంగ బంగరు పీట డిగ్గి
 పట్టభద్రుడు జీనిపట్టుగడ్డిగను
 పట్టంపుఁజెలులతో బంతిఁ గూర్చుండ
 గిలుకుమట్టెలు మ్రోయఁ గీరసల్లాప

150

కులుకుచుఁ బచ్చుడుల్ గొనివచ్చె నొకతె
 బాళువాకడియముల్ సరిమ్రోయ నొకతె
 శాలితండులపుఁ బ్రసాదంబుఁ దెచ్చె
 ముంగామురంబులు మొరయఁగా నొకతె
 బంగారుచాయల పప్పులు తెచ్చె.

155

తరుణి యొక్కతె సందిదండలు మ్రోయ
 సరగునఁ దెచ్చెను సద్యోఘృతంబు.
 సరిపెణల్ తడఁబడఁ జయ్యన నొక్క
 గురుకుచ శాకపుఁ గూరలు దెచ్చె
 నప్పడాల్ నువుఁబొడి హవణించినట్టి
 కప్పురకోడి యొక్కలతాంగి తెచ్చె
 తురిమిన తెంకాయతునియలు గూర్చి

160

కరివేపపొడి చల్లి కమ్మనినేతఁ
 బొంకంబుగాఁ దాల్చి పొదిగివయట్టి
 కుంకుమకోడిఁ గైకొని వచ్చె నొకతె
 చణకచూర్ణంబుతో సగఁబాలు గాఁగ
 మినుపచూర్ణముఁ గూర్చి మేదించి మిగులఁ
 గమ్మగా వండిన కస్తూరి కోడి

165

కొమ్మ వేటొక్కతె కొనివచ్చె నపుడు
 చవు లట్టిపడఁ జీని చక్కెరఁ జల్లి

170

నవనీతఖండముల్ నవముగాఁ గూర్చి
 మృదుపాకముగ నొనర్చిన పాలకోడి
 యుదుటుగుబ్బల చెలి యొక్కతె తెచ్చె
 లశునఖండములు పలాండుఖండములు
 వికదంబుగాఁ గూర్చి వేఁపుడుం బొట్లు 175

కలయంగఁ జల్లిన కట్టుకోడియును
 నులువకోడియుఁ దెచ్చె నొకచకోరాక్షి
 మృగమదఘనసారమేళనజనిత
 భుగభుగవాసన భువనముల్ నిండ
 నృపభోగ్యమైన వన్నీరుపాయసము 180

చపలాక్షి యొక్కతె సరగునఁ దెచ్చె
 వెలిచెల కఱకుట్లు వెన్నచక్కెరయుఁ
 జలికించి వండిన చేపలయూర్పు
 జాపత్రియును గురాసాని యోమంబు
 వేఁపుట్లు కొలనురి విత్తులు గూర్చి 185

రంజలునట్టి బిరంజి వేటొక్క
 కంజాక్షి యప్పుడు గైకొని వచ్చె
 వడియముల్ వపఁగూర్చి¹ వండినయట్టి
 పొడికూరవర లొకపొలఁతుక తెచ్చె
 వెలిచెల పూరేళ్ల విలసిల్లునట్టి 190

చలువయానం బొకసఖ తెచ్చె నపుడు
 క్రొందునుకలుచేసి క్రొవ్విిన వేల
 కండనగాయ తక్రంబునఁ గడిగి
 జంబీరసారసేచనముఁ గావించి
 గంబూర కస్తూరి కడు కదంబించి 195

1. వముఁగూర్చి.

యొప్పుగా వపతోడ నొనఁగూర్చినట్టి
 యుప్పురసం బొకయొయ్యారి తెచ్చె
 నప్పడంబులు వడియంబులు గూర్చి
 కప్పురతావులు ఘమ్మని నిగుడ
 రుచుల చిక్కుడుకాయ రొయ్యలయూర్పు 200
 కుచజతలికుచ చేఱొనివచ్చె నొకతె
 బిత్తరి యొక్కతె పేణీలు తెచ్చె
 మత్తకాశిని యోర్తు మండగల్ తెచ్చె
 లలనామణి యొకర్తు లడ్డముల్ దెచ్చె
 కలికి యొక్కతె పూర్ణకలశముల్ దెచ్చె 205
 సకియోర్తు వెన్నక జ్జాయంబు తెచ్చె
 మకరలోచనయోర్తు మణుఁగుబూల్ తెచ్చె
 అతివ యొక్కతె తెలి యతిరసాల్ దెచ్చె
 సతి యోర్తు తగుసారసత్తులు దెచ్చె
 కలకంఠి యొక్కతె కలివడల్ దెచ్చె 210
 దలిరుబోణి యొకర్తు దధివడల్ దెచ్చె
 రమణి వేటొకతె యామ్రపువడల్ దెచ్చె
 గోమ లొక్కతె పప్పుకుసుములు దెచ్చె
 తెలికుక్కు రొట్టయుఁ దెంకాయరొట్టె
 చలువలు వెదచల్లు సంబాదురొట్టె 215
 తెరటు బల్ తనిఁబాలు తెంకాయపాలు
 గరగరనగు జీలకరపాయసంబు
 సరగ డాల్ వైచిన చలువపాయసము
 సురభిశంబై యొప్పు సొజ్జపాయసము
 కమ్మని శిఖరిగుల్ కలవంటకములు 220

కొమ్మలు కొండలు కొనివచ్చి రవుడు
 రసములు జలికెడు రసదాడిపండ్లు
 కునుమాస్త్రమును మించు కోమలి తెచ్చె
 చిలుప చిలుప తేనెఁ జలికెడు పనస
 తొల లొక్కగంధసింధురయాన తెచ్చె 225

తియ్యమామిడిపండ్లు తేనెలో వైచి
 యొయ్యన నపు డొకయొయ్యారి తెచ్చె
 రస మొల్కు ద్వీపాంతరపు ద్రాక్షపండ్లు
 పసమించు ఖర్జూరఫలపరంపరలు
 నిగనిగల్ వెదచల్లు నేరెడుపండ్లు 230

పగడాల జిగిదేలు బలురేగుపండ్లు
 గేదంగి షాయల కిత్తడిపండ్లు
 స్వాదుగుణంబు డించని పాలపండ్లు
 కాంతులు దేలు చొక్కపు దోసపండ్లు
 వింతరుచుల్ చూపు వెలఁగపండులును 235

బైగోవకెంపుల పకవకనవ్వు
 బాగైన దాడిమపండ్ల విత్తులును
 దళుకు జీని కడాని తట్టల నించి
 వెలఁదులు తెచ్చిరి వేర్వేరు నవుడు
 చొక్కమా పెన్నరుచుల్ బినాళింప 240

మిక్కిలి పసమించు మీఁగడచట్లు
 సారమా జంబీరసారంపురుచులు
 మీఱంగ లవణంబు మితముగాఁ గూర్చి
 మేలైన సాంటితో మిళితమైనట్టి
 యేలకివాడి వైచి యింపు దీపింపఁ 245

దగు వట్టివేళ్లచేతావులు గట్టి
 మగువయొక్కతె నీరుముఱ్ఱిగఁ దెచ్చె
 పరిపరివిధముల బహుపదార్థములు
 తెఱవ లిత్తెఱఁగునఁ దెచ్చి వడ్డింప
 నారామభద్రున కర్పణచేసి

250

యారాజముఖులతో నవు డారగించి
 శీతాంశువదనలు చేగిండ్లు వంప
 శీతలోదకమునఁ జేతులు వార్చి
 యవనీశుఁ డవుడు శుద్ధాచమనంబు
 నవరించి తులసిభక్షణ మొనరించి

255

యాలోన శతపదన్యాసంబు చేసి
 బాలరామాయణపఠనం బొనర్చి
 జాళువా బంగారు సరిగల వనుల
 మేలైన గద్దిగమీఁదఁ గూర్చుండ
 పడఁతులు కవురంపు బాగా లొసంగ

260

విడమునేయుచు నున్న వేళను జేరి
 ముత్తేలయారతుల్ ముదితలు జాల
 బత్తితో నెత్తి రాపట్టభద్రునకు
 నీరీతిఁ గొలువుండి యింతుల నెల్ల
 వారివా రిండ్లకు వరుసతోఁ బనిచి

265

జారుగు పీఠలు బలనూత్రములును
 సారకాసారముల్ చాల నొప్పారు
 నారామసీమ లొయ్యనఁ జేరవచ్చి
 యారాజకందర్బుఁ డందంబు మీఱఁ
 దుంటవిల్ కడ తైచి దురుసైనయట్టి

270

యుంటవిల్లు వహించెనో మరుం డనగ
 నుడిగంపు నెచ్చలు లుంట లందీయ
 కడనున్న లక్ష్మముల్ గదియ నేయుచును
 విరులజొంపములచే వేడ్క పుట్టించు
 సురపొన్ననీడలు చూచి సొక్కచును

275

తిన్నని వలితాల తిన్నెల ఊంచు
 పొన్నగున్నలనీడ పొగడుచుఁ జేరి
 చందన కాంచన సహకారములును
 మందార బంబీర మాతులుంగములు
 పారిజాత పలాశ పారిభద్రములు

280

నారంగ పూగ పున్నాగ నాగములు
 మొదలైన తరువుల మురువుఁ గన్నోనుచుఁ
 బొదరిండ్ల భృంగముల్ పొదలఁజూచుచును
 చిలుకలు కోయిలల్ చెలరేఁగి పల్కఁ
 గొలఁకుల జక్కవల్ కూడి క్రీడింప

285

శారీకాదంపతుల్ జతఁగూడి పల్కఁ
 గోరి మయూరికల్ కొలువులు చూప
 మలయానిలము శైత్యమాండ్యసారభ్య
 కలితమై యందందఁ గడు మిటఱింపఁ
 గనుఁగొంచు నవ్వు డాకాంతారమునను

290

జనరంజనంబైన సుంపంగినీడ
 నావింటి కొప్పున హస్తముఁ జేర్చి
 పూవింటిరాయల పాలువు[న. శున్న*]
 నిది వేళ యని చాల నిచ్చలో నుట్టి
 నుడతి పంచినయట్టి గుకరాజ ముత్రుడు

295

మనుజభాషణముల మమతఁ జాపుచును
 జనపాలు హస్తాంబుజంబుపై వ్రాలి
 కల్యాణగుణశీల కరుణాలవాల
 కల్యాణ మగు నీకు కామినీమదన
 నీమోహనాకృతి నీవిలాసంబు

300

భూమిరాజులయందుఁ బొడఁగాన నెందుఁ
 బ్రభుశిఖామః యనఁ బ్రస్తుతికెక్కి
 యభినవాంగజుండవై యవతరించితివి
 నినుఁ గనుంగొనునట్టి నెలఁత కెందైన
 మనసు కరఁగకున్నె మదనావతార

305

అని పల్కు రాచిల్కు నందంద దువ్వి
 జనపతి పలికెను జాతుర్య మెగుఁగ
 నెవ్వరు పోషింతు రెచ్చట నుండు
 వివ్వనంబునకు రా నేమి కారణము
 రాచిల్కు నవసుధారసధార లొల్కు

310

మాచెవులకు నీదు మాట లింపయ్యె
 నీవు వచ్చిన కార్య మెఱిఁగింపు నీకుఁ
 గావలసిన కోర్కె కావెంతు సనిన
 రాజకీరము వల్కె రాజదేవేంద్ర
 రాజకంఠీరవ రాజాధిరాజ

315

రాజన్యమూర్ధన్య రాజదేవేంద్ర
 అమ్మఘవంతుని యాచార్యుడైన
 మిమ్ము మాటలచేత మెప్పింపఁగలఁడె
 అంతటివారు మీ రవకాశ మిచ్చి
 వింతగా నాపల్కు వివరీకు టెల్ల

320

- బలి బలి నేడు నా భాగ్యంబు కాదె
 తెలిపెద వినవయ్య ధీరవిచార
 నేను వచ్చిన కార్య మెఱిగింపు మనుచు
 నానతిచ్చితివి కార్యంబు ఫలించె
 బాడి తప్పని పట్టభద్రుండ వందు 325
 రాడి తప్పని రాజ వందురు నిన్ను
 గాన నే వచ్చిన కార్యభారంబు
 బూని తెల్పెద విను భువనైకవీర
 ప్రజ లెల్ల గొల్వఁగా రాజమార్గమున
 గజరాజుపై నెక్కి గరిమతో మీరు 330
 నెరరాజసంబున నేడు విచ్చేయ
 సరిలేని మణిసాధజాలమార్గమున
 మక్కువ మిముఁ జూచి మాదిత్ర రేఖ
 మిక్కిలి సొక్కి యా మీనాంకుఁ డేచ
 శృంగారవనిఁ జేరి శృంగారవతులు 335
 సంగతిగాఁ జేయు చలువలవలనఁ
 గంతుసంతాపంబు కడతేఱకున్నఁ
 గాంతను జూచిన కనికరంబునను
 జిన్ననాఁ డాదిగాఁ జెలిమితో నన్ను
 మన్నించి పెందిన మన్నన నెంచి 340
 కన్నెరో యేటికిఁ గందెద వన్న
 నన్ను వీక్షించి యా నారీలలామ
 సమ్మదంబున మీరు స్వారి వచ్చుటయు
 మిమ్ముఁ గన్నాని తాను మేల్పడుటయును
 ఆదిగాఁగల కార్య మంతయుఁ దెల్పి 345

యేది దిక్కని మఱి యెంతయుఁ గుండి
 యందని ప్రమానిపం డాశించియున్న
 నందంబుకాదె నే నతనిఁ గోరుటలు
 గోరిన నేమాయెఁ గువలయపతులఁ
 గోరి తెమ్మనునట్టి కొమ్మలు లేరె

350

కూరిమి మీఱఁగాఁ గోరిన పతిని
 నేరువుతోఁ దెచ్చు నెచ్చెలు లేరె
 యక్కటా నామోహ మాఱడివెట్టి
 యెక్కడి వల పిది యెక్కడి తలఁపు
 అక్కరో చాలించు మని రింతె కాని

355

మక్కువఁ జెలులు నా మదనవేదనలు
 తెలిసి నావిధుఁ దోడితెచ్చెద మనుచు
 బలి బలీ యొకమాట పలుకలేరైరి
 అని వారి దూఱి హంసాళిఁ గోకిల
 ననుపంగలేక నన్ననువుచో మీకు

360

మాటి మాటికిఁ దన మనవు లన్నియును
 బోఁటి తెల్పుమటంచు బోధించి పంచె
 విమ్ము సారెకుఁ జూచు మీరూపరేఖ
 నెమ్మదిలోపల నెలకొనఁజేసి

సమ్మదంబున నున్న గమయంబుఁ జూచి

365

కమ్మగేదఁగి నేజు గైకొని మరుఁడు
 చేకొద్ది ననుఁ గుమ్మి చీకాకుచేసె
 నోకృపానిధి యింక నోర్వలే ననియె
 కనకాంగి రూపరేఖావిలాసములు

వనజాసనునికై న వర్ణింపఁదరమె

370

మరుని పట్టపువంతి మరువంపుబంతి
 తరుణుల మేల్బంతి తగు నీకె యింతి
 ఆకన్ను లాచన్ను లావిలాసంబు
 లాకుల్కు లాపల్కు లామిటారంబు
 లానగ వాబిగు వాదవారంబు 375
 లానీటు లాపాట లావికాసంబు
 లాచంద మాయంద మాయెయారంబు
 ఆచెల్వ మేచెల్వ లందును లేదు
 ధరణీక యాయింతి దక్కిన నీకు
 మఱి వేతె తక్కిన మాట లిం కేల 380
 రాజ కేఖర మిమ్ము రసదృష్టి జూచు
 రాజబింబాస్యపై రతిరాజు కినియఁ
 జేపట్టక పరాకు చేసితిరేనిఁ
 గోపింపవలవ దా కొదవ యెవ్వరిది
 అని పల్కు పల్కుల కవ్వడు మెచ్చి 385
 మనుజాధినాథుఁ డామ త్తకీరంబు
 మీచెలి మామీఁడ మేల్పడె ననుచు
 నాచి త్తజుఁడు చాల నల్లినాఁ డనుచు
 నమ్మిన కొమ్మపై నశవింటివాఁడు
 దొమ్మిసేయ నుపేక్షతో నుంట మీకుఁ 390
 దగవు కా దనుచు వార్తాచకుక్మృతిని
 మొగమొగంబున మమ్ము మోదనాడితివి
 ఇక్షుకరాసనుఁ డేచ మీ చెలిని
 రక్షించుటే మాకు రాజధర్మంబు
 అన్నిటఁ జక్కనిదఁట యుటుమీఁడ 395

మన్నన గలదట మామీఁదఁ జాల
 నటుమీఁద ద్విజరాజవగు నీవె నచ్చి
 ఘటియింతువట యెట్లు కాదనవచ్చు
 అని తన విన్నపం బంగీకరింప
 మనుజాధిపతిఁ జూచి మఱి చిల్కఁ పలికె

400

భూపాలచంద్ర యద్భుత మిది కాదె
 నేపాళ పాండ్య తుండీరాది రాజ
 కన్యకామణులను గరుణాకటాక్ష
 విన్యాసమునైనైన వీక్షింపనట్టి
 దక్షిణరాయమూర్ధన్యుఁడ వొక్కఁ

405

పక్షిమూటలు విని పక్షీకరించి
 మాదని కేళిని మాచిత్రలేఖ
 నీరేయిఁ జేపట్టి యేలెడ ననుచు
 నానతిచ్చితివన్న నన్నలినాక్షి
 యేనోము నోచెనో యెంత పుణ్యంజా

410

మత్తేభ గామిని మవవి శేఁ దెల్పుఁ
 జత్తగించి పరాకు నేయరా దిఁచను
 అచ్చుతరఘునాథ యతిమోహనాంగ
 విచ్చేయవలయు మావెలఁది యింటికిని
 అని పల్కఁగా విని యా చిల్కఁ జూచి

415

జనపతి చంద్రికాశమయంబునందు
 నెలఁతయింటికి మేము నేఁడె విచ్చేసి

యెలమి నంగజరాజ్య మేలింతు మనుచుఁ
దెలుపుమా నేఁడు మీ తెఱవతో ననుచుఁ
బలికినఁ జిల్క యోస్థార్థివచంద్ర

420

సమయంబుఁ జూచి మీ సముఖంబుఁ జేరి
విమలాంగి మనవి నే విన్నవించుటకు
దేవరవాడు నేఁ దెలిపిన మనవి
గావించునని యనుగ్రహము సేయుటకు
ముదలగా రాజన్యమూర్ధన్య నేఁడు

425

ముదితకుఁ డాలింపు ముద్దుటుంగరము
నా విని యారఘునాథభూపాలుఁ
డావేలియుంగర మటు దయసేసి
యిదె వత్తునని తెల్పు మింతితో నీవు
ముదమునఁ బోయిరా ముద్దురాచిల్క-

430

అని పంపఁగాఁ జిల్క యాయుంగరంబుఁ
దన చెంచువుటమునఁ దగిలించి మిగుల
గతివై ఖరుల మించ గగనమార్గమున
నతివేగమున వచ్చు నవసరంబునను
భూపాలుపాలికిం బోయిన చిల్క-

435

యీపొద్దు రాదాయె నేమొకో యనుచు
నందండఁ జింతించి యంతరంగమునఁ
గుండుచుఁ దనరాకఁ గోరుచునున్న
యాకొమ్మచేవ్రాలి యాయుంగరంబుఁ
గోకొమ్మటంచుఁ గ్రక్కునఁ జేరి కిచ్చి

440

చెలికి దాఁ బోయి వచ్చిన విధం బెల్లఁ
 దెలిపిన హర్షించి దీవెన లిచ్చి
 యన్నరనాథుని యంగుళీయకముఁ
 గన్నులకల్కి తాఁ గన్నుల నొత్తి
 గుబ్బలపైఁ జేర్చి కొప్పుపైఁ జేర్చి

445

యుబ్బి యానందాబ్ధి నోలలాడుచును
 జగిమించు ముద్దురాచిల్కను జూచి
 పొగడుచుఁ బల్కె నాపూర్ణేందువదన
 నాకోర్కు లీడేర్చి నాప్రాణవిభునిఁ
 జేకూర్చి నన్ను రక్షించితి వీవు

450

సకుల నెండఱినైన సంతరించితిని
 పిక మరాళ మయూర భృంగసంతతులఁ
 బోషించితిని నేఁడు పూవింటివాఁడు
 ద్వేషింప నొకరైన దిక్కైరె నాకు
 నిను సంతరించుట నేఁడు ఫలించె

455

మనసు రంజిల్లె నామన్నెహంపీరు
 సమయంబుఁ గనుగొని చనవునఁ జేరి
 మమతతో నేఁడు నా మనవులు తెలిపి
 మానవాధివుఁడు నా మందిరంబునకుఁ
 దానె వచ్చుటకు నెంతయు నొడంబఱిచి

460

నామీఁద దండెత్తి నడచినయట్టి
 కాముని పాశెంబుఁ గడకుఁ దీయింఱి

ముద్రగా విభుచేతి ముద్రికం దెచ్చి
 భద్రంబుగా నాకుఁ జాలించి తిపుడు
 నీవు చేసినమేలు నెమ్మదితోన

465

నేవేళఁ దలఁతుగా కేనేల మఱతు
 నని పల్కి రాచిల్క నవు డాదరించి
 కనకపాత్రంబునఁ గండ చక్కెరయు
 మేలైన పండ్లు పాల్ మీఁగడ పెట్టి
 లాలించి తనయొద్ది లలనలఁ జూచి

470

పాటలాధరలార పడకిల్లు చాల
 నీటు మీఱంగ మీ నేర్పెల్ల మెఱసి
 శృంగారరచనలు నేయఁబొం దనుచు
 నంగనామణి వారి ననిచె నంతటను
 గొందఱు నెచ్చెలుల్ కోమలి కపుడు

475

చందన కుంకుమ సంకుమదముల
 నలుగుఁ బెట్టి చిరత్న నవరత్న రుచిర
 కలఁధాత ఘటముల గమగమ వలచు
 గొజ్జఁగ నీటిచే గురుకుచ కపుడు
 మజ్జనం బొనరించి మఱుఁగుల చేత

480

మలయజగంధికి మై తడి యొత్తి
 వలిప చెంగావి పావడఁ గట్ట నిచ్చి
 బంగారు సరిగంచు పయ్యద మించ
 శృంగారముగఁ జల్వచీరఁ గట్టించి
 ఘనసార కాశ్మీర గంధసారములు

485

మనసారఁగాఁ గూర్చి మైనిండ నలఁది
 పద్మిని కప్పడు బంగాడు సరిగ
 పద్మరేఖల కుట్టుపని గనుపట్టు
 కీలురత్నపుగుండ్ర కెంబట్టుఱవిక
 లీలగాఁ దొడిగించి లేమలు ప్రేమఁ

490

గుడులు దువ్వి మిటారికొ పుమరించి
 పరువంపు విరిసరుల్ బటువుగాఁ జుట్టి
 ముంగామురారియు ముత్యాలకంటె
 రంగుమీఱిన పెంచు రతనాల కుచ్చు
 మెచ్చుగఁ గులికెడు మేటికిరీటి

495

పచ్చతాపలకల పాదపల్లవము
 ముంగర ముత్యాల మురువుల బవిర
 లుంగరంబులు మించు నొడ్డాణములును
 గంటసరంబులుఁ గంతమాలికలు
 గంటల మొలనూలు కంకణంబులును

500

పుంజాల దండలు బుగడలుఁ గమ్మ
 పంజల పదకముల్ బన్నసరములు
 సందిలి¹ దండలు జాళువా గొలుసు
 లందియల్ మట్టియ లాదిగాఁ గల్గు
 నవరత్నమణిభూషణంబు లందీయ

505

వివిధాంగశృంగారవిధు లాచరించి
 చికిలి చేసినయట్టి చెఱకువిల్కాని

యకలంకసమ్మోహనాశ్రమో యనఁగ
 రతి విలాసమునభారతి వికాసమున
 నతిశయించిన మనోహరలీలతోడఁ 510

బ్రకటానురాగియై ప్రాణేశ్వరునకు
 శుకవాణి యెదురు చూచుచునుండె నంతఁ
 బద్ధిసీముఖపద్మబాంధవం బెంచి
 పద్మలోచన తనపతిఁ గూడువేళ
 తా నుండరాదని తగ వెంచినట్లు 515

భానుండు చనియెను బళ్ళిమాంబుధికి
 నాగంధగజయాన కధిపతిమీఁది
 రాగంబుగతి సాంధ్యరాగంబు పర్వె
 నాయకుం డ్దచటికి నడతెంచుకొఱకు
 నాయుండువదన కట్టాణిముత్యముల 520

గమకమా చందువా కట్టించె ననఁగ
 నమరపథంబున నమరెఁ దారకలు
 వల్లభుం డింటికి వచ్చువేళకును
 బల్లవాధర కడు భక్తిమీఱంగ
 నవరంజి పల్లెంబునందు నందముగఁ 525

గపురంపుటారతి కై నేసె ననఁగ
 నుదయరక్తిమఁ జాల నొఱపుమీఱంగ
 నుదయాద్రిపైఁ జంద్రుఁ డుదయించె నంత
 నీలాగుఁ కై నేసి యిందీవరాక్షి
 తాళరాని విరాళిఁ చాలిమిఁ దూలి 530

కాంతుండు రాఁడాయెఁ గడుఁబ్రాద్దు పోయెఁ
 గంతునిమాయ వెగ్గలమాయె నకట
 చిలుకపలుకులను జిత్తంబులోన
 నిలువునో నిలవఁడో నెనరువాటించి
 సముఖంబు సేయని సతుల వంచించి

535

రమణుఁడు వచ్చునో రాఁడొకో యనుచుఁ
 బలుమరు చింతించి పండు వెన్నెలల
 చలువలు వెదచల్లు జాబిల్లిఁ జూచి
 బడబాగ్ని లోఁగొన్న పాలమున్నీరు
 కడుపులో నిల్పక కడవైచె నిన్నుఁ

540

గాలకూటముఁ దిన్నఘనుఁడు నీకాఁకఁ
 దాళక పదమునఁ దాటించె నిన్ను
 నర్కమండలదర్శనాభ్యాసీయైన
 కర్కశుం డ్రితీ నీ కాఁకకుఁ గాక
 నిజదృష్టిపథమున నిల్పక నిన్ను

545

ద్విజరాజ గగనవీధికిఁ జిమ్మి ననిన
 నింతులు నీకాఁక కెట్లు సైరింతు
 రింతైన దయఁజూడ వేమందు నిన్ను
 అని చందురుని దూఱి యధిపతిరాక
 తన మనంబునఁ గోరి తమిమీద యుండె

550

నావేళ నరనాథుఁ డారామసీమఁ
 దావులు గుల్కునిద్రవు వట్టివేళ్ల

చలువ చప్పరములో జవ్వనుల్ గొలువఁ
 గొలువున్నచో శ్రుతుల్ ఘుమ్మని మ్రోయ
 నంగీతమేళంబు జతగూడి నడవ 555

బంగారు దివ్వటిబాదతో వచ్చి
 చెంతఁ జేసి సలాము చేసి చేజూప
 నింతులు చాలుగా నెనసి కొల్వంగ
 శృంగారనాయకశేఖరుం డగుచుఁ
 జెంగట నొక్కరాజీవలోచనకు 560

విడె ఓచ్చి పుక్కిటి విడెముఁ గైకొనును
 జడఁబట్టి యొకతెను సారెకుఁ జెనకు
 బాటవ్రేలఁ గొని నీవిఁ బోమీటి యొకతె
 బటువుగుబ్బలుఁ జీటి పలుమఱు నవ్వ
 మోవి యి మృనుచును మొక్కు నొక్కతెకుఁ 565

దావికుంకుమఁ బూయుఁ దరుణి కొక్కతెకు
 బిగువుఁ గాఁగిట నుంచు ప్రేమ నొక్కతెను
 జగిమించు తొడలపైఁ జేర్చు నొక్కతెను
 ఒకతెసాటకు మెచ్చు నుత్సాహ మొదవ
 నొకతెయాటకు సొక్కు నుల్లంబులోనఁ 570

గంతుఁ డీరాజశేఖరుఁడని యెంచుఁ
 గొంత ప్రా డ్దీలాగు కొలువున నుండి
 యంతఃపురంబున కతివలఁ బనిచి
 యంతట చిత్రరేఖాభిలాషంబు
 పూరింపఁగోరి సంపూర్ణశృంగార 575

సారంబు పొంగార జవ్వాదితావి
 నెరయ గుబాళించు నెటికురుల్ దుబ్బి
 మురువుగా సిగవైచి ముడుపులు చుట్టి
 చిగురుచందురకావి జలుగురుమాల
 సిగచెంపకడ బాఱఁ జెలువుగాఁ గట్టి

580

580

కుఱుచగేదంగి రేకుల రేక లమర
 చెఱఁగులు ముందఱఁ జేర్చి యమర్చి
 నెలవంక పొంకంబు నీటు పాటింపఁ
 దెలిసోగ చికిలిముత్తైపు తురాఁ జెక్కి
 మురువులు కట్టణిముత్యాల కంట

585

సరుల వజ్రంపుఁ జేసరుల హారములు
 చొక్కపు వెలహెచ్చు సోగముత్తైముల
 నొక్కజోడై మించు నొట్లు ధరించి
 యారజంబుగ లలాటాభ్యంతరమునఁ
 దీరుగా మృగనాభితిలకంబు దిద్ది

590

గోవజవ్వాది కుంకుమ కపురంపుఁ
 దావిపన్నీట మర్దనముఁ గావించి
 కలయంగఁ గూర్చి బంగరు గిన్నె నుంచి
 కలకంఠి తెచ్చిన కలహ మలంది
 మొలక కెంపులపిడి మొలవంకఁ జెక్కి

595

పలకవజ్రవుఁబని పడుచుచాయలకు
 గళలు దేఱెడు నడ్డకత్తి ధరించి

>

వలవుఁగ్రొవ్విరిబంతి వలకేలఁ బూని
 పురతకాల్ పట్టు పాపోసులు తెచ్చి
 ముదువుగా నొకయింతి మునివేళ్లఁ జేర్పఁ

600

గడుసాంపుమీఱ శృంగారవనంబు
 పెడలి యా పున్నమ పెన్నెలబైట
 వచ్చుచో నడపంపు వాల్గంటి చేరి
 పచ్చకప్రపుఁ బల్కుబాగా లొసంగి
 జిగిమించు పచ్చతాచిలుకల పనులఁ

605

దగు నాగవల్లికాదళనంపుటమున
 నలమిన తెలనాకు లాకాకు దిగిచి
 వలిపపైతాణి పావడఁ దడి యొత్తి
 గోరను కుఱుచరేకులు గాఁగఁ జీల్చి
 నారయుఁ బైవార నడిమీనె దిగిచి

610

తెలిసిగ్గు క్రొత్తము త్రియపు సున్నంబు
 కొలఁదిగాఁ జమిరి రేకులు విదళించి
 మడఁచిన మడుపులు మాటి కంఠీయ
 విడఁముసేయుచు రాజవీధిలో నెడల
 నుప్పురం బందిన యుప్పురిగటును

615

జప్పురంబులఁ జంద్రకాలాంతరములఁ
 దిన్నని నెలతాల తిన్నెలయందు
 పెన్నెలబైటను వివిధలీలను

సలలిత కందర్ప.....హాస్య¹

~~.....~~నుద్ధరించు దంపతులఁ గన్గొనుచు

620

సంకేతనిలయంబు సరసకుఁ జేరి
యింక నా నాయకుం డిందు రాఁ డాయె
నని తమ రమణుల నందండ వెదకు
వనజలోచనలున్న వగలు చూచుచును
గాంఠ లగ్నినచోటఁ గాళ్లకు మ్రొక్కి

625

యింతులఁ బ్రార్థించు తెల్లఁ జూచుచును
విరుల పానుపుమీఁద వెన్నెలబైట
నొరపుగాఁ బవళించియున్న మిటారి
సరసకుఁ జేరి తా సంజప్రాద్ధునను
గుఱుతుగా నలఁదిన కుంకుమరసము

630

హరిచందనాలేపమై² తోఁప విటుఁడు
పరకాంతయని చలింపఁగఁ జూచి నగుచుఁ
బాలయల్కతో నున్న పొలతి యటంచుఁ
గలభౌతపాంచాలికను వేడఁ దాని
చాటునఁ దన చెలి జడకొద్దిఁ గొట్టి

635

వేటున కులికెడు విభుఁ జూచి నగుచుఁ
బచ్చలు చెక్కిన పదకంబులోన
నిచ్చలంబుగఁ జన నీడ తోఁచినను

1. సలింబు కందర్ప.....హాస్య

2. హరిచందనాలోపమై.

జెలఁగి చిక్కితి వంఱుఁ జెనకఁదలంచు
కలికిగోలతవంజుఁ గఱుఁగొని నగుచు 640

సయ్యాటమునఁ దమ సతులను విరుల
శయ్యలపైఁ జేర్చు జూలఁ గనుచు
నగరుశోధనకు భూనాథుఁ డీరేయి
నగరు వెల్వడి వచ్చినాఁ డనియెంచి
కొలువు కెప్పుడు వచ్చు గుటిదొర లెల్లఁ 645

దొలఁగి యందంద సంఢులు దూరి చనఁగఁ
జనవరు లగు దొరల్ నరన నింతంతఁ
గనిపెట్టుకొని తన్నుఁ గాచి కొల్వొంగ
జనపాలుఁ డాపౌరజనవిలాసములు
గనుఁగొంచు నూతనకందర్పుఁ డనఁగ 650

నూనాస్త్రీశాస్త్రముల్ శుకములచేత
సానికూఁతులు నేర్చు సాధవీధులను
జిత్రంబుగా మున్ను చిలుకచే విన్న
చిత్రరేఖగృహంబుచెంగటఁ జేరి
తన రాక రాకానుధాకరముఖి 655

ననురాగమునఁ దెల్పుమని వీడుకొల్పు
నడపంబుజవ్వని యాచిత్రరేఖ
కడఁ జేరఁ దను జూచి గ్రక్కన లేచి
కడలేని కూర్మితోఁ నాఁగిటఁ జేర్చు
పడఁతిని జూచి యోభామాలలాను 660

పాండిత్యవతులైన పాండ్య తుండీర
 మండలాధీశకుమారికామణులుఁ
 గడకంటఁ జూడని కాంతుఁడే వీడు
 పడకింటికిని రేయిఁ బాదచారమునఁ
 దాన వచ్చెనటన్నఁ దరుణులలోన

665

నీనోముఫలము వర్ణింపఁ దరంబె
 విమలాంగి నమ్ము భూవిభుఁడు నీసామ్ము
 రమణుని కెదురుగా రమ్ము లెమ్మనిన
 గొబ్బిన నాగబ్బిగుబ్బెత యప్పు
 డుబ్బు నబ్బురమును నుత్సాహ మొదవ

670

మధురవాక్యముల నమ్మానినీమణికి
 నధికోపచారమ్ము లాచరింపుచును
 ఆరతుల్ వివిధచిత్రాన్నకుంభములు
 కూడిమి నెచ్చెలుల్ కొండఱు దాల్పుఁ
 బన్నీటి గిండియుఁ బావడఁ బూని

675

కన్నియ యొక తె చెంగటఁ జేరి నడవ
 రమణీయమణిసాధరాజంబు డిగ్గి
 తమకంబు కోరిక దయ చిఱునవ్వు
 గమకంబు సిగ్గు నగ్గలికయు మించ
 రమణుని కెదురేగు రతిచేవీతివిఁ

680

బతి నెదుర్కొని సమీపంబున నిలిచె
 నతని జగన్మోహనాకార రేఖ

నించుకించుక దల యెత్తి చూచుచును

వంచిన మోముతో వాల్గంటి సేయు

సన్న లెటింగి యాసన్నలై యున్న

685

కన్నియ లా రాజకంఠీరవునకు

నదణాంబరములు చిత్రాన్నకుంభములు

వదనగాఁ దెచ్చి నివాళించి వైవఁ

గన్నియ యొకతె బంగరుగిండి వంపఁ

బస్నీటిచేఁ బతి పాదముల్ గడిగి

690

కులుకుగుబ్బలమీఁది కుంకుమతావి

జలుకు పయ్యదకొంగుచేఁ దడి యెత్తి

యారాజచంద్రున కత్యాదరమున

సీరాజనం బిచ్చె సీరజనయన

యివ్వీధంబునఁ దన హృదయం బెటింగి

695

జవ్వని రాజోపచారముల్ సేయు

నేకాంతలకునైన నేకాంత మీని

భూకాంతుఁ డాకాంత పొంకంబుఁ జూచి

యీనగ వీచిగు వీరూపరేఖ

లీనీటు లీతేట లీవిలాసంబు

700

ఈ పొంక మీలింక మీయందచంద

మేపంకజాక్షులం దెందును లేదు

నాయంతవానికి ననువు కల్పించె

నీ యింతి యింతుల కెల్ల మేల్బంతి

శుకవచనంబు లీ శుకపాణిపల్ల

705

శుకవచనంబుల నూటి బాటించె
 నని కొనియాడుచు నంతరంగంబు
 ఘనరాగరసతరంగమునఁ గరంగ
 అచ్చు కేంద్రునిపట్టి యతివఁజేపట్టి
 మచ్చికతోడ నమ్మణిసాధమునకు

710

వనితను దోకొనివచ్చి యిర్వరును
 బెను తురంగి పరంగి పీటలమీఁద
 సమముగాఁ గూర్చున్న సమయంబునందుఁ
 గమలవిలోచన కనుసన్న నొక్క
 చివ్రాకుఁబోణి దేశీయరాగముల

715

నవనవంబుగను వర్ణములు కల్పించి
 యతనురసాలసయై¹ చిత్రరేఖ
 పతిమీఁదఁ జెప్పిన పదములు గొన్ని
 తాన మానముల సుధారసం బాలుక
 వీనులవిందుగా వినుపించె నొకతె

720

చెలువుగాఁ దంబుర చేఁబూని యొక్క
 కలకంఠి వినుపించె గట్టివాద్యంబు
 పెక్కురీతులఁ దాళభేదముల్ మెఱయ
 డక్కివాయించె మిటారి యొకర్త
 కొనగోరఁ దంత్రులు ఘుమ్మని మీటి

725

ననఁబోఁడి యొకతె కిన్నరఁ బలికించెఁ
 బంతువిధంబునఁ బదజాలి యమర

1. యతనురసాలయై.

వింతగా నొకచేలి వీణ వాయింఁచె
 మురళి చెంగు రజాఁజు ముఖవీణె తంజె
 విరిబోండ్లు కొందఱు వినుపించి రవుడు 730

తాము నేర్చిన వినోదపువిద్య లిట్లు
 వేమఱు భామలు వినుపింప వినుచు
 మగతాల నిగరాల మలచిన కోళ్ల
 పగడాల గొప్ప చప్పరపు మంచంబు
 కుదినిపట్టిన మించు కుంకుమ పఱువు 735

మృదుహంసశూలికామిళితంబులైన
 పురతకాల్ తలగడల్ పుంబొత్తునేతఁ (?)
 బరగు నూరెపటంపుఁ బటపు బిల్లులును¹
 తావి చెంగలువలు తమ్మిక్రొవ్విదలు
 చేవంటిసరులు నించిన చందువాలు 740

నీటైన నిద్దంపు నిలుపుటద్దంబు
 గాటంపుఁజలువ మక్కాగిండ్లచాలు
 గోవజవ్వాది కుంకుమ మృగనాభి
 తావి గండముల కుండనపుగిన్నియలు
 తఱచుగా బంగారు తట్టల నమరు 745

పరువంపు విరిసరుల్ బంటులచెండ్లు
 చొక్కపుఁ డెలనాకుజోకల మించు
 చక్కని జాళువాజాలవల్లికలు

1. బల్లలును.

కపురంపు బాగాల కడవన్నె బరణు
లపరంజి కాళంజి యరవిరి నురఁటి

750

దీపించు ఘనసారదీపపాత్రికలఁ
గైపుగాఁ దాల్చిన కనకపుత్రికలు
చక్కెర గనగసాల్ చారపప్పులును
చొక్కమా గొబెర¹ ఖర్జూరంబు ద్రాక్ష
పూరించిన సువర్ణపూర్ణపాత్రములు

755

తోరంపు సామ్రాణి ధూపవాసనలు
చిత్తజు వైఖరుల్ శేఖరింపంగఁ
జిత్తదుబనులు వ్రాసిన ప్రదేశములు
శుకములు కోకిలల్ సురటీల జోళ్లు
బకదాద్లు గల రత్నపంజరంబులును

760

గలిగి కాముని సాముగరిడిచందమున
విలసిల్లు పడకిల్లు విభుఁడు గన్గొనుచు
నింతిని మురురాజ్య మేలింపఁగోరి
కాంతాళిరోముని కైదండఁ బూని
సరరాజసంబున నెలఁతయుఁ దాను

765

వికలపానుపుఁ జేరి వేడకఁ గూర్చుండి
సరసవిలాసప్రసంగసంగతుల
గుడుకుచ నెఱికురుల్ కొనఁగోర దువ్వి
మగువ తీర్చిన మృగీమదతిలకంబు
జిగిమించు కొనఁగోర చిట్లించి నుదుటఁ

770

1. గొబ్బెర.

దీరుగా ఘనసారతిలకంబుఁ దీర్చి
 సారెకుఁ గలపంబుఁ జన్నుల నలఁది
 చెక్కుల మకరికల్ చెలువుగా వ్రాసి
 యక్కునఁ జేర్చుచు నాదరింపుచును
 విడె మిచ్చి వుక్కిటి విడెముఁ గైకొనుచుఁ

775

దడఁబడఁ బెనఁగొన్న తారహారముల
 చిక్కుఁ దీర్చునెవంబుచేఁ గొనగోర
 జక్కవగుబ్బలు సారె జేఱుచును
 వయసు జాతియును భావంబునుం దెలిసి
 దయమీఱఁగాఁ గళాస్థానంబు లంటి

780

కమలదళాక్షిని గరఁగించి కరఁగి
 సుమసాయకుని కేళి సొక్కించి సొక్కి-
 లాలించి తేలించి లలనమే లెంచి
 యేలించె రతిరాజ్య మింపు సాంపార
 సారెకు రఘునాథచంద్రుఁ డీరీతి

785

గారవింపుచుఁ గల్వకంటినిం జూచి
 వచనవైఖరుల నోవొల్గంటి నీదు
 కచభార మంజనాకారంబుఁ దాల్చెఁ
 బూర్ణేందువదన నీ పొంకమా నుదురు
 వర్ణింప శశిరేఖవైఖరిఁ జూపెఁ

790

దరుణీలలామ నీ తభుకు వాఙ్మూపు
 హరిణీవిలాసంబు లంగీకరించెఁ

గంజదళాక్షీ నీ కంబుకంఠంబు
 మంజుఘోషవిశేషమహిమ వహించె
 బంచాస్యమధ్య నీ బాహువల్లికలు

795

కాంచనమాలిక గరిమఁ బాటించె
 కోమలి ! నీదైన కోమలాంగంబు
 హేమవర్ణంబుచే నెన్నికఁ గాంచె
 గుంభికుంభ స్తనకుంభ ! నీతొడలు
 రంభావిలాస సురంభంబుఁ దాల్చె

800

నీరజలోచన ! నీనఖరేఖ
 తారావికాసంబుఁ దక్కఁబెనంగె
 గావున మోహనాకారసంపదల
 నీవె రూపవతివి నిశ్చయం బిదియె
 అని పల్కువల్కుల కలిసీలవేణి

805

మనమునఁ దన నేర్పు మాటలచేత
 నాయవయవవర్ణనము సేయురీతి
 నాయకుం డన్యకాంతల పేరుఁ దలఁచె
 నని యెంచి మించిన యల్క వాటించి
 వనజాక్షి శయ్య నావలి మొగంబయ్యె

810

నది చూచి భూపాలుఁ డాకస్మికముగ
 నిది యేమి కారణం బింతి యల్లుటకు
 హృదయంబుఁ దెలియక హృదయం బొసంగి
 మదిరాక్షితో నేను మాటాడరాదు
 అనుచు నావలి మొగంబై కొంత తడవు

815

మనుజాధినాథుండు మఱి యూరకుండె
 నేకశయ్యనె యుండి యిరువురు నిట్లు
 జోకఁ గూడకయున్నచోఁ జిత్రరేఖ
 యాచిత్రజని కాక నలమటఁ జెంది
 రాచిల్కచేత నీరఘునాథవిభుని

820

రయమున నింటికి రప్పించుకొంటిఁ
 బ్రయమునఁ గొంగిటఁ బెనఁగొని యుండి
 నరనాథుఁ డిప్పుడు ననుఁ గొనియాడు
 పుటుఁగ కర్థాంతరం బేను చింతించి
 యక్కటా యేమిటి కలిగితి నిప్పు

825

దెక్కడినుండి నా కీబుద్ధి వాడమె
 నేరీతిఁ బల్కుదు నీ మహామహుని
 నేరీతిఁ బల్కింతు నెట్లు వేగింతు
 నెవ్వరు రారాని యేకాంతవేళ
 నివ్వయోగవిచార మెబ్బంగిఁ దీటుఁ

830

బలికినఁ బల్కఁడో పల్కకయున్న
 బలిబలీ నా మేలు¹ పలుచనాగాదె
 యక్కటా నావల పాఱడి యయ్యెఁ
 దక్కియండియును నీతఁడు దక్కఁడయ్యె
 నిలువుటద్దములోన నీడయై నేఁడు

835

కలగన్నయటు లయ్యెఁ గాంతుని పొందు
 ఎప్పుడు బల్కనో హృదయేశుఁ డనుచు

నప్పద్మముఖ యుండె నప్పు డవ్విభుఁడు
 ఈయింతి చెల్వ మే నెన్నెడు పట్ల
 నేయింతిపేరు నేఁ డేర్పడెనొక్కొ

840

భామాశిరోమణి ప్రౌఢ కావునను
 నామాట లన్యకాంతలఁ దలఁపించె
 నని యెంచి నవ్వుల కలిగెఁగా కిప్పుడు
 కనకాంగి నిక్కంబుగా నేటి కలుగు
 పలుకువెంబడి నేఁడు పరకాంతఁ దలఁచి

845

యలుకఁ బుట్టించిన హరువున నాదు
 వాచాచమత్కారవై ఖరి మించ
 నీ చెలిపేరు నే నెన్నితి నేని
 నవ్వుల కలిగిన ననుఁ జూచి పలుకుఁ
 జివ్వల కలిగినఁ జెలి యూరకుండు

850

నని యెంచి చిత్రపటాకార మొకటి
 గనుఁగొని చిత్ర రేఖావిలాసంబు
 బాగాయె నని పల్కు చల్కువెంబడిని
 ఆగంధగజయాన యధిపతి నన్నుఁ
 బేరఁ బిల్చె నటంచుఁ బ్రేమతోఁ దిరుగఁ

855

నారాజచంద్రుండు నభిముఖుం డయ్యె
 నీరీతి వారిద్ద ఠేకీభవించి
 తీరని పొలయుల్కు తీరినపిదప
 రతియును రతిరాజు రహిఁ గూడినట్లు
 జతఁగూడి పుంభావసంభావములను

860

మగువకు మనసిచ్చి మాటలాడుచును
 మృగవిలోచనకు నమ్మిక లొసంగుచును
 జెనకుచు రతులఁ జొశీతిబంధములఁ
 బెనఁకువలును దక్కఁ బెనఁగుచు నేలి
 విరులపానువు డిగ్గి వికచాబ్జవదన

865

కరము కరంబునఁ గట్టిగాఁ బట్టి
 మేడమెట్లను డిగ్గి మేదిసీవిభుఁడు
 వేడుక నారాజవీధిలో వెడలి
 చెక్కిటి సొంపులు చిటిలిగంధంబు
 పుక్కిటి విడెము గుబులుకొసంగఁ

870

బలువలు వెదచల్లు జవ్వాదితావి
 పలుకెంపు బలుకెంపుబవడంపుమోవి
 విడియంపు¹ చాయలు వెదచల్లఁ దుదల
 నిడువాలుఁ గన్నుల నిద్దరమంపు
 తడఁబడఁ బెనఁగొన్న తారహారములు

875

ముడివడి జాతిన ముడిపూలసరులు
 చిన్నారి జలిబిలి చెమటచేఁ గరఁగి
 తిన్నగా జాతిన తిలక రేఖయును
 బిసరుహలోచన పెనఁకువవలనఁ
 బసిపట్టు² సరిగ దుప్పటి వలెవాటు

880

నాదిగాఁగల సురతాంతచిహ్నములఁ
 బ్రాదుర్భవించిన పంచాస్త్రుఁ డనఁగ

1. విడెకంఠ. 2. బసపట్టు.

నావిభుం డరణోదయమునకు మున్నె
వేవేగ నగరుఁ బ్రవేశించె నంత
జవరాలితోఁ గూడి జనపతిరేయిఁ

885

బవళించి యున్నట్టి పానుపువిదల
వేకువ నుడిగంపు వెలఁదులు దెచ్చి
యాకడఁ జల్లిన ట్లడఁగఁ దారకలు
కలువలచెలికాఁడు¹ గగనమార్గమునఁ
బలుమఱు వెడల² భూభాగంబు వెదుక¹

890

జోకగా³ వచ్చిన చుక్కలో యనఁగ
వేకువ దీపముల్ వెలవెలనయ్యెఁ
బ్రతిభచే సకలభూభరణంబుచేత
నతిశయింపుచును మా కపరాధియైన
యాపన్నగస్వామి నధరీకరించె

895

నీపార్థివుండని యిచ్చలో నెంచి
జనపాలకుని గతిశ్రమము వారింపఁ
జనుదెంచెనన మించెఁ జలువ తెమ్మెరలు
కలువలు వాడె జక్కవకవగూఁడెఁ
బులుగులు మెలఁగె నంబుజములు చెలఁగెఁ

900

గటికిచీకటి దీతెఁ గంతఁడు జాతె
విటజాల మళికెఁ గ్రొవ్విరిదేనె లొలికెఁ
దుమ్మెదల్ ఘోషించెఁ దొలునంజ మించెఁ

గొమ్మల నెడసి చకోరముల్ జడిసెఁ
గవఁ బాసి కామినీకాముకుల్ జనఁగ

905

దివసవికాసంబు దీపించె నంతఁ
జిత్రరేఖను రాత్రిఁ జేపట్టినట్టి
ధాత్రీశ్వరుని వినోదములు వ్రాయించి
చారుకళంకలాక్షారసంబునను
దీరుగా ముద్రించి దినసరికమ్మఁ

910

గ్రమమునఁ బడుమటి కడలిరాయలకు
సమయచారుఁడు గొంచుఁజను.....

రఘునాథనాయకాభ్యుదయమునందు

తృతీయాశ్వాసము అసంపూర్ణముఁ

శ్రీరస్తు
ర ఘు నా థా భ్యు ద య ము

సీ. భోజకన్యాముఖాంభోజరాజమరాళ
 సత్యాఘనస్తనస్తబకభృంగ
 జాంబవతీవిలోచనచకోరశశాంక •
 మిత్రవిందాతటిన్యేఘురూప
 భద్రదావశావశాభద్రదంతావళ
 వరసుదంతామనోవనమృగేంద్ర
 లక్ష్మణారూపకలాపిప్రద్య
 భానుసుతాలతాపానిజాత

గీ. షోడశస్త్రీసహస్రచక్షుఃప్రసార
 హారసారమసారమోహనశరీర¹
 విజయరాఘనభూపాలభజనలోల
 కేలు మోఢ్చేద రాజగోపాల నీకు.

కైవారం. శ్రీరాజగోపాలచరణారవిందభజనానందసాంద్ర, రఘు
 నాథనాయకరత్నరత్నాకరానతీర్ణసంపూర్ణ, పాండ్యతుండీ
 రాదినైదివీరగజకంఠీరవకిశోర, కళావత్సంబిశాకుమార,
 చంద్రోపేంద్రసురేంద్రనందనకందర్పకోటిసాందర్యధుర్య, జీర్ణ
 కర్ణాటకసామ్రాజ్యసంస్థాపనాచార్య, సమసమయసమాచరిత
 సమస్తనిస్తులతులాపురుషాదిమహాదానాపదానప్రవర్తితకీర్తి
 ధారేయ, సంగరరంగగాంగేయ (? ద్విజ*)సహస్రాభీష్ట

1. హారసారభూసారమోహనశరీరం

మృష్టాన్నదానదీక్షాధురీణ, మానినీనూతనపంచబాణ, విశ్వ
 విశ్వంభరాభారభరణవిచక్షిణదక్షిణభుజాదండ, శాశ్వతైశ్వ
 ర్యధౌరంధర్య...సింహాసనపట్టభద్ర, కలియుగరామభద్ర,
 జనకచరణసమవిధాయుక్త, విజయరాఘవనాయక, పరాకు
 స్వామి, మీరు హావణించిన రఘునాథాభ్యుదయ(! మును*)
 గనిపించ వినిపించేరు, చూడ నవధరింపుఁడ.

ద్వి. శ్రీరాజగోపాల చిరకీర్తిజాల
 కారుణ్యగుణశీల కల్యాణలోల
 గోవర్ధనోద్ధార గోపకుమార
 భావజనమరూప [బహుళప్రతాప*]
 నందగోపకుమార నవనీతచోర
 చందనమందార సమకీర్తిహార
 కరుణారసాసాంగ గరుడతురంగ
 పరమవచోవేద్య భవరోగవైద్య
 దక్షిణద్వారకాస్థలకృతలీల
 రక్షింప[గదవయ్య*] [రాధి*]కాలోల

వాక్యం. అని విజయరాఘవభూపాలుండు రాజగోపాలస్వామినిఁ
 గొనియాడి యా దేవతపట్టభద్రుని పట్టంపుజేవిని యేమని
 ప్రశంసించినది.

ద్వి. కలశాంబునిధికన్య కల్యాణధన్య
 సలలితసౌజన్య జగ దేకమాన్య
 వందారు శర్వాణి వారిజపాణి
 మందరధరురాణి మధుకరవేణి

[*] ఈగుర్తుగలవి తాటియాకులో శిథిలముకాఁగా బూర్తి చేసినవి.

పరమదయాలోక పాలితలోక
 నిరతగజానీకనియాతాభిషేక
 భారతీ [పార్వతీ భామలలో *]న
 కోరినవర మిచ్చు కువలయనయన
 శ్రీచెంగమలవల్లి చెలువైన తల్లి
 కాచి రక్షింపవే కనకాంగవల్లి.

వా. అని యిష్ట దేవతాప్రార్థనంబుఁ గావించి యాం.....
 ద్యనిర్వహణసమర్థుడైన విజయరాఘవపార్థివేంద్రుండు హవ
 నించిన రఘునాథనాయకాభ్యుదయనాటకంబునకు సంవిధానం
 బెటువలెను.

దరువు - సౌరాష్ట్ర రాగము - ఏకాతాళము.

తిరుగఁ దాల్చిన దివ్యరత్నపు సొమ్ము
 లారజప్రతాపుల యరవిరుల్ గాఁగ
 శ్రీరాజగోపాలకారుణ్యరసమున
 పేరైన భూలో.....

పల్లవి. గుజరాతి కెంపుల కొలువుకూటముఁ జేరె
 విజయరాఘవశౌరి విభవజంభారి.

ఔదలఁ జెక్కిన యాణిముత్యపుతురా
 మీఁదనున్న ధ్రువు.....
దువ జమ్మేటి కాల్యయై రాణింప
 మేదిని నడయాడు మేరువో యనఁగ.

సన్నజాజివిరుల సవరించిన బంతి
 వన్నెమీఱంగాఁ దన వలకేల నుంచి

చిన్నారి వలముం.....ల్పిన
మన్నారు దేవుఁ డీ మన్నెసింహ మనఁగ.

వా. ఇవ్విధంబున వచ్చిన విజయరాఘవపట్టభద్రుండు భద్ర
సింహాసనాసీనుండైన క్రమ మెటువలెను.

ఇవ్విధంబున మితపరిజనంబులు గొలువఁ గొలువై యున్న
విజయరాఘవేంద్రుని సముఖంబునకుఁ దాతయాచార్యమూర్ధ
న్యండు వచ్చెనఁట యెటువలెను.

దరువు - భైరవిరాగము - ఏకతాళము.

తిరుమణి ధరియించి తిరుచూర్ణము దిద్ది
తిరుమణివడములు దీపించఁగాఁ
గరమునఁ బద్మాక్షసరము నటింపంగా
సరగునఁ దాతయాచార్యులు వచ్చె.

వన్నెగాఁ జౌండరీక వాజపేయాదులైన
జన్నము లెల్ల సేసి సమ్మదమున
వెన్నెలచాయల వెలిగొడుగులనీడ
సన్నుతి కెక్కి[న] తాతాచార్యులు వచ్చె.

వా. ఇవ్విధంబున వచ్చిన యాచార్యుల చరణారవిందంబులకు
వందనంబుఁ గావించి, అతని అర్ధాసనంబున నుంచి, తానును
గూర్చున్న క్రమ మెటువలెను.

అసమయంబున విజయరాఘవసార్యభౌముండు నాఁటి
యరుణోదయావసరంబునఁ గాంచి న స్వప్నవృత్తాంతంబు

చింతించి ఆచార్యుల నీక్షించి వర్షాసమయసంభూతనవాంభో
ధరగంభీరస్వరనిగుంభనవిబృంభణంబుతో నేమనుచున్నాఁడు.*

ద్వి. అలఘుతపోధుర్య యాచార్యవర్య
 కలగంటి వినవయ్య కల్యాణశీల
 నిన్నరే యొకవింత నీటు మీఱంగఁ
 గన్నె పాయమువాఁడు కందర్ప[కోటి *]
 [లావణ్యలీలా *]విలాసంబువాఁడు
 మోవిపైఁ జిటునప్పు మొలకలవాఁడు
 జగజంపు నెత్తావి సంపంగిదండ
 సొగసుగా సిగనిండఁ జుట్టినవాఁడు
 కరుణారసము చిల్కు కడకంటిచూ[పు]
 [బురుణింప నొక *]మహాపురుష శేఖరుఁడు
 సకలభూషావిశేషములు ధరించి
 యొకచెల్వ గొల్వ నాయొద్దికి వచ్చి
 విజయరాఘవ వత్స వినుము మామాట
 భజియింపుచును మమ్ముఁ బ్రతివత్సరంబు
 నిర్భరభక్తితో నీవు హిరణ్య
 గర్భదానంబులు గావిం[చువేళ *]¹
 చనుబాలుఁ గ్రోలించి చాల లాలించి
 తొలుదొల్త నీమేని దురితంబు లెల్లఁ
 దొలఁగించి రాజ్యంబు ధ్రువముగా నొసఁగి
 సొంపున నిను దయఁ జూచు పురాణ
 దంపతులము నీకుఁ దల్లిదండ్రులము

* ఈ వచనమునకు దిగువ (...చదివేది) అని కలదు.

1. ఇచ్చటినుండి ద్విపదశాస్త్రములోని యొక చరణము లిందు లేవు.

విరవాదితావులు విరిసినరీతి

సరసవాక్యంబుల సరణులు మీఱఁ

బడములు మంజరిప్రముఖకావ్యములు

మొదల మా కంకితంబులు సేసి తీవు

నీరచనకు మెచ్చి నీకు దీర్ఘాయు

రారోగ్యభాగ్యంబు లపు డొసంగితిమి

ధీచతురానన ద్విపదకావ్యంబు

నీచేత నందుకో నేఁడు వచ్చితిమి

మాయవతారమై మహి నుదయించి

మీయయ్యయై ధైర్యమేరునై మించి

యఘటనఘటనాసమర్థుఁడై వెలయు

రఘునాథమేదిసీరమణుని చర్య

ధీకౌశలము మించ ద్విపదఁ గావించి

మా కంకితము సేసి మనుము వేయొండ్లు

అని పల్కి యపు డా దయాపయోరాశి

ననుఁ గటాక్షించి యంత ర్హితం డయ్యె.

వా. అని విన్నవింప నానందించి, ఆ నందనందనచరణాంబుల

మిళిందాయమానమానసాంభోజుని విజయరాఘవభోజునిఁ

జూచి ఆచార్యు లేమనుచున్నారు.

ద్వి. భుజవిక్రమాధార భోజావతార

విజయరాఘవధీర వీరాధిపీర

వినసయ్య మీవంశవిస్తార మెల్ల

వినిపింతు నీకున విస్తరఫణితి

వనజాక్షుపదముల వఱలు వాహినికి

ననుజయై మించు నాలవజాతి జగతి
 నాజాతిలోఁ జాల నధికులై నట్టి
 రాజులుఁ గొందఱు ప్రఖ్యాతిఁ గనిరి
 వారిలోఁ గృష్ణభూవరుఁడు లావణ్య
 కారుణ్యగుణముల ఘనకీర్తిఁ గాంచె
 అమ్మహామహునకు నాత్మజుండైన
 తిమ్మభూపాలుండు ధీరత వెలసి
 బయ్యాంబిక వరించి ప్రౌఢి నహించె
 నయ్యిరువురుఁ గాంచి రాత్మసంభవులఁ
 బెదచెవ్వభూపాలుఁ బినచెవ్వవిభునిఁ
 బెదమల్లభూజానిఁ బినమల్ల నృపతి
 వారిలోఁ బినచెవ్వవసుధాబలారి
 మేరుధీరుఁ డనంగ మేదిని వెలసెఁ
 జిరతరంబుగ భక్తి శ్రీశైలమందు
 అరుణాచలమున వృద్ధాచలంబునను
 శంక రార్పణముగా శాశ్వతానేక
 కైంకర్యములఁ జేసి ఘనకీర్తిఁ గాంచె
 సుగుణసంతతికి నచ్యుతరాయసతికిఁ
 దగిన సోదరి కృశోదరి మూర్తిమాంబ
 యతనికి భార్యయై యఖిలభూపాల
 సతులలో నార్యయై సన్నుతిఁ గాంచె
 అచ్యుతేంద్రుఁడు వారి కాత్మజుం డగుచు
 నచ్యుతుం డీతఁడె యని జను లెన్న
 రంగధామునకు శ్రీరంగంబునందు

బంగారు సజ్జలుఁ బ్రాకారములును
 రంగుమీఱు కిరీటరాజంబు మేలి
 శృంగార సములుఁ జెలువొండఁ జేసి
 యెదిరిన మన్నీల నేవునఁ గదిసి
 కదనంబులో గెల్చి కవ్వడి యనఁగ
 సతికి భారతికి శ్రీసతి కరుంధతికిఁ
 బ్రతివచ్చు మూర్తిమాంబను వరియించె
 కొసల్య దశరథశ్చారమణుండు
 వాసి మీఱఁగ రఘూద్వహుఁ గన్నరీతి
 అల మూర్తిమాంబయు నచ్యుతేంద్రుండు
 నలనిభు రఘునాథనరనాథుఁ గనిరి
 రసికుఁ డా యచ్యుత రఘునాథవిభుఁడు
 వసుమతీరాజ్యనిర్వాహకుఁ డగుచు
 తుండీరవీరునిం దురములోఁ దఱిమి
 చండించి ఖండించె జగ్గభూవిభుని
 ఆలంబు సేసి పాండ్యావనీనాథు
 పాళెంబు డాసి తద్బాలికామణుల
 మొఱవెట్టఁగాఁ దన మూకలచేతఁ
 జెఱవట్టి తెప్పించి చెలఁ గెనాపట్ట
 మన్నారు మీయయ్య మాయవతార
 మన్నమాట యథార్థ మగు నైన వినుషు
 ఆయవతారవిహారంబుకన్న
 నీయవతారమం దిదికదా వింత
 జలకేళి నవరించు జలజలోచనల

వలువ లా మన్నాదు వంచించి తెచ్చె
 రణకేళి నవరించు రాజులసతుల
 మణుఁగులఁ దెచ్చె నిమ్మనుజేశ్వరుండు
 ఇంతమాత్రముదక్క నీయిద్దఱికిని
 వింత యే మున్నది వెండియు నితఁడు
 చెలఁగుచు ఘనగిరిసింహాసనమున
 అల రామదేవరాయలఁ దెచ్చి నిలిపె
 ఆదరంబునఁ బదియాఱు దానములు
 వేదకోవిదులైన విప్రుల కొసఁగి
 కోదండదీక్షాధిగురుఁడైన రాముఁ
 డే దైవ మని యెంచు నెంచఁ డన్యులను
 ఆరఘునాథనాయకశిరోమణికి
 నారీలలామమై నారాయణునకుఁ
 బట్టపురాణియా పాలమున్నీటి
 పట్టికి సాటియా పరమకల్యాణి
 గుణరత్నఖని యని కోవిదు ల్బౌగడఁ
 బ్రణుతిఁ గైకొని వెంపరాజచంద్రునకుఁ
 బరగ లక్ష్మోంబకుఁ బట్టియై పుట్టి
 పరమపతివ్రతా[భరణమై *] మించు
 లావణ్యవతికిఁ గళావతీసతికి
 నావిర్భవించి నీ వభివృద్ధి నొంది
 విజయరాఘవనామవిఖ్యాతిఁ గాంచి
 నిజభుజంతున నుర్వి నిర్వహించితివి
 కురులు కూడనినాఁడె గుఱిదొర ల్బౌగడ

మరములోఁ బడుమటి దొరను గెల్చితివి
 పట్టాభిషేకవై భవముఁ గైకొన్న
 యట్టిసంవత్సరమం దొకనాఁట
 నవలీలఁగాఁ బదియూఱు దానములు
 నవరించి ద్విజుల కొసంగితి వీవు
 వీరుఁడౌ సవరము వేంకటపతిని
 పాఱుదోలించి నీపనుపులచేతఁ¹
 బట్టెన నీమలోఁ బందనెల్లూరు
 కట్టించితివి ఘటికామాత్రముననె
 శ్రీరంగరాయలఁ జేపట్టి నిల్చి
 యూ రాయకార్యంబు లాఁ గా దటంచు
 దుండగించిన పాండ్య తుండీరపతుల
 ఖడించి వాకిలిఁ గానఁజేసితివి
 తడలేని మృష్టాన్నదానసత్రములు
 నడపుచున్నాఁడవు నానాఁట హెచ్చు
 రత్నాంగియుఁ గిరీటరాజంబు దివ్య
 రత్నభూషణములు రథగజాశ్వములు
 ప్రాకారగోపురప్రాసాదములును
 వైకుంఠసభ పుష్పవనతటాకములు
 ప్రకటించి రాజగోపాలచేవునకు
 నకలక్షైంకర్యముల్ సంఘటించితివి
 నవనవంబుగ రఘునాథపురాది
 వివిధాగ్రహారముల్ వెలయఁజేసితివి

ఏకాలమును దండ్రుయే దైవ మనుచుఁ
 జేకొని పూజలు చేసెద వీవు
 కావున నీ నడకకు మెచ్చి యిష్ట
 దైవమా దక్షిణద్వారకావిభుఁడు
 నీకుఁ బ్రసన్నుఁడై నీవు గావించు
 నాకావ్య మందుదుఁని యానతిచ్చె
 మన్ననారనుమతి మా యనుమతియుఁ
 గన్నావు గనుక నాకనకాంబరునకుఁ
 దారహారముగ మీతండ్రుచారిత్ర
 మారూఢిఁ ద్విపదకావ్యము సేయవయ్య.

వా. ఇవిధింబునఁ బ్రబంధనిబంధంబున కనుగ్రహించి యతని
 యనుజ్ఞ గాంచి ఆచార్యులు నిజమందిరంబు ప్రవేశించిరట
 యెఱువలెను.

ద్వి. సాక్షాత్కరించి ప్రసన్నుఁడై యున్న
 పక్షిణద్వారకాధ్యక్షుఁడై మించు
 తిరుమలశ్రీతాత దేశికోత్తముఁడు
 కరుణను ననుమతిఁ గావించెఁ గనుక
 వరవైఖరుల నేను వర్ణింపఁబూను
 చరితంబు మద్గుడుచరితంబె గనుకఁ
 దండ్రుకన్నను వేతె దైవంబులేద
 బండ్రు భూసురులు నే నది మది నెంచి
 ఘనవచోరచన సత్కవిరాజు లెల్లఁ
 గొనియాడ నేఁడు మత్కులదైవమైన
 బలధరసచ్చాత్ర (?)చాడుగాత్రునకు

జలజాతపత్ర¹విశాలనేత్రునకు
 దక్షిణద్వారకాస్థలమందిరునకు
 వక్షస్థలావాసవలదిందిరునకుఁ
 బరమనైష్ఠవతపోభాగధేయునకు
 నరకిన్నరస్తుతనామధేయునకు
 నవనార్వా(?)శకటదానవవిజయునకు
 సవిధసేవావిచక్షణవిజయునకు
 [ఫణిరాజ^{*}]శాయికిఁ బరమకల్యాణ
 గుణశీలునకు రాజగోపాలునకును
 అంకితంబుగ మనోహరవచోరచన
 లంకురింపఁగ నేను హావణింపఁబూను
 నవ్యమా రఘునాథనాయకాభ్యుదయ
 కావ్యంబునకుఁ గథాక్రమ మెట్టి దనిన.

వా. ఇవిధంబున నిజ దేశికనిదేశంబు ప్రకాశింప విజయరాఘవ
 కుంభినీజంభారి తా నారంభించిన కథాసంవిధానంబు నటింప
 నటనటీజనుల నియోగించి, త దాలోకనాయత్తచిత్తుండై,
 నిండు గొల్వైయుండెనట యెటువలెను.

ఇతైఱంగున నుత్తరంగితచిత్తుండై విజయరాఘవస్వామి
 యమోఘవచోవైఖరి నేకరింప హావణించిన కథాసంవిధా
 నంబునకుఁ బ్రథమకథనీయంబగు పురం బెట్టి దనిన.

పదము - సౌరాష్ట్ర) రాగము - తివుడ.

శ్రీకరంబై సకలభువనవశీకరంబై తివున్యసాలక
 భీకరంబై సంపదకు రత్నాకరంబై.

తీరుగా నమరావతీపురి మీఱుగా యని జనులుఁ బొగడఁగఁ
బారుగాధల తంజకాపురి పేరు గాంచున్.

త్రిపురంబు రమావధూటికి కాపురంబై పలుకుఁజెలువకు
దాపురంబై తనరు భూసతినూపురంబై.

హాటకంబుల సుభటరథగజఘోటకంబుల విటవిటీనట
నాటకంబుల నొప్పు పురిశృంగాటకంబుల్.

వా. అన్నగరంబున కధీశ్వరుండైన రఘునాథభూమండలాఖండ
లుండు నిండువేడుకఁ బొంగారఁ గొలుపు సింగారంబై యింది
రామందిరంబునకు వచ్చెనట యెటువలెను.

ద్వీ. నిలువుటద్దం బొక నెలఁతుక దాల్చ
తలఁ పెఱింగి కడాని తట్టల బొమ్ము
కందళించిన వేడ్కఁ గరములఁ బూని
మందఱ బొక్కసంబులవారు నిల్వ
సంపంగిపూవుల సరములు చుట్టి
సొంపు రాణింపఁగా సుప్పాణి గొప్ప
ముత్యాల కుళ్లాయి మోహనలీల
ముత్యపుమురువులు మురువుగాఁ బూని
నిద్దంపుఁ జెక్కుల నీడలు తేఱ
పెద్దచౌకట్టులు ప్రియఃముతోఁ బూని
యవిరళనవకుంకుమాంగరాగంబు
సవరించి వీనుల జవ్వాది నించి
సరిగముత్యపుకుట్టు చంట్టిపై నొరయ
హరువైన పైఠిణి యఱచట్టఁ దొడిగి

బంగారు చుంగులు పైమిటారింప
 రంగైన పీతాంబరము కటిఁ గట్టి
 కంటి కింపై మించు కంఠమాలికలు
 కంటసరంబును గడువేడ్కఁ బూని
 చెలువైన వజ్రాల చేసరుల్ కెంపు
 కళుకుల మేరుపు కడియముల్ దాల్చి
 సరిలేని నవరత్నసంఘసంఘటనఁ
 బురుణింపఁగా బాహువులు ధరించి
 అకలంక(నూత్న)రత్నాంగుళీయములు
 చికిలి వైడూర్యంపుఁ జేయంబుఁ బూని
 పరగ పాండ్యనృపాలఫాలపట్టమున
 మురువైన నవరత్నములఁ దీరినట్టి
 బిరుదుపెండ్రంపు పెరిమె దీసింపఁ
 జరణాంబుజంబున నవరించి యిట్లు
 కొలువు సింగారమై కోటికందర్ప
 లలితలావణ్యవిలాసుడై వచ్చె.

ఎఱుకల కాంబోది - ఆదితాళము.

పల్లవి. రామావతారుండు రఘునాథధీరుం డభి
 రామమా యిందిరామందిరముఁ జేరవచ్చె,
 ఎలమితో విజయరాఘవేంద్రునిఁ గాంచిన
 లలన కళావతమ్మ లక్ష్మమ్మ కొల్వె.
 ఎలవంక బలవంక నలరు రుక్మిణీసత్యలు
 గొలువంగ వచ్చు రాజగోపాలుఁ డనఁగ,

వా. ఈరీతిఁ జేరిన రఘునాథశౌరి మెఱువుమంచంబు¹మీఁదఁ గూర్చున్న క్రమ మెఱువలెను.

ఈరీతి మెఱువుమంచంబుమీఁదఁ గూర్చున్న తండ్రిపాలికి వచ్చి విజయరాఘవభూపాలుం డతని చరణారవిందంబులకు వందనంబుఁ గావించెనట యెఱువలెను.

ఇవ్విధంబున వందనంబుఁ జేసిన నందనుఁ జూచి రఘునాథ భూపాలుం డేమనుచున్నాఁడు.

రఘునాథనాయనివారిమాట :—రావోయి ! కుమారకం శీరవ ! మదీయవంశ మేరువ ! ఈ చేరువఁ గూర్చుండవోయి.

వా. అనుసమయంబున, అంతఃపురకాంతలు అహ్మహీకాంతుని నమ్ముఖమ్మునకు వచ్చేక్రమ మెఱువలెను.

కల్యాణిరాగము - అటతాళము.

మదవతు లిందిరామందిరంబున నున్న
హృదయేశ్వరుని కొల్వు కేతెంచి రఱుడు.

వా. ఇవ్విధంబునఁ జేరిన జవ్వను లవ్విభునకుఁ దమతమ విద్యలు వినిపించిన వరుస. ద్విపదమార్గంబున వక్కాణించిన క్రమ మెఱువలెను.

ద్వి. బిరుదుపాత్రలు విజృంభించి యారాజు
వరునిముందఱ నిల్వ² వారిలోపలను
బదచాళిఁ గొనియె రూపవతీవధూటి
కొదలేక పేరణిఁ గొనె చంద్రరేఖ
మిక్కిలికోపుల మెఱవడిఁ జూపి³

జక్కిణి వినుపించె శశిరేఖ యపుడు
 ననబోడియగు లోకనాయికాకాంత
 వనజలోచన కీరవాణి లతాంగి
 దురపదకేళిక దురుసైన కోవు
 వరుస నటించిరి వన్నెమీఱగను
 కొరవంజి శివలీల గుజరాతిదేశి
 విరిబోండ్లు కొందఱు వినిపించి రపుడు
 భువి మెచ్చ నచ్యుతాభ్యుదయకావ్యంబు
 నవరసచిత్రంబు నలచరిత్రంబు
 హరువైవ పారిజాతాహరణంబు
 మెఱవడిఁ జూపు వాల్మీకి చరిత్ర
 జానకీకల్యాణచాటుకావ్యంబు
 తా నిర్వహించిన తక్కిన కృతులు
 కొందఱు వినిపింపఁ గొందఱు తగిన
 సందర్భమున సమస్యలు సేకరింప
 నెదుట సంగీత సాహిత్యవాట్యములు
 మొదలైన విద్యలు మూర్తిభవించె
 నన మించు నల చంచలాక్షు లందఱును
 వినిపింపఁదొణగిరి విద్య లన్నియును.

వా. వారిలో నొక్కవారిజలోచన నవరసాస్పదంబుగాఁ బదకే
 లిక వినుపించెనట యెఱువలెను. (సరిపోయినపదం వినిపిం
 చేది). అప్పు డొక్కడక్కవగుజ్యేత జానకీకల్యాణంబు విని
 పించెనట యెఱువలెను.

వేఱొకకోరక స్తని వాల్మీకిచరిత్ర విచిత్రంబుగా విని
 పించెనట యెఱువలెను.

ఇవ్విధంబున విద్యలు వినిపించిన జన్మనుల కవ్వసుంధరా ధీశ్వరుండు తాంబూలజాంబూనదాంబరంబులు పాలించి లాలించి పంపిన అయ్యింతు లంతఃపురంబుఁ బ్రవేశించిఁట యెటువలెను.

అయ్యవసరంబున నవసరంబులవా రావారాశిగభీరుని సమ్ముఖంబునకు వచ్చిఁట యెటువలెను.

దరువు - ముఖారిరాగం - అటతాళం.

తళుకుబంగరుజీని తట్ట చేపట్టి
చలువదుస్తులు సవరణచేసి
అళుకుతో వచ్చిరి అనసరమ్ములవారు
వెలినుండి రఘునాథవిభుని చెంగటికి.

వా. ఇవ్విధంబున వచ్చి అచ్యుతరఘునాథస్వామికి నేమని విన్న వించేడు.

ద్వి. శకసింధు గాంధార సావీర చేర
కుకుడు కాశ కరూశ కోస లావంతి
నేపాళ పాండ్య తుండీరాదిసకల
భూపాలకులు కవిపుంగవుల్ బుధులు
దొరలు మన్నీలు మంత్రులు పురోహితులు
కరణికుల్ వాకిటఁ గాచియున్నాడు
సమ్మదంబున స్వామి సమ్ముఖమ్మునకు
రమ్మని పిలుతుమా రాజదేవేంద్ర!

వా. అని విన్నవించి యన్న రేంద్రచంద్రుని కనుసన్న లెఱింగి అన
సరంబులవారు పిలువఁ గొలువుబడివారు కొలువుకు వచ్చేక్రమ
యెఱువలెను.

దరువు - కన్నడరాగం - ఆదితాళం

వలువపంచెమీఁద చారి కట్టిన సరిగ
జలుగుదుప్పటిచుంగు జీరాడఁగాఁ
జెలువంబు మీఱంగ శ్రీరఘునాథుని
కొలువుకు వచ్చిరి గుఱిదొర లెల్ల.

వా. అవురా! ఈరీతిఁ జేరవచ్చిన దొరలు ఆరాజన్యమూర్ఖ
న్యనిం బొడగనిరఁట యెఱువలెను.

ఇవ్విధంబునఁ బొడగని వారిలోఁ దగినవా రతనియనుమతి
నుచి తాసనాసీనులై రఁట యెఱువలెను.

ఆసమయంబున నావిద్యత్ప్రభుశిఖామణిసముఖంబునకు
నిద్యత్కవీంద్రులు వచ్చిరఁట యెఱువలెను.

దరువు - పంతువరాళిరాగం - ఏకతాళి.

పరకాళియంగీలు పట్టుపచ్చడములు
.....రెపుటంపు క (కు?) ల్లాయిలు
కరమున దర్భముల్ల కనకపొంగల్ల (?) బూని
గరిమతో వచ్చిరి కవిబుధోత్తములు.

వా. ఇవ్విధంబున వచ్చిన విశిష్టవిద్యద్వ్యక్తు లష్టభాషాకవిసార్వ
భాము లాసభానాయకుని నాశీర్వాదించిరఁట యెఱువలెను.

“ ఆయురారోగ్యపుత్రార్థః మంగళాని[చ*] భవంతు. ”

ఇటువలె నాశీర్వాదించి యాసార్యభామని యనుజ్ఞఁ గాంచి తమ తమ మొఱ లెఱింగించి కుఱంగటఁ¹ గూర్చుండి శాస్త్రు చర్చ నడిపించిరట యెటువలెను.

ఆరఘునాథ భూపాలచంద్రుండు విద్యత్కవీంద్రులం జూచి యేమనుచున్నాఁడు.

రఘునాథనాయనివారిమాట :— వింటిరా! కవులార! ఈపడుచు లాండ్ర గీర్వాణ ప్రాకృత సమస్యలు పూరింపఁగోరు చున్నాడు. వీరినిఁ బరీక్షింపరయ్యా.

వా. అన విని యమ్మహారాజుతోఁ గవిరాజు లేమనుచున్నాడు.

“ అయ్యయ్య స్వామి నగర లక్ష్మీసరస్వతులు సాక్షాత్కరించియుండఁగఁ బరీక్షయేలయ్య? అయినను మీ రాస తిచ్చిన మీఱరాదుగద. ఈకమలాస్యలకు సమస్యలు ఇచ్చే మయ్య. ”

అని సమస్యలు ఇచ్చిరట యెటువలెను.

సమస్య : “ రారాజని యచ్యుతేంద్రు రఘునాథస్మశా. ”

వా. ఔరా! రామభద్రస్మవారు అసమస్య పూరించి చదివి రట యెటువలెను.

కం. ఎరీ నీ సరిరాజులు

భూరమణులు నిన్నుఁ జాలఁ బొగడుదురు భళీ!

స్వారాజని రేరాజని

రారాజని యచ్యుతేంద్రు రఘునాథస్మశా.

వా. ఓరా! ఈపద్యంబు విని యాంధ్రకవితా నిర్వహణంబునకు
మెచ్చి గీర్వాణభాషను సమస్య నిచ్చిరఁట యెటువలెను.

సమస్య : “ కిం తే సంతానపాదపాయంతే. ”

వా. అవురా! యాశుకవితావాణీయగు నాశుకవాణి యీ
సమస్య పూరించి చదివెనఁట యెటువలెను.

శ్లో. కతికతినక్షితిపతయః

కిం తే రఘునాథనాయకాయంతే

భువి బహవః కిల తరవః

కిం తే సంతానపాదపాయంతే.

వా. అవురా! ఈరీతి సంస్కృతసమస్య పూరించి చదివిన విసి
మెచ్చి ఆరామభద్రస్మృకు మధురవాణస్మృకు వేర్వేఱ ప్రాకృత
సమస్య లిచ్చిరఁట యెటువలెను.

౧. సమస్య : “ రహుణాహఖ్కుతించిరో విహఃఇ. ”

౨. సమస్య : “ వడ్డఇ రహుణాహరాయ పాహోహి. ”

వా. అవురా! ఆ రెండుసమస్యలు వారు పూరించి చదివిరఁట
యెటువలెను.

శ్లో. పరిపుణ్ణకళాహి నోహమాణో

అహియంసక్కుళణిచ్చ సెవ్యమాణో

సహిఎ (స?) . చెందిఆట

రహుణాహఖ్కుతించిరో విహఃఇ.¹

1. పరిపూర్ణకలాభి శోభమానః

అభిఠః (?) సత్కులనిత్యసేవ్యమానః

సభి/ య (కః?) . చంద్రికాశోభ్య

రఘునాథక్షితిచంద్రి విభాతి॥

వా. అవురా ఆ(రెండవ*) సమస్య పూరించిచదివెనట యెటు వలెను.

సమస్య: తెల్లొక్కెక్క సుహావహసుహాయర
 వియయరాహవం సఖణం
 దెఠూణ ణియతఃమాయం
 వడ్డయి రహుణాహారాయ పాహోహి!

వా. భళి! భళి! మేలు! మేలు! సారస్వతసామ్రాజ్యపట్టభద్ర!
 ఈమహామహిమంబు స్వామినగరిఁ గాక తక్కినరాజువల (?)
 నెక్కడిదయ్యి?
 ఆసమయంబున ఆయసమాన తేజో నిధిసమ్ము ఖంబునకు
 రాయసములవారు వచ్చిరఁట యెటువలెను.

దరువు - బిలహారిరాగం - ఆదితాళము.

వెరవు మీఱ దినసరు లొడినుంచి గంటంపు
 దుర(టూట?) చల్వదుప్పటి పొరలోనఁ జెక్కి
 గరిమతో వచ్చిరి కై కాసుకలు గొంచు
 సరసులైన రాయసమ్ములవారు.

వా. ఇవ్విధమున వచ్చిన రాయసమ్ములవారినిం జూచి రఘునా
 థభూపాలుం డేమనుచున్నాఁడు.

1. తెల్లొక్కెక్క సుఖావహ
 శుభకర విజయరాఘవం శక్తిం
 దృష్ట్యా నిజతనూజం
 వరతే రఘునాథరాజపాఠోధిః ||

పైత్రోకమున శుభకర యనుటకు మాటు గా శుభకర యనికాని, శుభచర
 యనికాని యుండవచ్చును.

పైప్రాకృత శ్లోకములకు సంస్కృతచ్ఛాయ నిచ్చియు, వానిని సంస్కృత
 శ్లోకములను సవరించి పైట్రియు సాయపడిన డాక్టరు వి. రాఘవకౌగారికి మా కృత
 జ్ఞానాభ్యుదయక వందనములు.

ద్వి. తేలువుఁ డేమైనను దిక్కల కార్యములు వ్రాసినచ్చెనా మొన్న నిన్నటను.

వా. అని పలుకు రఘునాథజననాథునకుఁ బ్రధానులు సమయకథానుగుఁనుధామధుర్లోక్తుల కార్యాంశంబులు వినిపించి దినసరులు చదివిరఁట యెలువలెను.

కమ్మవక్కణ :—

ద్వి. శ్రీమన్నహఁచోళసింహాసనేంది
 రామనోహరులైన రఘునాథనాయ
 నయ్యవారికి నుత్తరాది గుంటూరి
 యయ్యపరసుని నారప్ప విన్నపము
 లంచిత నశవత్స రామాథ శుద్ధ
 పంచమీపుష్కారకపడిఘయోగమున
 స్వామివా రా పశవానేరినగర
 నామతీర్థము పురాణశ్రవణంబు
 రామవిగ్రహపూజ రామజపంబు
 శ్రీమూర్తి దానాద్యశేషదానములుఁ
 గావించి విజయంబుఁ గలుగ నక్షతలు
 శ్రీనైష్ఠ్యపు లొసంగ శిరమునం దాల్చి
 “ ఆదిత్యహృదయ ” జపానంతరమున
 నై దాటు గడియలయపు డారగించి
 భేదలు మ్రోయించి పెండ్లికిఁ బోవు
 తీరునఁ దగిన ముస్తీదుఁ గావించి
 యెదుటిపాశేంబున కెఱుక నేయించి
 కదలి వచ్చి విజయగరుడాద్రి నెక్కి

రామభద్రగజాధిరాజంబు నెక్కి-
 రామభద్రకుమారరత్నంబు కొలువ
 మతిశాలి పురుషోత్తమయ నరసప్ప
 జతఁ గూడిన గఽమజాలశీల్¹ గనుక
 నెదు రెచ్చరింపుచు నేకపార్శ్వమున
 మదగజం బెక్కి సమ్మదమున నడవ
 అస్తైప్ప యశగప్ప యాపులై యొక్క
 మస్తైన్లుపై నెక్కి మక్కువ నడవ
 రాజులు మన్నీలు రాతులు దొరలు
 తేజీలపై నెక్కి ధీరులై కొలువఁ
 జేరువ నొకగంధసింధురం బెక్కి
 ఆరామదేవరాయలు చనుదేరఁ
 దరతరమ్ములకును దగులైన కతన
 నెర నమ్మదగిన కోనేటి కొండ్రాజు
 కట్ట రంగపురాజు కస్తూరిరాజు
 మిట్టపాలేపు సంపెట నాగరాజు
 రామరాజుల యశాకు రఘునాథరాజు
 మామ యోబళరాజు మనుబోలురాజు
 శ్రీరంగపతిరాజు శ్రీగిరిరాజు
 వీరరాఘవరాజు విఠ్ఠలరాజు
 నందేల చిత్రాజు నారపరాజు
 కందనవోల్ రాజు గడితిమ్మరాజు
 కాలువరాజులు కడపరాజులును
 బాళేలరాజులు పంటరాజులును

1. మచాలశీల్.

శ్రీపతివారు¹ కైజీతంపు దొరలు
 జూపల్లివారు దేనురి రెడ్ల తెగలు
 మామ మూర్తెప్ప కుమారరంగయ్య
 పామినాయనివారు బలుమూరివారు
 మండువవారు కంబము కొండవీటి
 కొండపల్ రెడ్లు నంకుశరావువారు
 నౌదల పచ్చి మల్లప.....టి గంటి
 మాదన నేపెరుమామొదలారి(?)
 మొదలైన గుటిదొరల్ ముందఱ నడవఁ
 గదనరంగమునకుఁ గదలిపోవుటకు
 నేడనిమిదివేల యెలగోలు ప్రజల
 కాడియపాదము నధిపతిం జేసి
 చివగడల్ కైదువుల్ సెలవు సేయించి
 సవరణతో నేఱుఁ జాలఁ గప్పించి
 భ్రమసిన పడుమటి పాలెంబుమీఁద
 దుమికి హుటాహుటి దొక్కొని నడవ
 అమ్ములచేతఁ జేయమ్ములచేత
 దుమ్ములచేత దోదుమ్ములచేత
 బల్లెలచేతఁ దుపాకులచేత
 నల్లమూఁకలచేత నడగొండలైన
 మత్తేభములచేత మావులచేత
 కత్తులచేతఁ జీకాకు సేయింపఁ
 బోరిలో నమసె గొబ్బురి జగ్గరాజు

1. శ్రీపతిరాజు అని పాఠాంతరము.

పారె మూఁకలవెంటఁబడి మాకరాజు
 దగఁదొట్టి వగఁబుట్టి దళవాయి చెంచు
 సిగ విడి తెగ జాఱఁ జింతింప కేగె
 నుడివోయి యోటుకాఁ డూడనిఁబాడె
 విడి వడి పాతె రావిళ్ళ మాదన్న
 మఘరవారినిఁగూర్చి మ మ్మింత చేసె
 విధి యంచుఁ దనపాలి విధి దూఱుకొనుచు
 దొరలెల్ల నవ్వంగఁ దుండీరవిభుఁడు
 పరుపెత్తెఁ దన చెంజి పట్టణంబునకు
 తిరువందినాపిళ్ల తిత్తె సెప్పటి
 పురము తిమ్మానేఁడు భుజబలరావు
 చినరాతు యెఱ్ఱమసెట్టిలోనైన
 తనయొద్ది దొరలెల్లఁ దను డించి పాఱ
 నింతుల నెడఁబాసి యిలు చూఱ యిచ్చి
 సంతరించిన బొక్కసము వీటిఁబుచ్చి
 తురగంబు డిగ్గి కై దువఁ బాఱవైచి
 విఱిగి పాఱఁదొడంగె వీరపనేఁడు
 జయలక్ష్మి చేపట్టి స్వామివా రవుడు
 దయ మీఱఁగా ధర్మదార పట్టించి
 బంగారు బొమ్మను పాండ్యభూపాలుఁ
 డింగితవేదియై యిచ్చిన మెచ్చి
 తంజాపురము చేరి తనవంశవజ్ర
 పంజరంబై సార్వభౌమసామ్రాజ్య
 లక్షణంబులతో కళావతీసతియుఁ
 గుఱ్ఱిసంభవ రాజగోపాలుఁ డనగ

విజయసంధాయియై మౌముచునున్న
 విజయ రాఘవనామవిఖ్యాతిఁ గాంచి
 యాముహూర్తమునఁ బట్టాభిరామాభి
 రామమై మించు శ్రీరామసౌధమునఁ
 జలువతాజగతిపై జాళువా పసిండి
 పలకల గొప్ప చప్పరములోఁ జేరి
 పేరోలగంబున్నఁ బెద్దమ్మవార
 లారతు లెత్తినారని వ్రాసి రాఁగఁ
 గొలువులోఁ జదివించుకొని స్వామివారి
 బలపౌరుషము లెంచి పాచ్చావువారు
 సమయోచితోక్తులఁ జాల లాలించి
 తనుముద్రచేఁ గాగితము శిఖాచేసి
 ఘనముగా మీ కుడుగరలు గట్టించి
 హనుమోజిపంతుల సంపించినారు
 ఎటువలె నడచిన దిక్కడి కార్య
 మటుగాన నెఱిగుండ నవఫరించేది.

వా. ఆ సమయంబునఁ గరణికు లాధరణచరణపరిచరణ
 శాలి (?)¹ పాలికి వచ్చిరట యెటువలెను.

దరువు - సావేరిరాగము - అటతాళం.

పటికముల కల్లికల్ బలపముల్ కడితముల్
 బటువైన కుల్లాయిపై పాగలు
 కుటిలవార్తలు మించఁ గొండలు కరణికుల్
 నటనతో వచ్చిరి నరనాథుకడకు.

1. గరణికు లా రఘుకులాధరణచరణపరిచరణశాలి అని యుండదగును.

వా. వచ్చి అచ్యుత రఘునాథభూపాలుని సముఖంబున ఆయ వ్యయసంఖ్యాకథనపురస్కరంబుగాఁ బరస్పరవివాదంబులు సలిపిరఁట యెటువలెను.

అట్లవణ రంగయ లెక్క వినిపించేది :— చిదంబరనాథ మొదలొకమీఁద ధర్మాసనం మూడులక్షల మాళ్ళకు చెల్లు రెండు లక్షలున్న ముప్పై అయిదువేలు కాక పార్వ(ర్షి?) నిల్వ పదిహేనువేలున్న శుద్ధ నిల్వ యాభై వేలున్న అంతు నిల్వ అఱునై అయిదువేలు. కుబుసం లక్షయమీఁద మఃశియం మనోవర్తి రెండు లక్షలున్న యాభై వేలకు రొళ్ళుం చెల్లు లక్ష యాభై వేలు, ధాన్యాన చెల్లు యాభై వేలు, అంతు రెండు లక్షలు కాక నిల్వ యాభై వేలు. వాచమాటిమీఁద కరతొరలు లక్షవరహాలకు రొళ్ళుం చెల్లు యెనభై వేలు కాక నిల్వ యిరవై వేలు. కోనేరిపిళ్ళమీఁద సుంకం పద్దెనిమిది వేలకు చెల్లు పండ్రెండువేలు కాక నిల్వ ఆఱువేలమాళ్లు ; అంతు నిల్వ లక్ష నలభై యొకవేల మాళ్లు.

అని యీతీదన లెక్క వినిపించిన అట్లవణ రంగయతోను కస్తూరి ప్రత్యుత్తర మిచ్చిన క్రమ మెటువలెను.

కస్తూరిమాట :— ఏనయ్య రంగయ్య ధర్మాసన మొదలొక లాద లెక్క సముఖదల్లి హేళిదెల్ల తాణు వెలి. అవరవరు హీడి దలంచ, పరిధానవహేళ బేడాయందు నినగె అవరవరు ప్రియ హేళిదు, నా నరియినే.

అని యీతీదన కస్తూరి అన్నందుకు అట్లవణ రంగయ ప్రత్యుత్తర మిచ్చేక్రమ మెటువలెను.

అట్టవణ రంగయ :— నీనేనుబల్లెయ్యయ్య, అంథాద్దు
ఉంటాదరె రూపిను, యేను బగుళుత్తిద్దియ.

వీ రిద్దటి పరస్పరవివాదమున్ను విని చిదంబరనాథ మొద
లారి మందలించే క్రమ మెటువలెను.

చిదంబరనాథ మొదలారి :— సముఖత్తిలె సీంగ ఖేక
అడిచ్చిపడ్డీ, ఎల్లాం కర్తాక్కల్ చిత్త మరియుం. సుమ్మా
యిరుంగో.

వా. ఔరా! వారి వివాదంబు విని రఘునాథభూపాలుం డేసును
చున్నాడు. రావోయి అస్తైప్పదీక్షితులవారితోఁ జెప్పి లేఖలు
పరామర్శించుమనవోయి.

వా. ఈరీతిఁ జేరోలగం బుండి, కొంతసేపు రాణువ కార్యంబులు
మణాయించి హాసమువారినిం బంచి, స్వారిఁబోవ నుత్స
హించి, యంత నంతఃపురముఁ బ్రవేశించిరట యెటువలెను.

ఇవ్విధంబున సమ్మహీకాంతుం డంతఃపురముఁ బ్రవేశించి
యూరగించి, శతపదంబులు త్రొక్కి, బాలరామాయణముఁ
బఠించి, తాంబూలచర్మణముఁ గావించి, ఘటికాచతుష్టయ
మాత్రంబు మృదుశయ్యపై నీదురించి, మేలుకాంచి, స్వారిఁ
బోవ నుత్సహించి రాణువవారి కెచ్చరింప నన్నగారినిం బంప
నతండు వచ్చేక్రమ మెటువలెను.

దరువు - శంక రాధరణం రాగం - ఆదితాళం.

నేమముతోడను మోముసఁ దీర్చిన
నామము తిరుచూర్ణము మించంగా

ఆమాపటివేళ నన్నగారు వచ్చె
వేమఱు బెత్తంబు విసరుచు నవుడు.

వా. వచ్చి రావణువారి నెచ్చరించే క్రమ మెటువలెను.
ఓహో, దొంలారా అయ్య స్వారి వస్తున్నాడు. గొబ్బిన
ఆయిత్తపడి గుఱ్ఱా లెక్కి రారోయి!

వా. అని రాణువదొరల నాకర్పించి హర్షంబుతో వర్షధరుండు
మరలెనట యెటువలెను.

అంత రఘునాథమేదిసీకాంతుండః వింత గంతనవనుల
మించు కఱ్ఱ్యంతరంబులు గడచి వింతగా కై నేసినభద్రదంతా
వశం బెక్కి, అంతఃపురము వెడలి రాణువదొరలతో కుమార
వర్గంబుతో రాజసూర్గంబున స్వారివచ్చెనట యెటువలెను.

దరువు.....

శ్రీరఘునాథుండు శృంగారశాలియై
స్వారి వెడలివచ్చె చొదంతి నెక్కి.

తేజీలపై నెక్కి నేజలు చేబూని
రాజాధిరాజులు రాతులు కొల్వ
రాజవదనలు నీరాజనము లెత్తగా
రాజవీధివెంట వచ్చె రాజస మసుర.

బలవంతులై నట్టి ప్రద్యుమ్న సాంబులు
గొలువంగ వచ్చు రాజగోపాలుం డనఁగ
విలసిల్లు రామభద్ర విజయరాఘవేంద్రులు
ఎలవంక బలవంక నెనసి కొల్వంగను,

సరిలేని మకర శంఖ చక్ర కేతనములు
 సురుమాయి జల్లులు సూర్యచంద్రులును
 గరుడధ్వజాదులైన బిరుదులు పట్టంగా
 సురలు గొల్వంగ వచ్చు సురరాజకరణి.

వా. ఈరీతి స్వారి వచ్చిన యారాజచూడామణిని జూడంగోరి
 పారనారీమణులు మణిసాధంబు లెక్కి చేతు లెత్తి మ్రొక్కి
 యతని రూపరేఖలకు సొక్కి సేసలు చల్లరంట యెటువలెను.

వారిలో నొక్క వారిజలోచన ఆరాజకందర్పని సౌందర్య
 విలాసంబులు సందర్శించి పరమానందంబుఁ జెంది కందర్పని
 కెందలిరాకుతాఁకునఁ గసికందిన డెందంబుతోఁ గంది, ఆరూ
 పపాంచాలుని వెడందకన్నులును, తేలుకులు దేఱు నిద్దంపుఁజెక్కు
 లును, సురశాఖశాఖలకు జోడైన భుజము, లరుణాబ్జముల
 మించు హస్తయుగ్మంబు, పాంచజన్యమురీతిం బరగు కంతంబు,
 కాంచనోరుకవాటగతి మించు సురము, సైకతస్థలికన్నఁ
 జదురైన జఘన, మాకరికరముల నదలించు తొడలు, లలిత
 మహారాజలక్షణంబులను జెలువారు పాదరాజీవయుగ్మంబు
 మొదలైన యవయవములచేతఁ దనకు ముద మొదవించు
 నమ్మోహనాకారు మదనావతారు మన్నెహంపీరుఁ గదలక
 జాలమార్గమ్మునం జూచి, సంతసంబున మహాశ్చర్యంబు నొంది
 యంతరంగమున నిట్లు విత్కరించె.

ద్వి. ఇంతటి వాని నే నెందునుం గాన
 కంతుఁ డీమేదిసీకాంతుని కెనయె
 చక్కనివారిలోఁ జక్కనివాఁడు
 సొక్కరె యీతనిం జూచిన చెలులు,

వా. అని తెప్పవేయక యందందఁ జూచి మనమున హర్షించి మఱియు నిట్లనియె.

అనికి తురంగసాది నారాచతరంగంబుల సురంగంబుఁ ద్రవ్వీ యంతరంగపుకోట నూటాడింప నాపాటలగంధి ధైర్యపాట వంబుఁ బోమీటి యారాజకిరీటిపై నాటిన తలంపు చలింప నీక యేమని విత్కరింపుచున్నది.

ద్వి. ప్రేమతో నీరాజు బిగువుకొఁగిటను
 వేమఱు మరుకేళి విహరించు చెలులు
 ఏనోము నోచిరో యేదైవములను
 బూని పూజించిరో పూర్వజన్మమున
 నీరాజకండర్పుఁ డింపు సాంపారఁ
 జేర రమ్మని పిల్చి చేపట్టి నన్ను
 మోము మోమునఁ జేర్చి మోవి యానుచును
 ప్రేమతోఁ గొఁగిటఁ బెనఁగు టెన్నటికిఁ
 దళుకుఁ బెక్కిలి నొక్కి తమిమీఱ సొక్కి
 యెలమి పుక్కటి విడె మిచ్చు టెన్నటికిఁ
 గురులు నున్నగ దువ్వి కొప్పమరించి
 ఏరులు దిండుగఁ జుట్టి వేడుక మీఱఁ
 గలపంబు నెమ్మీనఁ గలయంగ నలఁది
 తిలకంబు కొనగోరఁ దీరుగా దిద్ది
 కళ లంటి సొక్కించి కరఁగించి కరఁగి
 కులుకుగుబ్బలఁ జీటి కూడు టెన్నటికి.

వా. అని వితర్కించు సమయమున కొమ్మపై కమ్మవిల్కాఁడు ధాడివచ్చెనట యెటువలెను,

ద్వి. కొక్కోకమునఁ జాల గుఱిపడ్డరాతు
 చక్కెరఖాణంపు నామ్రాణి నెక్కి
 యంచలనున్న రాయంచబొదలను
 జంచరీకమ్ములఁ జలువతెమ్మెరల
 గొరవంకలను గండుఁగోయిలగముల
 నిరువంకఁ బురికొల్పి యింతిపై నవుడు
 కండచక్కెరవిల్లు కరమునం బట్టి
 గండుతుమ్మెదనారి గట్టి మోపెట్టి
 అలరులగ న్నెరాకమ్ము సంధించి
 కులుకుగుబ్బెత నేసి కోయని యార్చె.

వా. ఈరీతి నారీతిలకంబు మన్మథపారవశ్యంబుఁ జెందిన తెఱం
 గెఱింగి మెఱుంగుఁబోణు లాకురంగలోచనం నోడ్కొని
 కుఱంగట శృంగారవనంబునకు వచ్చి యచ్చట నామచ్చెకం
 టికిఁ బ్రొద్దువోకగా సుద్దులాడుచు వనవిహారంబు సలిపిరఁట
 యెటువలెను.

పదం : ఘంటారవం - ఆదితాళం.

కన్నెలఁ బాయకు సన్నలు సేయకు పొన్నల చాయకుఁ
 బోదము రావె
 క్రేవలఁ బెంచిన మావులు వంచిన పూవులు త్రుంచినఁ
 బ్రొద్దువోదఁటవె
 ఈరము లన్నఁ గాసారము లన్నఁ గీరము లన్నను గినిసెద
 వదేమె
 వారిజాతము లన్న వారిజాతము లన్న వారిగీతము లన్న
 వలసి చల్లములె (१)

ఆటలఁ జూడవు బోటులఁ గూడవు పాటలు పాడవు భామ
 యిదేమె
 ఇంతుల రమ్మని వంతుల కమ్మని బంతులు తెమ్మని పలుక
 వదేమె.

వా. అని పలుకు చెలుల పలుకులు విననొల్లక యాయుల్లకభరం.
 బున భూవల్లభచిత్తజుని హ త్తించిన చి త్తంబు మరలింపనేరక
 వనితల పేరక జీరక వసవిహారంబుఁ గోరక లతాగృహంబులు
 దూరక లవంగకుడుంగంబులఁ జేరక యూరక యాకోరక న్నని
 సితకపోలయై నృపాలుపై మేలు జాలవారఁ జాల పారవ
 శ్యంబు మీఱ నేమని తర్కింపుచున్నది.

మధ్యమాది రాగం - అటతాళం.

ఏల స్వారి వచ్చె రఘునాథభూ
 పాలుండు రూపపాంచాలుండు నేడు.
 మదగజంబు నెక్కి మన్నెహంవీరుండు
 మదిరాక్షి యీప్రొద్దు కదలిరానేల.
 కదలి వచ్చిననేమి కడమవీధులఁ బోక
 మదనావతారుండు మావీధివెంట.

ఈరాజవీధిలో స్వారి వచ్చిననేమి
 మేర మీఱి నేను మేడపైఁ జేరి
 ఆరఘునాథుని యండచందములు
 సోరణగండ్లను జూడ నేమిటికి.

చూచిన నేమాయెఁ జూచి చూడకమున్ను
 నాచిత్త మతనిపై నాట నేమిటికి;

ఆచందమామయ్య యల్లుఁ డింతలోన

ఈచందమున న స్నేచ నేమిటికి.

మరులుకొంటినంట మరుఁ డేచెనంట

నరనాయకున కెవ్వ రెఱుక సేసేరు

ఎఱుక సేసిన నేయింతుల మెచ్చని

దొర నేఁడు న స్నేల సరకు సేసీని.

వా. అని వలికి యాకలికిచిలుకలకొలికి యొకచెలినిం జూచి
యేమనుచున్నది.

పదం

రమణి నాభాగ్యమునకు రాజగోపాలు దూఱనేల

రమణుం డెన్నడైన నన్ను రాపు సేసీనా.

వేగమున వలరాజు విరిదూపులకుఁ దాళక

జాగు సేయక పొదరింటి చాటున నే నిల్వ

దాఁగఁబోయినచోటఁ దలవరు లున్నట్లు

బాగుగా విరులు నాపై రాలెనమ్మ.

కొడమచిలుకపలుకులకుఁ గొమ్మ నే తాళలేక

ఒదిగి యొకమావిడండ నుండఁబోలేను

సుదతిరొ 'యిలుకులో సో' కన్నచందమున

పదరి గండుఁగోయిల వదరసాగెనమ్మ.

వా. అని యాచిత్రేఖ రఘునాథభూపాలుని యందచందం
బులు లిఖించిన చిత్రపటముఁ జూచి యేమనుచున్నది.

కాంబోజి - ఏకతాళం.

పల్లవి ఏమి నేతురా నే నేమి నేతురా
 ఏమి నేతురా రఘునాథస్వామి నెంతురా.

చెలువరాయనిరూపు నేవించినప్పుడే
 మరుఁడు వెలిగుడారు వేయించెరా
 కండచక్కెరవిలునారి మ్రోయించెరా
 తా నేలిన దళముల మొన నేయించెరా. — ఏమి.

రామావతార నీ మోముఁ జూపినప్పుడే,
 ఆమని మచ్చురించెరా

ఈప్రాద్దు చందమామ హెచ్చురించెరా, రా
 చిల్కలేమో సుద్దు లుచ్చురించెరా. — ఏమి.

నారీపాంచాల నీవు న న్నొల్లనివాడవు — మా
 కెరి(?)దోవ స్వారివత్తురా
 నీనగరి నున్నవారు నన్నుఁ జేరనిత్తురా
 ఓయిటువంటి, మొఱ లెవ్వరైన మెత్తురా ?

వా, అని యాసీలాలక భూపాలునిపై మేలు జాలువాఱి మ
 ఱియు నే మనుచున్నది.

పదం..... ✓

ప్రతిమను గానైతిగా, నేరతనాల ప్రతిమను గానైతిగా
 ప్రతిమనై తే వాని పాదాంగదంబున¹
 కుతుకంబుతో నుంటి కొలువు నేయుదుగా.

1. పాదాంగదంబుగ

తాళిని గానైతిగా నే శ్రీరామ తాళిని గానైతిగా
 తాళినినైతే యాదక్షిణసామ్రాజ్య
 మేలు భూపాలుని ఎదపైఁ జీరాడుదుగా.

విరిబంతిఁ గానైతిగా, వానిచేతి విరిబంతిఁ గానైతిగా
 విరిబంతినైతే యూవొర నన్నుమూర్క్కొను
 తటి వాని కెమ్మావితావిఁ గ్రోలుదుగా.

అద్దముఁ గానైతిగా, నే నిల్వుటద్దముఁ గానైతిగా
 అద్దమైతే వాని ముద్దుమోమునీడ
 కొద్దికయైన నే నొద్ద నుండుదుగా.

శయ్యను గానైతిగా, నే నరవిశయ్యను గానైతిగా
 శయ్యెనైతే యాసరసుండు నామీఁద
 లియ్యముగాఁ బవళింప నుండుదుగా.

వా. అని యాలోచనసేయు నాలోలలోచన విరహసూచనలు
 తెలిసి కలసి నెచ్చెలులు¹ శీతాంశువదన మదనవేదన తీట శిశి
 రోపచారంబులుసేయ నున్యోగించి యొక రొకరినిం జూచి
 యేమనుచున్నారు. ఎటువలెను.

దరువు.....

కలకంఠకంఠికి గంబూరదీవిపై
 అలదులపానువు హావణింపరమ్మ.

జలజాక్షిగుబ్బల చలువగంధ మలంది²
 చెలులార పన్నీరు చిలికింపరమ్మ.

1. కుచలల. 2. గందమునించి.

చలువమీఱంగ ఘనసారకంకణము లీ
యలివేణికరముల హాత్తించరమ్మ.

నలినాక్షికి బద్దనాశహారంబులు
కులుకుగుబ్బలమీఁదఁ గూర్చిరోయమ్మ.

సన్నజాజివిరుల చలువదుప్పటిఁ దెచ్చి
కన్నియ నెమ్మేనఁ గప్పిరోయమ్మ.

చిన్నారి పొన్నారి చిగురాకు సురఁటుల
విన్నాణముగఁ జేసి వీవరోయమ్మ.

వా. అని శీతలవస్తుజాలంబుల శీతాంశువదనకు సేయుశీతలోప
చారంబులఁ జేతోజాతానలజ్వాలలు చల్లారకున్న నాఘల్లార
విందలోచనలు తమలోఁ దా మెమనుచున్నారు.

ద్వి. చెలులార మనము చేసిన చల్వ లెల్లఁ
గలికితాపముఁ దీర్చగాఁ జాలవయ్యెఁ
జెఱకువిల్తుని పూజ సేయక మనము
పాఱఁదోలంబోవఁ బోవునే! కాఁక
అని నిశ్చయించి నా రందఱు అచ్చెలిని
కనికరంబునఁ జేరి కని కరంబునను
జాఱుఁబయ్యెదకొంగు నవరించి గోర
సారెకు నెఱికుదుల్ చక్కగా దువ్వి
అక్కనఁ జేర్చి యూరార్చి యోయమ్మ
చక్కెరఖాణంపు సామ్రాణిదొరను
నేఁడు పూజంపుమా నీమనోరథము
లీడెట్లు నతఁడు నీ కేల చింతింప.

1. పారదోత భోయక పోవునే.

వా. అని రాజబింబాననలు రతిరాజపూజావిధానంబు హవణిం
చినక్రమ మెటువలెను.

ద్వి. అని మందలించి నెయ్యము కందళింప
ఘనసారకదళికాకాంతారఘనను
పరపైన ద్రాక్షచప్పరములోపలను
విరివియా వుప్పొడి వేదియమీఁద
కమ్మదామరముద్దెగద్దియపైని
ఘుమ్మను మొగలిరేకుపటంబు నిల్పి
బాలికల్ మృగనాభిపంకంబులోన
వాలారుఁ గొనగోరు వాగఱ నద్ది
రతిమన్నఘల వ్రాసి రతిరాజుచెంత
ఋతురాజు రేరాజు నిరుగడ వ్రాసి
వారికిఁ జుట్టును వలికరువలిని
గీర మయూర శోకిల మరాళాది
బలముల లిఖించి భజనకుం దగిన
ఫల జల కుసుమాది బహుళవస్తువులు
జీని తట్టల నించి చెంగట నుంచి
యానీలకుంతల నటకుఁ దోతెచ్చి
మదనునియెదుట సమ్మదమున నిల్పి.

వా. ఇవ్విధంబునఁ దోడితెచ్చి మదవతులు మదగజగమనను
మదనునియెదుట నిల్పిరఁట యెవటులెను.

ఈరీతి నారీతిలకంబు సభజనసమాసితయై చేతోజాతప్రతి
మాసాన్నిధ్యంబుఁ జేరి యొక్కచొక్కవుఁ గమ్మదమ్మి

క్రొవ్విరిఁ గేలఁ గీలించి మన్నథమూర్తిని భావించి, యావాహనంబుఁ గావించి యేమనుచున్నది.

పూజావిధానము :

కమలాకుమార! నీ కిదే కమలకర్ణి కాసింహాసనంబు
అసమకుసుమసాయక! నీ కివే యర్ఘ్యపాద్యాచమనంబులు
పంచబాణధురీణ! నీ కివే పంచామృతశుద్ధోద
శాభిషేకంబులు

భావసంభవ! నీ కివే పరిధానోత్తరీయంబులు
హరినందన! నీ కిదే హరిచండన కుంకుమసంకుమదపంకంబు
వారిజాతాయుధ! నీ కివే వారిజాతకుసుమదామంబులు
రత్నాకరదాహిత్ర! నీ కివే రత్నభూషావిశేషంబులు
తుంటవింటియొంటరినెఱదగటబంట! నీ కివే ధూప
దీపంబులు

మకరధ్వజలాంఘన! నీ కివే మందారఫలోపహారంబులు
రేరాజుమేనల్లుడ! నీ కిదే నీ రాజనంబు
దక్షిణగంధవాహవాహ!¹ నీకివే ప్రదక్షిణనమస్కారంబులు
పుష్పకోదండపాండిత్యశాలి! నీ కిదే పుష్పాంజలి.

వా. అని రాజబింబానన రతిరాజ పూజఁగావించి యేమని ప్రార్థించుచున్నది.

దరువు - రేవగుప్తి - ఆదితాళం

కేసరివిక్రమక్రీడలవాని

నీసరివచ్చు నానృపశిఖామణిని

1. దక్షిణగంధవాహవాహవాహ.

రాజుల రాజైన రఘునాథవిభుని
నోజమీఱఁగ నేఁ డొనగూర్చు మదన.

వా. ఇచ్చిధంబున రసదాడివిలుకాని వేడి, అతని వాడితూపుల
వేడిమి హెచ్చు గనకకనకాంగి యాచెఱకుసింగాణిరాయల
నుద్దేశించి యేమనుచున్నది.

దరువు - యదుకులకాంబోజి - ఆదితాళం.

పల్లవి. భళి భళి నే నెంత ప్రార్థపసేసినఁ
దలిరువింటిరాయ! దయ రాదాయె.
{ తెలివితో దేహంబుఁ దెలియఁజాలనివాఁడు
వెలఁదుల సుద్దులు విననేర్చునేరా,
పంకజసాయక! బధిరునిముందఱ
సంకు వినిపించిన చందమామెఁగదరా.

వా. అని యాచందనగంధి చందమామయల్లుని దూఱి చంద
మామనుద్దేశించి యే మనుచున్నది.

దరువు - మనోహరి - ఏకతాళం.

నానాథుఁడు రఘునాథుఁడని వినవేరా
నీనిశాచరవృత్తి మానరా చంద్ర!
జానకి నేచిన యానిశాచరరాజు
తా నేమి యయ్యెనో తలఁచుకోరాదా?

వా. అని వనజారిని దూఱి యామిటారి పటిరాచలకుటీరవిహా
రంబునఁ దుటాఁచు సమీరకిశోరంబుల నేమని దూఱు
చున్నది.

దరువు.....

మలయపవన సీపు నా ప్రాణముని మనసులో నమ్మియుంటిగా
తలిరువింటిబోయఁ గూడి దాడివచ్చె నేమి నేతు.¹

వా. అని మలయసమీరణనిండఁ గావించి యావారణరాజ
యాన దారుణవచనములు పలుకు కలికిచిలుకలఁ జూచి యే
మనుచున్నది.

దరువు.....

పక్షపాతము గల్గు బలగంబు లనుచు
రక్షింతుగా మిమ్ము² రాచిల్కలార
ఇక్షుకోదండధరుఁ డేచువేశను
పక్షపాతము లేక పలుకుఁగాఁదగవె³

వా. అని కందర్పమందానిల దుల నిందించి, ఆచందనగంధి
యేవేల్పుల భావింతు, నేతపంబుఁ గావింతు, నేయర్థంబు
సమర్థింతు, నేయింతనిం బ్రాణింతు, నస్పాఢివచంద్రుని రప్పిం
చువా రెవ్వారు, ఈబాణిఁ దప్పించువా రెవ్వారు, ప్రాణ
దాన మిప్పించువా రెవ్వరిని యవ్వీరునిపై హత్తిన చిత్తంబు
మరలింపనేరక తెరలుచున్న తరళలోచనం జూచి
యొకకీరవాణి యే మనుచున్నది.

దరువు - సావేరి - ఆదితాళం.

చిలుక తేజియఁట చెఱకఁట విల్లు
భళి భళి తుమ్మెదపాఁజట నారి

1. దాడివచ్చి శేమిసేతు.
2. మమ్ము
3. పక్షపాతము లేక పలుకుట తగవె.

చెంగల్వవిరులఁట చేనున్నతూపు
 లంగంబు లేనివాఁడఁట యేటుకాఁడు
 ఆయమ్ములెవ్వారి యాయమ్మునాటె
 నోయమ్ము యిటువంటి యూహలుగలవె.

వా. అని తనవల పాఱడిఁబెట్టి కేరడంబులాడుచు నూరడింపని
 వీటిఁడిచెలుల ధిక్కరించి యక్కరిరాజగమన విరహశమనం
 బునకై యొక్కసంపంగిగుంపుదండనుండి నిండుమనంబున
 నేమని తర్కించుచున్నది.

పదం - కాంబోజి - అటతాళం.

ప. తుమ్మెద నంపుదునో నే నాడకు
 తుమ్మెద నంపుదునో
 తుమ్మెద నంపిన దొరచేత నున్నట్టి
 కమ్మని విరిబంటిఁ గని మల్లి రాదా.
 ఎవ్వరి నంపుదునో వానియొద్ది
 కెవ్వరి నంపుదునో
 యెవ్వరి నంపిన యీరఘునాథుని
 కెవ్వరు నాచంద మెఱుక సేసేరు.
 గొరువంక నంపుదునో నే నాడకు
 గొరువంక నంపుదునో
 గొరువంక నంపిన గొబ్బునఁ బోయి యా
 దొరవంక సుద్దులు దొరకొని రాదా.
 రాయంచ నంపుదునో నే నాడకు
 రాయంచ నంపుదునో

రాయంచ నంపిన రఘునాథునియొద్ది

రాయంచగమనలు రానీరేమొ.

రాచిల్క నంపుమనో నే నాడకు

రాచిల్క నంపుదునో

రాచిల్క నంపిన రాజమందిరమున

నేచంద్రముఃఖమోవిఁ జూచి రాదేమొ.

వా. అని యాలోలలోచన యాలోచనంబు చేసి అతని సమ
యంబుఁ దెలిసి రమ్మని యొకకొమ్మనుఁ జూచి యేమను
చున్నది.

దరువు -

పల్లవి సుదతి రఘునాథనాయని సమయమేమో చూచి రావమ్మ.

పదం. ఎలమి పాండ్యభూపాలుని యింతులఁ బట్టి తెచ్చి

సెలవుసేసెనో తనచెలులకు సెలవుసేసెనో.

నారిజ మొదలయిన నాగసహస్రముల సారెకు

సెలవుసేసెనో, తన సేవకులకు (సారెకు) సెలవుసేసెనో

విజయకారణముగ వెలసిన పుత్రునికి

విజయరాఘవనామకరణము సేసెనో

తుండీరభూపాలుని దుర్గములు గొట్టించి¹

అండనున్న దొరలకు హావాలుసేసెనో

శరణన్న నేపాళజగతినాయకునకు

దొరతనముఁ బాలించు సమయమో.

1. గట్టించి.

వా. అని పలుకుసమయమునఁ గుటిలాలకమనోరథంబు ఘటింపుమని పంచశరుండు పంచిన దూతించందమున, నాతిడెందమానందంబుఁ జెంద నొక రాచిల్క యాచిలుకలకొల్కి చెంగటికి వచ్చెనట యెటువలెను.

దరువు.

రాజదేవేంద్రునిరాక గోరుచున్న
రాజముఖఁ జేరవచ్చె రాజకీర మవును.

వా. ఇవ్విధంబునవచ్చిన యచ్చిలుక చిలుకలకొల్కి ముంజేతిపై వ్రాలి యోలీలావతీ ఈచందంబునఁ గుందనేల అని మంలింప నాచందనగంధి ఆకందర్పుని తేజనిం జూచి యే మనుచున్నది.

ద్వి. వింత యొక్కటిగంటి వింటివా చిలుక
సంతసంబున నేను సౌధంబుమీఁద
కొమ్మలు కొలువంగఁ గొలుపున్న వేళ
కమ్మవిల్కాని చక్కఁదనంబువాఁడు
కర్ణాంతదీర్ఘమా కనుదోయివాఁడు
(పూర్ణేందుకళలను బాలుపొందువాఁడు *)
రసికుఁ డాయచ్యుత రఘునాథశౌరి
యసమానవైభవ మమరఁగా నేఁడు
రారాజమీఠి యారాజమార్గమున
స్వారి రా నింకొకసారి రాఁగోరి
కన్నులపండువుగాఁ జూచుచుండఁ
గన్నులవిల్కాఁడు కడుఁగాసి చేసి

వేడిమిఁ జూప నావెతఁ జూడలేక
 తోడిచెలుల్ నన్నుఁ దోడితే నిందుఁ
 బలవింపఁగా నాదు భాగ్యంబుకతనఁ
 జిలుక వచ్చితివి నా జీవ మిచ్చితివి
 ఆదికాలంబున నానైషధునకు
 నాదమయంతికి హంసదూత్యంబు
 సవరించి కీర్తలు సంతరించుటయు¹
 భవనైకమాస్య యాభోజకస్యకకు
 నవసీతచోగు మన్నారుఁ జేకూర్చి
 భవి నొక్కద్విజరాజు పొగడొందుటయును
 విన్నావు గనుక నావృత్తాంతమెల్లఁ
 గన్నావు గనుక నాఘనమైఁ కారకఁ
 దీర్చు నుపాయంబుఁ దెలుపుమా నీవు
 నేర్చిన నేర్పులు నేడు చూచెదను.

వా. అనిన శుకం బాశుకవాణినిఁ జూచి యే మనుచున్నది.

ద్వి. అనిశంబు నావంటి యనుఁగుఁజుట్టంబు
 కనకాంగి కలుగంగఁ గలఁగంగనేల
 అపరంజి పంజరం బందు నన్నుంచి
 కృపతోడ రతనాల గిన్నెలోపలను
 గమ్మని పండ్లు పాల్ కండచక్కెరయు
 సమ్మదమ్మున నిచ్చి సాకితి వీవు
 ఇంతకాలంబు నన్నిట్లు పోషించు
 టింతి యిప్పటికిఁగా కెప్పటికమ్మ

1. సంచరించుటయు

ననుఁ బంపవమ్మ యానరనాథుకడకు
 మనను రంజిల్ల నీ మనవులు తెలిపి
 అచ్చుతేంద్రుకుమారు నసహాయశూరు
 నిచ్చటి కేఁ దెత్తు నిడె పోయి వత్తు.

వా. అని రఘునాథభూపాలు నీపాలికిఁ దోడితెచ్చెదనని ప్రతి
 జ్ఞావచనంబులు వల్కి ప్రజ్ఞాధికంబగు శుకంబు శుకవాణి
 యనుజ్ఞఁ బడసి నడచెనట యెటువలెను.

ఆసమయంబున స్వారిఁబోయి వచ్చిన రఘునాథశౌరి
 వగరుఁ జేరి యారగించి హాసమువారితోఁ బేరోలగంబుండి¹
 రాజకార్యంబులు మఱాయించి రాణువవాడినిం బంచి దిన
 శేషంబు గడపి దినా తవిధులు నడపి సమయోచితాంగరా
 గాది శృంగారవిధు లంగీకరించి యిందిరామందిరంబున నొప్పు
 గొప్పుచప్పుర మంచుబుమీఁద గూర్చుండి కపురంపువిడంబు
 సేయుచున్న సమయంబున నమ్మహీకాంతుని సమ్మృఖంబున
 కంతఃపురకాంత లారతులు గొనివచ్చిరట యెటువలెను.

దరువు.....

ఆరతుల్ గొనివచ్చి రంగనామణులు
 ఆ రతిరాజమోహనమూర్తికడకు.

వా. అవురా యారఘునాథశౌరి యారీతి నారీతిలకంబులతోఁ
 గొంతతడవు మంతనంబుసుద్దులఁ బ్రొద్దుఁ గడపుమండి యంత
 నంతఃపురకాంతల వీడుకొల్పి, కొంద టూడిగంపుఁబడుచులు
 ముందు వెనుక సందడింప, మందిరారామంబుఁ జేరి యుంట

1. హాసమువారిని పేరోలగంబుండి

విల్లు చేపట్టి, చూపట్టిన లక్ష్యంబు లేయుచు, వినవిహారంబు సేయుచు వచ్చి, యొకానొకపున్నాగతరుమూలవేదికాంత రంబున నిలిచి, ఆవింటికొప్పున హస్తంబుఁ జేర్చి, పూవింటిరాయల సోయగంబున నున్న సమయంబునఁ జిత్ర రేఖ పంచిన చిలుక యాధాత్రీకశత్రుని సమ్ముఖంబునకు వచ్చెనట యెటు వలెను.

దరువు - ఆహారిరాగం - అటతాళం.

కీరంబు వచ్చె శృంగారవనంబులోఁ
జేరిన రఘునాథశౌరిచెంగటికి.

వా. ఇవ్విధంబున వచ్చిన కీర మాఘూరమూరమణుని హస్తంబుపై వ్రాలి, ప్రస్తుతవచనంబుల నే మనుచున్నది.

ద్వి. కల్యాణగుణశీల కరుణాలవాల
కల్యాణమగు నీకు కామిసీమదన
నీ మోహనాకృతి నీ విలాసంబు
భూమిరాజులయందుఁ బొడఁగాన నేను¹
ప్రభుశిఖామణియనఁ బ్రస్తుతికెక్కి-
యభినవాంగజుడవై యవతరించితివి
నినుఁ గనుంగొనునట్టి నెలఁత కెందైన
మనసు కరఁగకున్నె మదనావతార.

వా. అని పల్కు రాచిల్కకలికిపలుకుల కచ్చెరువంది యారాజు
కందర్పుఁ జేమనుచున్నాఁడు.

ద్వి. ఎవ్వరు పోషింతు రెచ్చట నుండు

1. బొడఁగాన నీకు.

వివ్వనంబునకు రా నేమి కారణము
 రాచిల్క నవసుధారసధార లొలుక
 మాచెవులకు నీడు మాట లింపయ్యె
 నీవు వచ్చిన కార్య మెఱిగింపు నీకుఁ
 గావలసిన కోర్కెఁ గావించు నీకు¹

వా. అని పల్కు నాకారమన్మథునితో నాకీర మేమనుచు న్నది.

ద్వి. రాజకంఠీరవ రాజాధిరాజ
 రాజన్యమూర్ధన్య రాజదేవేంద్ర
 అమ్మఘవంతుని యాచార్యుడైన
 మిమ్ము మాటలచేత మెప్పింపఁగలఁడె
 అంతటివారు మీ రవకాశ మిచ్చి
 వింతగా నాపల్కు వినఁగోరు తెల్ల
 బలి బలీ నేఁడు నా భాగ్యంబుకాదె
 తెలిపెద విసవయ్య ధీరవిచార
 నేను వచ్చిన కార్య మెఱిగింపు మనుచు
 నానతిచ్చితివి కార్యంబు ఫలించె
 పాడి తప్పని పట్ట ? భద్రుండ వందు
 రాడి తప్పని రాజ వందురు నిన్నుఁ
 గాన నే వచ్చిన కార్యభారంబు
 పూని తెల్పెద విను భువనైకవీర
 ప్రజలెల్లఁ గొలువంగ రాజమార్గమున
 గజరాజుపై నెక్కి గరిమతో మీరు
 నెరరాజసంబున నేఁడు విచ్చేయ

1. కోర్కెగావించు నిన్ను.

సరిలేని మణిసాధజాలమార్గమున
 మక్కువ మిముఁ జూచి మాచిత్రలేఖ
 మిక్కిలి సొక్కి యామీనాంకు డేచ
 శృంగారవనిఁ జేరి శృంగారవతులు
 గంగతిగాఁ జేయు చలువలవలనఁ
 గంతుసంతాపంబు కడతేఱకున్నఁ
 గాంతను జూచి నే గనికరంబువను
 జిన్ననాఁ జాదిగాఁ జెలిమితో నన్ను
 మన్నించి పెంచిన¹ మన్నన లెంచి
 కన్నెరో యేటికిఁ గందెడ వన్న
 నన్ను వీక్షించి యానారీలలామ
 [సస్మృదంబున మీరు స్వారిప*]చ్చుటయు
 మిమ్ముఁ గన్గొని తాను మేల్పడుటయును
 ఆదిగాఁ గలకార్య మంతయుఁ దెల్పి
 యేది దిక్కని మది నెంతయుఁ గుంది
 అందని ప్రమానిపం జ్ఞాసించియున్న
 యందంబుకాదె నే నతనిఁ² గోరుటలు
 కోరిన నేమాయె కువలయపతులఁ
 గోరి తెమ్మనునట్టి కొమ్మలు లేరె
 కూరిమిమీఱఁగాఁ గోరిన పతిని
 నేరువుతోఁ దెచ్చు నెచ్చెలుల్ లేరె
 అక్కటా నామోహ మాఱడిఁబెట్టి
 యొక్కడి వల పేది³ యొక్కడి తలఁపు
 అక్కరో చాలించు మని రింతెకాని
 మక్కువఁ జెలులు నా మదనవేదనలు

1. పంచిన.

2. నతివ.

3. శబ్ది.

తెలిసి నావిభుఁ డోడితెచ్చెద మనుచు
 భళి భళి యొకమాట పలుకలేరైరి
 అని వారిఁ దూటి హంసాళిఁ గోకిలల
 ననుపంగలేక నన్ననువుచో మీకు
 మాటిమాటికిఁ దన మనవు లన్నియును
 బోఁటి¹ తెల్పు మటంచు బోధించి పంచె
 మిమ్ము సారెకుఁ జూచి మీరూపరేఖ
 నెమ్మదిలోపల నెలకొనఁజేసి
 నమ్మదంబున నున్న సమయంబుఁ జూచి
 కమ్మగేదఁగి నేజఁ గైకొని మరుఁడు
 చేకొద్ది ననుఁ గుమ్మి చీకాకుచేసె
 నోకృపానిధి యింక నోర్వలే ననియె
 కనకాంగి రూపరేఖావిలాసములు
 వనజాసనునికై న వర్ణింపఁదరమె
 మరుని పట్టపుదంతి మరువంపు బంతి
 తరుణుల మేల్ బంతి తగు నీకె యింతి
 ఆకన్ను లాచన్ను లావలసంబు
 లాకుల్కు లాపల్కు లామిటారంబు
 లానగ వాబిగు వారువారంబు
 లానీటు లాపాట లావికాసంబు
 లాచంద మాయంద మాయెయారంబు
 నాచెల్వ మేచెల్వలందును² లేదు
 ధరణీక ! యాయంతి దక్కిన నీకు
 మఱివేఱె తక్కినమాట లింకేల

1. బొండ్ తెల్పుమటంచు.

2. నాచెల్వ మేచెల్వ లందము.

రాజశేఖర ! మిమ్ము రసదృష్టిఁ జూచు¹
 రాజబింబాస్యపై రతిరాజు కినియఁ
 జేపట్టక పరాకు చేసితిరేని
 కోపింప(వలవ*) దాకొదవ యెవ్వరిది.

వా. అని మఱియు నే మనుచున్నది.

సౌరాష్ట్ర)రాగము - ఆదితాళం.

పల్లవి. రామావతార ! యచ్యుత రఘునాథధీర !
 భామనుఁ జేర రారా భావజాకార !

పదము. చుక్కలరాజును జుల్కనఁజేయును
 జక్కవగుజ్యేత చక్కనిమోము.

ఇరులకు నీలంపు సరులకుఁ దుమ్మెద
 గలులకు మాచెలి కురులకుఁ బోతి.

ఏవునఁ గంతుని తూపనఁగాఁ జెలి
 చూ పనఁగా నొకరూ పనఁజెల్లు²

చిలుకల కపురంపుఁ బలుకుల రసదాడి
 మొలకల మాచెలి పలుకులు³ గెలుచు.

చెండ్లకు గజనిమ్మపండ్లకు బంగారు
 గిండ్లకుఁ జెలిపాలిండ్లకుఁ జెలిమి.

వా. అని పల్కు రతిరాజుతేజితో రాజబిడౌజం డేమనుచు
 న్నాఁడు.

1. జూచి.

2. చూపనఁ గారు నొకరూపనఁజెల్లు.

3. బలుకుల.

ద్వి. మీచెలి మామీఁద మే[ల్పడె నను*]చు
 నాచిత్తజాఁడు చాల నల్లినాఁ డనుచు
 నమ్మిన కొమ్మపై ననవింటివాఁడు
 దొమ్మిసేయ నుపేక్షతో నుంట మాకుఁ
 దగవు కా దనుచు వార్తాచమత్కృతిని
 మొగమొగంబున మమ్ము మోవనాడితివి
 ఇక్షుశరాసనుం జేచ మీచెలిని
 రక్షించుటయెమాకు రాజధర్మంబు
 అన్నిటఁ జక్కనిదట యటమీఁద
 మన్నన గలదట మామీఁదఁ జాల
 నటమీఁద ద్విజరాజవగు నీవె వచ్చి
 ఘటియింతువట యెట్లు కాదనవచ్చు.

వా. అని తన విన్నపం బంగీకరించిన నృపాలపుంగవునితోఁ
 జెంగల్వసింగాణిరౌతుపటాణి యేమనుచున్నది.

ద్వి. భూపాలచంద్ర యద్భుత విది కాదె
 నేపాళ పాండ్య తుండీరాది రాజ
 కన్యకామణులను గరుణాకటాక్ష
 విన్యాసముననైన వీక్షింపనట్టి
 దక్షిణరాయమూర్ధన్యుడ వొక్క
 పక్షిమాటలు విని పక్షికరించి
 మాదుని కేళిని మాచిత్రరేఖ
 నీరేయిఁ జేపట్టి యేలెడ ననుచు
 నాసతిచ్చితివన్న నన్ననినాక్షి
 యేనోము నోచెనో యెంతపుణ్యంబా
 మత్తేభగామిని మనవి నేఁ దెల్పఁ

జిత్తగించి పరాకు సేయరా దింకను
అచ్చుతరఘునాథ యతిమోహనాంగ
విచ్చేయవలయు మా వెలఁదియింటికిని.

వా. అని విన్నవించినఁ బంచదారరతిబు? సామ్రాణిఁ జూచి
సామ్రాజ్యధారేయుం డోచిలుక! నీవలుకులు వింటిమి మీ
చిలుకలకొల్కిమనవి గైకొంటిమి. చంద్రికాసమయంబున
మీచంద్రబింబా* ననయింటికి మేమే వచ్చి వచ్చు విల్కాని
కేలిఁ దేలింతుమని లాలించి పలికి మదవతికిఁ తన ముదలగా
ముద్దుటుంగరముఁ బాలించి పంచినఁ గీరం బాశ్చంగార వనం
బు వెడలి తనరా[క కెదురు*]చూచు రాకాసుధాకరముఖచేత
వ్రాలితాఁ బోయివచ్చిన తెఱం గెఱింగించి యుంగర మొసఁగి
యేమనుచున్నది.

దరువు -

నీమందిరంబునకు నృపుండు [వచ్చే*] నన్నాఁడు
కొమరి నేఁడు నీ నోము ఫలించె.

వా. ఇవ్విధంబున నుంగర మొసంగ మొఱుంగుఁబోణి చేకొని
కన్నుల నొత్తి చన్నుల హత్తించి శిరంబున నుంచి కరం
బునఁ గీలించి, పులకలు మొలకలెత్తఁ గనుంగొలుకుల నానంద
బాష్పంబు లొలుక, ఆకన్నులకలికి చిలుకను జూచి యేమని
పలుకుచున్నది.

ద్వి. నాకోర్పు లీడేర్చి నాప్రాణవిభునిఁ
జేకూర్చి నన్ను రక్షించితి వీవు
సకులనెండఱనైన సంతరించితిని
పిక మరాళ మయూర భృంగసంతతులఁ

బోషించితిని నేడు పూవంటివాఁడు
 ద్వేషింప నొకరైన ద్వి-క్కైరె నాకు
 నిను సంతరించుట నేడు ఫలించె
 [మనము*] రంజిల్లెను మన్నెహంవీరు
 సమయంబుఁ గనుఁగొని చనవునఁ జేరి
 మమతతో నేడు నామనవులు తెలిపి
 మానవాధిపుఁడు నా మందిరంబునకుఁ
 దానె వచ్చుటకు నెంతయు నొడంబఱిచి
 నామీఁద దండెత్తి నడచినయట్టి
 కాముని పాలెంబుఁ గడకుఁ దీయించు
 ముద్రగా విభుచేతి ముద్రకఁ దెచ్చి
 భద్రంబుగా నాకుఁ బాలించి తిప్పుడు
 నీవు సేసిన మేలు నెమ్మదిలోన
 నేవేళఁ దలఁతుగా కేనేల మఱియు.

వా. అని యాదరించి యుక్తిరంబునకుఁ జక్కెరఁ బెట్టించి
 పట్టించి ఉడిగంపుఁ బడుచులఁ బడకిల్లు సింగారింప నియ
 మించి, తాను మజ్జనభోజనంబులు గావించి, శృంగారరచనల
 నంగంబుఁ గైసేసె.¹

తనరాక కెదురుచూచుచున్న కనకాంగి మనోరథంబులు
 పూరింపఁగోరి రఘునాథశౌరి సమయసముచితశృంగార
 హోరియై యొకవేదండయాన కైదండఁ బూని కుసుమకోదండ
 దీక్షాగురుండోయనఁ బండువెన్నెలబైట వీటిరాజమార్గంబున
 వెడలి, కొండలు చనవరిగుఱిదొర లందందఁ దన ముందు
 వెనుకఁ గనిపించుకొనక యింతంతట నడవఁ జొరనారీజార
 విరహంబులు చూచి నవ్వుచు వచ్చెనట యెటువలెను.

1. గైసేసె.

దరువు.....

రమణీయమూర్తియై రాజమార్గమున
రమణియింటికి¹ వచ్చె రఘునాథశౌరి.

వా. ఇవ్విధంబున నవ్వాలుగంటియింటిఁ జేరవచ్చి నిల్వ, నప్పు
డప్పుడమితేని యడపక² తై య త్తలోదరి యున్నతసాధంబుఁ
జేరి యేమనుచున్నది.

దరువు.....

పాండిత్యవతులైన పాండ్య తుండీర
మండలాధీశకుమారికామణులఁ
గడకంటఁ జూడని కాంతుండు నీదు
పడుకటింటికి రేయిఁ బాదచారమునఁ
దానె వచ్చెనటన్నఁ దరుణీలలామ
నీనోముఫలము వర్ణింపఁదరమ్మె
విమలాంగి నమ్ము భూవిభుఁడు నీసామ్ము
రమణుని కెదురుగా రమ్ము లే లెమ్ము.

వా. అని యారాకాచంద్రముఖ తెల్ప నతనిరాక విని యార
తులు పట్టించుకొని చిత్రరేఖ యాధాత్రికశత్రుని కెదురుగా
వచ్చెనట యెటువలెను.

దరువు.....

మైత్రితో నారాజమస్మఘుని కెదురుగా
చిత్రరేఖ వచ్చెఁ జెలువలు గొలువ.

వా. ఇవ్విధంబున వచ్చి జవ్వని యవ్వనితామస్మఘుని యడు
గులు కడిగి యారతు లెత్తి యారతిపతిమోహనాకారునిఁ
జూచి యేమనుచున్నది.

1. రమణియింటికి

పదము-.....

స్వామి రాఁగా నానోము లీడత
 రామాపంచాల శ్రీరఘునాథభూపాల
 భానుని కాకలఁ బడలివ చెలువకు
 ఆపందముగఁ జంద్రుఁ డరు దెంచినట్లు.
 జనిచక్కెరవింటివాని దుముదార్లుకు
 లోనైన నన్నుఁ గావఁబూని యీవేళ.
 వేసవిదినముల వేడిమిచేతను
 గాసిలు నెమ్మిక్కొమ్మ కరకలి తీర.
 వాసిగఁ బర్జన్యుఁడు వచ్చిన తెఱఁగున
 ఈసమయంబున నాసొక్కు తీర.
 కోరి చేరి పిచ్చిన కుబ్జయింటికి నాఁడు
 వారిజనాభుండు వచ్చినరీతి.
 ఈరాజవీధిలో నిరుగుపొరుగులనున్న
 వారు చూడంగ నాయొద్ది కీపాద్దు.

వా. అని యుపచరించిన రమణీమణి కేలు కేలం గీలించి రఘు
 నాథభూపాలుండు కేళీభవనంబుఁ బ్రవేశించి, పంచశరకళా
 ప్రపంచంబెఱిగించి యమ్మొఱుంగుఁబోణిని గరంగించి య
 చ్చటముచ్చట దీరిన మచ్చకంటిని బచ్చువంటిదొరతనంబునకు
 గుఱిసేసి యేలుచు నిభిలాలిలాశశృంగాటకంబుగా నాట
 కంబు హవణించిన తనముద్దుపట్టియగు విజయరాఘవపట్ట
 భద్రునకుఁ బట్టంబుఁగట్టి యతఁడు కావించు వివిధోపచా
 రంబులకు హరించుచు నమరులు వుప్పువర్షంబు వర్షింప
 కుభోదర్శనంబుగా నటించెనట యెటువలెను.

శ్రీ రఘునాథాభ్యుదయము
 సంపూర్ణము.

